

Vapaata vain pudotus
Raha- ja talouspuhe Tuomas Kyrön *Kerjäläisessä ja jäniksessä* sekä Heli Slungan ja
Jaana Seppäsen *Lapin Lolitassa*

Juha Väisänen
Pro gradu -tutkielma
Kotimainen kirjallisuus
Historian, kulttuurin ja taiteiden
tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Toukokuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	4
1.1 Tutkimuksen aihe, kohdeaineisto ja aiempi tutkimus	4
1.2 Teoreettiset lähtökohdat	7
1.2.1 Diskurssi	7
1.2.2 Uusliberalismi	8
1.2.2.1 Vapaus	11
1.2.3 Raha	13
1.2.4 Artikulaatio	15
2. VAPAUTTA VAI RAHOITUSLAITOKSIA – ROMAANIEN TALOUSPUHE	18
2.1 Väärennetty koko mies	18
2.2 Tavarasta suorastaan tapellaan	28
2.3 Yhteenvedo talouspuheesta	37
3. YKSI RAHA, KAKSI RAHAA, KOLME RAHAA – ROMAANIEN RAHAPUHE	39
3.1 Kouriintuntuva olemattomuus	39
3.2 Rahan rakkaus	46
3.3 Yhteenvedo rahapuheesta	60
4. LOPUKSI	62

LÄHTEET

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen aihe, kohdeaineisto ja aiempi tutkimus

Tutkin työssäni Tuomas Kyrön *Kerjäläisen ja jäniksen* (2011)¹ sekä Heli Slungan ja Jaana Seppäsen *Lapin Lolitan* (2016) raha- ja talousdiskurssia. Tutkin sitä, millaiset ja minkälaisessa suhteessa toisiinsa ovat näiden kahden tekstin tavat käyttää kieltä talousjärjestelmästä ja rahasta puhuttaessa. Kohdeteokset edustavat eri genrejä ja niiden saama vastaanotto ja herättämä huomio on ollut eri kokoluokkaa, mutta molemmissa teoksissa on samankaltainen tapa käsitellä raha- ja talouspuhetta hyväksikäyttöön ja eriarvoisuuteen kytkettynä. Ne edustavat vuosituhannen taitteen finanssikriisien jälkeistä 2010-luvun kotimaista kirjallisuutta, joka kohtaa aikansa yhteiskuntatodellisuuden ja siihen liittyvän puhettavan haastaen.

Tuomas Kyrön romaanissa *Kerjäläinen ja jänis* (2011) Suomeen saapunut romanikerjäläinen, Vatanescu, yrittää epätoivoisesti päästä osaksi yhteiskuntajärjestelmää ja hankkia sen verran varallisuutta, että voi ostaa pojalleen sosiaalista nousua henkivät jalkapallokengät. Hän saapuu Suomeen ihmiskauppias Jegor Kugarin tuomana ja kerjää tämän käskystä rahaa kadulla, kunnes tämä kyllästyy niskuroivaan Vatanescuun ja karkottaa hänet kerjäläisporukastaan. Vatanescu kiertää Suomea, poimii marjoja, toimii pimeänä rakennustyöläisenä ja tulee nousseeksi kansakunnan tietoisuuteen. Poliitikko Simo Pahvi näkee Vatanescussa politiikan teon välineen ja hänen avullaan Vatanescu nousee Suomen pääministeriksi.

Olen tutkinut Tuomas Kyrön romaania *Kerjäläinen ja jänis* aiemmin kandidaatintutkielmassani. Tutkin silloinkin romaania raha- ja talouspuheen kannalta. Muuta *Kerjäläiseen ja jänikseen* kohdistunutta tutkimusta on vähän. Jussi Ojajärvi on artikkelissaan ”Kapitalismista tulee ongelma” (2013) maininnut romaanin lyhyesti osana kotimaisen kapitalismikriittisen kirjallisuuden kenttää, ja opinnäytetöissä *Kerjäläistä ja jänistä* ovat tutkineet ainakin Anita Hartikainen (2016) pro gradu -

¹ *Kerjäläistä ja jänistä* koskevat osuudet pohjautuvat osittain kandidaatintutkielmaani ”Pennien perässä. Raha- ja talouspuhe Tuomas Kyrön romaanissa *Kerjäläinen ja jänis*” (2015).

tutkielmassaan rahan, uuden työn ja kuluttajasubjektiuden näkökulmasta ja Noora Lehtimäki (2014) pro gradu -tutkielmassaan aiheenaan ylijärjaisuus adaptaatiossa.

Kirjallisuudentutkijoiden Sari Kivistön ja H.K. Riikosen teoksessa *Satiiri Suomessa* (2012) Kyrön tuotannosta mainitaan urheilusatiirit, mutta myös *Kerjäläinen ja jänis* on luonteeltaan hyvin satiirinen. Sen käyttämä kieli on ironista, eikä sen huumori ole pelkästään naurattamista naurattamisen itsensä vuoksi, vaan siinä on myös yhteiskunnallinen ote. Kivistö (2012b, 392) toteaa poliittisen nykysatiirin kohdistuvan puolueiden, puolueohjelmien ja ideologioiden sijaan enemmän poliittisesti näkyviin hahmoihin. *Kerjäläinen ja jänis* pitää toki sekkin sisällään Tavallisten Ihmisten Puolueen johtajan, pääministeri Simo Pahvin, joka kuvastaa kirjan ilmestyessä Perussuomalaisia johtanutta Timo Soinia², mutta oma luentani tuo esiin myös henkilösatiiria epäsuorempia diskurssitason kytköksiä uusliberalistiseen puheeseen, kuten luvussa 2.1 pyrin osoittamaan.

Lapin Lolita on kuvaus seksin ja viattomuuden yhteyksistä rahaan ja kaupankäyntiin. Romaanissa Sallasta kotoisin oleva Irene on muuttanut Helsinkiin, koska kotipaikkakunnalla hänet tuomittiin moraalisesti epäkelvoksi hänen harrastettuaan seksiä varatun miehen kanssa ja saatuaan sukupuolitaudin. Hän on laittanut internetiin ilmoituksen, jossa myy neitsyyttään eniten tarjoavalle. Hän tapaa nimimerkillä ”Johtaja” toimivan henkilön, joka on pakkomielteisen kiinnostunut nuorten naisten ja tyttöjen viattomuudesta ja on tarjonnut 3000 euroa Irenen neitsyydestä. Hän yrittää tällä korvata itselleen menetyksen, jonka kärsi Thaimaassa hänen ostamansa lapsiprostituoidun kuoltua. Irenen muutettua Helsinkiin hänen kanssaan samassa asuntolassa asuu myös vironvenäläinen prostituoitu Nadja, joka pyrkii tienamaan rahaa turvatakseen Nadjan äidin luona asuvan tyttärensä tulevaisuuden.

Siinä missä kotimaisesta kirjallisuudesta kiinnostunut suuri yleisö tunnistaa vähintäänkin *Kerjäläisen ja jäniksen* kirjoittajan, Heli Slungan ja Jaana Seppäsen *Lapin Lolita* on vähemmälle huomiolle jäänyt teos, eikä siitä ole olemassa aiempaa tutkimusta. Teos on nimetty takakannessaan bitch lit -romaaniksi, mihin myös vastaanotto on tarttunut (esim. Jama 2016; Leppänen 2016), vaikka kirjoittajat itse

² Simo Pahvi on romaanissa korostetun kansanomaisena esiintyvä hahmo, joka on nostonut Heikki Hamutan jälkeen konkurssin kokeneen Tavallisten Ihmisten Puolueen Suomen johtoon. Timo Soinin persoonan mukailemisen lisäksi yhteydet Veikko Vennamoon ja Perussuomalaisten / Suomen Maalaisten Puolueen historiaan eivät jätä tulkintaan juurikaan epäselvyyksiä.

ovat kommentoineet genremääritelmien olevan lähinnä ”mainostajia varten” (Rintala 2016). Eräs kohdeteosten mielenkiintoisista yhtäläisyyksistä on se, että molemmilla on melko suorasukainen intertekstuaalinen esikuva, Slungan ja Seppäsen romaanilla Vladimir Nabokovin *Lolita*, *Kerjäläisen ja jäniksen* tapauksessa Arto Paasilinnan *Jäniksen vuosi*.

Jussi Ojajärven, Erkki Seväsen ja Liisa Steinbyn *Kirjallisuus nykykapitalismissa* -antologiassa luodaan perusteellinen katsaus suomalaiseen kapitalismikriittiseen kirjallisuuteen ja kirjallisuudentutkimukseen. Kapitalismikriittinen kirjallisuus nousee teoksen mukaan tutkimuksen piiriin Kiila-taiteilijajärjestön toiminnassa 1930-luvulla. Esimerkiksi Raoul Palmgrenin alulle saattama suomalaisen työläis- tai työväenkirjallisuuden tutkimus jatkui käytännössä halki koko vuosisadan. (Ojajärvi, Sevänen & Steinby 2018, 27.) Uusliberalismi nousi Ojajärven, Seväsen ja Steinbyn mukaan kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen aiheeksi 90-luvulla laaja-alaisesti kapitalismia ja kirjallisuutta tutkineen Pertti Karkaman myötä (mt., 29)³. 2000-luvulla kirjallisuutta ja kapitalismia on käsitelty mm. luokan ja sukupuolen näkökulmista, suhteessa kirjallisuusinstituutioon itseensä sekä yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen kautta (mt., 26–35).

Oma tutkimukseni keskittyy Karkaman käynnistämän tradition mukaiseen uusliberalismin kriittiseen tarkasteluun. Se lähestyy myös Sanna Karkulehdon tutkimuksia seksuaalisuuden, seksityön ja luokan suhteesta käsitellessäni rahan ja prostituution tematiikkaa. Karkulehto ja Ilmari Leppihalme tutkivat *Kirjallisuus nykykapitalismissa* -teokseen sisältyvässä artikkelissaan seksuaalisuutta ja kaupallisuutta. He toteavat, että ” – – esineellistävästä seksuaalisuudesta ja seksityön kuvauksesta on tullut yksi työn ja toimeentulon pakon metaforista uusliberalisoituneessa, markkinoituneessa ja prekarisoituneessa yhteiskunnassa” (mt., 282). Itse laajennan tätä seksityön metaforaa koskemaan subjektin ja työn lisäksi laajemmin talousjärjestelmää ja sen epäkohtia.

Tutkimuskysymykseni on: millaista on *Kerjäläisen ja jäniksen* ja *Lapin Lolitan* raha- ja talouspuhe? Tutkin työssäni sitä, miten nämä kaksi romaania toimivat raha- ja

³ Mielenkiintoista kyllä, Karkama kirjoitti vahvan marxilaisesta positiosta jo 1979, silloin tosin varsinaisesti 1800-luvun talousliberalismin viitaten, hyvän tiivistyksen uusliberalismin ihmiskuvasta: ”Ääritapauksessa individualistisen henkisen vapauden aate muuttui sosiaalidarvinistiseksi käsitykseksi, että koko yhteiskunta on kaikkien taistelu kaikkia vastaan ja että valtion tehtävä oli vain toimia tuon olemassaolon taistelun yövartijana.” (Karkama 1979, 64.)

talouspuheen kentällä. Tutkin sitä, miten kaunokirjalliset tekstit tuottavat sellaista talouspuhetta, jota ei löydy diskurssin valtavirrasta, ja miten tämä talouspuhe suhtautuu ja kytkeytyy valtavirran talouspuheeseen. Tutkimukseni asettuu kulttuurintutkimuksellisen kirjallisuudentutkimuksen kentälle.

1.2. Teoreettiset lähtökohdat

1.2.1. Diskurssi

Vaikka tulkitsen kohdeteoksiani osana kapitalismiin ja uusliberalismiin kriittisesti suhtautuvaa kirjallisuutta, *Kerjäläinen ja jänis* ja *Lapin Lolita* eivät ole vallankumoustekstejä tai manifesteja. Teosten suhtautuminen representoimansa maailman taloudelliseen todellisuuteen yltyy vain yksittäisissä katkelmissa suoraan kritiikkiin. Pääasiassa teosten kriittisyys ilmenee diskurssin tasolla. Tästä syystä diskurssianalyysi on keskeinen metodi työssäni.

Tutkimuksen lähtökohtana on kahden valtavirran talousdiskurssista poikkeavan, eri funktiota toteuttavan, kaunokirjallisen tekstin vertaaminen osana talousdiskurssin kenttää. Filosofin Michel Foucault'n määritelmän mukaan diskurssi on joukko lausumia, jotka toimivat suhteessa toisiinsa osana historiallisesti määrittynyttä, diskursiivisesti muodostunutta kokonaisuutta (Foucault 1969/2005, 155). Diskursiivinen käytäntö ei ole yksilössä kiinni, vaan se on ”kokonaisuus nimettäviä, historiallisia, aina ajassa ja tilassa määräytyneitä sääntöjä, jotka ovat määritelleet lausumifunktion toimintaehdot annetulla aikakaudella ja annetulla yhteiskunnallisella, taloudellisella, maantieteellisellä tai kielellisellä kentällä” (mt.). Mediakulttuurin tutkija Mikko Lehtosen mukaan diskurssin määritelmä sisältää kysymyksen ”miksi tietyt merkitykset koetaan tiettyinä aikoina oikeiksi ja toiset vääriksi, miten nämä oikeina pidetyt merkitykset syntyvät ja kuinka niistä tulee vallitsevia” (Lehtonen 1996, 69).

Sosiologi Pertti Alasuutari korostaa, että diskurssi on ”pelikenttä, ei myönteinen tai kielteinen mielipide jostain asiasta – olkoonkin että kentän rajat voivat tehdä joidenkin näkökohtien esille tuomisen vaikeaksi ja toisten taas helpommiksi” (Alasuutari 2006, 61–62). Lisäksi Foucault toteaa, että diskursiivinen muodostelma ei ole ”lausumien mahdollisuusehto vaan niiden rinnakkaiselon laki” (Foucault 1969/2005, 155). Claire Colebrookin mukaan diskursiiviset muodostelmat antavat joillekin lausumille voimaa, validiteettia sekä saavat ne vaikuttamaan todelta, ja tämä tapahtuu muun muassa

toisten lausumien poissulkemisen kautta (Colebrook 1997, 43). Diskurssin valta ei siis näy siinä, että se tekisi esimerkiksi jostakin tietystä talouspuheesta mahdotonta, vaan siinä, että se määrittää keskustelun valtavirran ja sen, mitkä lausumat ovat ennalta hyväksytyjä ja tunnustettuja, ja mitkä taas sysätään keskustelun laitamille tai jopa ulkopuolelle.

Tässä kohtaa on syytä tarkentaa, etten puhuessani talousdiskurssista esitä kaunokirjallisten tekstien kuuluvan taloustieteellisten puhuntojen kanssa sellaiseen Foucault'n määrittämään *diskursiiviseen muodostelmaan* kuin esimerkiksi 2010-luvun taloustieteen diskurssi. Talousdiskurssi viittaa työssäni tätä tarkkarajaista, Foucault'n arkeologiseen määrittelyyn perustuvaa termiä laajempaan talouspuheen kokonaisuuteen. Filosofi ja tieteensosiologi Martin Kusch toteaa Foucault'n ajattelua käsittelevässä teoksessaan *Tiedon kentät ja kerrostumat*, että ” – – diskurssin käsitteen ala tulee nähdä diskursiivisen muodostelman käsitteen alaa laajempana ja että diskursiivista muodostelmaa kannattaa tarkastella erityisenä diskurssityyppinä – –” (Kusch 1991/1993, 71). Kaunokirjallinen teos on kirjallisen luonteensa ansiosta vapaa ilmaisemaan mitä tahansa talousajattelua, mutta jos se esittää vaikkapa talouden järjestymisen anarkistisena pienyhteisöjen vaihdantataloutena, sen talouspuheen mahdollisuudet tulla käsitellyksi varteenotettavana yhteiskunnallisena puheenvuorona kapenevat.

Diskurssi määrittää myös itsensä kritiikkiä, koska kriittinen puhunta, joka kieltäytyy asettumasta osaksi diskurssin kenttää, ottaa silti siihen suhteen, tässä tapauksessa aktiivisen kieltävän. Tutkimuksen kohdeteoksissa kriittinen suhtautuminen ei ole aktiivisen kieltävää ja talousdiskurssin kentän ulkopuolelle pyrkivää siinä mielessä, että siinä esitettäisiin täysin toisella tavalla ja toisenlaisella kielellä toimiva taloudellinen todellisuus. Varsinkin *Kerjäläinen ja jänis* asettaa itsensä kohosteisesti keskelle uusliberalistisen diskurssin kenttää käyttämällä uusliberalistisen puheen toistuvia elementtejä mutta artikuloi näistä elementeistä yhteyksiä sellaisiin negatiivisiin asioihin, joihin valtavirran talouspuhe ei niitä yhdistä.

1.2.2 Uusliberalismi

Kerjäläinen ja jänis ja *Lapin Lolita* suhtautuvat tulkintani mukaan kriittisesti teosten ulkopuolisessa maailmassa vallitsevaan taloudelliseen todellisuuteen sekä sen tuottamaan puhetapaan, ja tämä kriittinen suhtautuminen ilmenee valtavirran

talousdiskurssin kriittisenä uudelleenpuhuttuna. Tämä talouden valtavirta, uusliberalismi, on ideologinen suuntaus, jossa valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan nähdään haitallisena. Poliitikan tutkija Andrew Heywood (2012, 49) on kuvannut uusliberalismia ”markkinafundamentalismiksi”, jossa vapaiden markkinoiden uskotaan olevan sekä käytännön että moraalisen oikeutuksen kannalta valtiota parempi tapa järjestää yhteiskunnan asiat. Valtion byrokratian katsotaan toimivan puutteellisella oikeutuksella ja tehottomasti, markkinat sen sijaan sääntelevät itse itsensä, yksityisen sektorin tuotontavoittelu pakottaa järjestämään kaiken mahdollisimman tehokkaasti ja vapaan kilpailun vaikutus on demokratisoiva, koska kaikilla on mahdollisuus työtä tekemällä nousta yhteiskunnallisesti ja täten materiaallinen epätasa-arvo kumpuaa luonnollisista eroista ihmisten välillä. (Mt, 49–50.) Uusliberalismi on levinnyt 1970-luvulta eteenpäin Yhdysvalloista ja Iso-Britanniasta globalisaation ja pääoman liikkeen vapautumisen myötä maailmanlaajuisesti valtasuuntaukseksi taloudessa (mt, 49).

Kirjallisuudentutkijat Jussi Ojajärvi ja Liisa Steinby toteavat teoksen *Minä ja markkinavoimat* johdannossa seuraavasti:

– – uusliberalismia voidaan pitää tietynlaisena diskurssina, valtasuhteisiin kytkeytyvänä puhe- ja tulkintatapana, sekä ideologiana: arvostelmina, uskomuksina, käytäntöinä ja instituutioina, jotka ikään kuin osoittavat välttämättömäksi ja luonnolliseksi tietyn käsityksen yhteiskunnan sosioekonomisesta järjestyksestä (Ojajärvi & Steinby 2008, 13).

Uusliberalistisen diskurssin kehitys Suomessa on yhteydessä laajaan muutokseen, jota sosiologi Risto Heiskala kutsuu siirtymäksi ”suunnittelu-yhteiskunnasta kilpailukyky-yhteiskuntaan” (Heiskala 2006, 35). Diskurssitasolla tämä siirtymä näkyi siinä, että hallintopuheessa ei puhuttu suunnittelutalouden aikakauden tapaan esimerkiksi ”alueellisesta ja sosiaalisesta tasa-arvosta”, vaan nämä tavoitteet oli joko unohdettava tai muotoiltava uudelleen kannustavalla ja tehokkuutta korostavalla kilpailukykyretoriikalla (mt, 36). Pertti Alasuutari kokoaa artikkelissaan ”Suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen: miten muutos oli ideologisesti mahdollinen?” (2006) niitä tapoja, joilla hallintokieli muutti näkökulmaansa kohti uusliberalistista tehokkuusajattelua. Hän tiivistää muutoksen seuraavasti: ” – – 1980-

luvulta alkaen uusliberalismi saavutti hallitsevan aseman julkisessa mielipiteenmuodostuksessa” (Alasuutari 2006, 44).

Risto Heiskala katsoo, että ”1990-luvun muutoksen jälkeen Suomi on 2000-luvulla rikkaampi, avoimempi, tehokkaampi, eriarvoisempi ja julmempi yhteiskunta kuin 1980-luvulla.” (Heiskala 2006, 40.) Uusliberalistisilla arvoilla on siis hyvin kokonaisvaltainen vaikutus yhteiskuntaan. Tästä syystä on mielestäni tärkeää tarkastella uusliberalistista yhteiskunnallista diskurssia, koska uusliberalismi toimii hyvin vahvasti juuri diskurssitasolla. Jussi Ojajärvi ja Liisa Steinby tiivistävät uusliberalismiin kohdistuvan kritiikin seuraavasti:

– – kyseessä on kapeakatseinen puhe- ja ajattelutapa, jolla ajetaan eriarvoisuutta lisäävää rahan valtaa. Siltä ei vain äkkiseltään näytä siksi, että uusliberalismi esittäytyy vapautuksen sanomaksi ottaessaan käyttöönsä runsaasti vapautteen, vapautumiseen, säännöistä irrottautumiseen ja muihin vastaaviin ajatuksiin liittyviä eufemismeja ja tulkinnanvaraisia sanankäyttötapoja (Ojajärvi & Steinby 2008, 12).

2000-luvulla uusliberalistinen diskurssi näkyy politiikassa vahvana. Viestinnän tutkija Anu Kantola on tutkinut vuosien 1979–2003 hallitusohjelmia sanatasolla ja todennut, että kilpailutalouden käsitteistö on siirtynyt yritysmaailman kielenkäytöstä hallitusohjelmiin. Tällaisia avainkäsitteitä ovat hänen mukaansa ”muun muassa muutos, joustaminen, kannustaminen, kilpailukyky, osaaminen ja innovaatiot” (Kantola 2006, 175). Myös Juha Sipilän hallituksen (2015–2019) hallitusohjelmaa *Ratkaisujen Suomi. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma* voi tutkia esimerkkinä uusliberalistisesta kielenkäytöstä. Käytänkin hallitusohjelman tekstiä luvussa 2.1, jossa käsitteelen uusliberalismia kuvastavaa Jegor Kugarin hahmoa, ja tuon sen avulla esiin yhteiskunnallisen puheen kontekstia. Hallitusohjelman kaltainen teksti vaatii olemassa ollakseen ja hyväksytyksi tullakseen tietyn sitä edeltävän diskurssin. Tällä tekstillä on myös valtaa riippumatta siitä, kuinka laajan lukijakunnan se saavuttaa. Hallitusohjelma on perusta politiikalle, jota hallitus pyrkii toteuttamaan vallassa ollessaan, ja vaikka tekstiä ei lukisi kukaan, sen vaikutukset ulottuvat toteutetun politiikan kautta kaikkiin yhteiskunnan jäseniin. Tästä syystä on perusteltua tulkita hallitusohjelman edustavan myös Suomessa vallalla olevaa talousdiskurssia, johon suhteessa talouspuheen kentälle asettuvat kaunokirjalliset kohdeteokseni toimivat.

Kirjallisuutta ja kapitalismia sekä tarkemmin uusliberalismia tutkinut Jussi Ojajärvi pohtii vuonna 2006 julkaistun väitöskirjansa johdannossa: ”Vaan olisiko syytä jatkaa viimeaikaisen kirjallisuuden kartoittamista kysymällä, onko kirjallisuudessa käsitelty myös *kapitalistista talous- ja yhteiskuntajärjestelmää ja sen suhdetta ihmiseen*, toisin sanoen *kapitalismin ja subjektin problematiikkaa*? (Ojajärvi 2006, 13). Hän toteaa, että 1990-luvun kirjallisuuden tutkimuksessa tällaiseen tematiikkaan ei ole tartuttu (mt, 13; 16). Vuonna 2013 ilmestyneessä *Suomen nykykirjallisuus 2* -teoksessa Ojajärven artikkelissa ”Kapitalismista tulee ongelma” todetaan, että siinä missä ”kapitalismin otteesta elämään ja yhteiskuntaan tuli ongelma jo 1990-luvulla” (Ojajärvi 2013, 131), ”2000-luvun puolella uusliberalismin kritiikki on selvää” (mts.). Ojajärven (mt., 151) mukaan ”[u]usliberalistisen käänteen jälkeen kapitalismin ote on koettu nykykirjallisuudessa usein ylivaltaana”, ja että ”kirjallisuus on ottanut tehtäväkseen nostaa esiin vapauden epätasaista jakautumista – –.”

Kirjallisuus nykykapitalismissa -teoksen johdannossa hahmotellaan nykykirjallisuuden suhdetta kapitalismiin ja sen kritiikkiin vielä muutamaa vuotta myöhemmästä perspektiivistä. Ojajärvi, Sevänen ja Steinby (2018, 36) toteavat kapitalismin totaliteetin kuvaamisen olevan jopa mahdoton tehtävä. Kapitalismia tai sen osa-aspekteja mainitaan kuvaavan mm. Hannu Raittilan, Juha Seppälän ja Maarit Verrosen. Kirjoittajat toteavat, että kirjallisuudessa on myös paljon ”oireenomaisia”, kapitalismia ”pikemmin ilmentäviä kuin kritisovia” teoksia. (Mt., 37–38.) Kapitalismin elementeistä selkeimpänä kerrotaan esiin nousevan luokkaerojen tematiikan, jonka edustavimpana esimerkkinä mainitaan Arto Salmisen tuotanto. Jussi Ojajärvi toteaa ”Kapitalismista tulee ongelma”-artikkelissaan Salmisen tuotannosta seuraavaa: ”Toistuvien aiheiden on likaa. – – Silmille heitetty likaisuus viestii Salmisen teoksissa sitä, että uudessa luokkayhteiskunnassa tarpeettomat ihmiset ovat ”likaa”, arvotonta materiaa väärässä paikassa” (Ojajärvi 2013, 135). Näen selkeän yhteyden *Lapin Lolitan* ja Arto Salmisen tuotannon välillä, niitä yhdistää lähes naturalistinen tapa työntää lukijan silmille likaisiksi tai jollain tapaa inhottaviksi katsottuja asioita.

1.2.2.1 Vapaus

Aiemmin esille nostamassani sitaatissa Ojajärvi ja Steinby (2008, 12) toteavat uusliberalismin ”esittäytyvän vapauden sanomana”. Tästä syystä hahmottelen hieman yhteiskunnallisia vapauskäsitteitä ja tutkia kohdeteoksia myös suhteessa vapauteen. Koska uusliberalistinen diskurssi on luonteeltaan poliittista, käsittelen työssäni

nimenomaan poliittista vapautta yksilön tahdonvapauden sijasta (vrt. Räsänen & Syrjämäki 2007).⁴ Sami Syrjämäki on koostanut tekstejä poliittisesta vapaudesta teokseensa *Vapaus* (2008), ja toteaa sen johdannossa käsityksensä olevan, että ”vapauden tai muista kiistellyistä poliittisista käsitteistä ei ole olemassa yhtä oikeaa määritelmää” (Syrjämäki 2008, 7). Hänen mukaansa ”pintapuolinenkin katsaus” vapauden käsitteen historiaan paljastaa, että ”käsitteen määritelmästä on esitetty ja yhä esitetään toisistaan suuresti poikkeavia näkemyksiä, joilla kaikilla on omat kannattajansa” (mts.). Filosofisesti keskeisin kysymys poliittisesta vapaudesta puhuttaessa on jaottelu negatiiviseen ja positiiviseen vapauteen. Yksinkertaistettuna negatiivinen vapaus on yksilön vapautta estämisestä ja pakottamisesta, positiivinen vapaus taas yksilön vapautta toteuttaa ”todellista itseään” tai jotakin syvempää tarkoitusta. Tätä jaottelua on kritisoitu eri näkökulmista ja yritetty täydentää (kts. esim. Gerald MacCallum jr:n ja Quentin Skinnerin osuudet teoksessa Syrjämäki 2008), mutta se toimii perustavanlaatuisena jakolinjana erilaisten yhteiskunta- ja ihmiskäsitysten välillä, jotka johtavat erilaisiin näkemyksiin vapauden merkityksestä ja sen saavuttamisen keinoista yhteiskunnassa.

Poliittisessa diskurssissa harvoin selvennetään sitä, mitä vapautta tarkoitetaan, mutta itse tutkin erityisesti taloudellista vapautta. Räsänen ja Syrjämäki (2007) toteavat artikkelissaan ”Poliittinen vapaus”:

Eräät talusteoreetikot ja filosofit korostavat markkinatalouden luonnetta inhimillisen vapauden mahdollistajana. Tällöin erilaiset markkinoiden vapaata toimintaa välittömästi tai välillisesti (esimerkiksi verojen kautta) rajoittavat toimenpiteet nähdään vapauden rajoitteina.

He nostavat taloustieteilijä Friedrich von Hayekin ja filosofi Robert Nozickin esiin tämän suuntauksen vaikutusvaltaisina edustajina ja tiivistävät näiden ajatukset muotoon: ”mitä vähemmän rajoituksia markkinoiden toiminnalle asetetaan, sitä vapaampia ihmiset ovat” (mts.). Taloustieteilijä ja filosofi Amartya Sen sekä politiikan tutkija G. A. Cohen nostetaan esiin tämän ”ns. uusliberalistisen ajatustavan” kriittikkoina, ensimainittu positiivisen vapauden ja jälkimmäinen negatiivisen vapauden kontekstissa keskustelevana (mts.). Sen on kehittänyt yhdessä filosofi

⁴ Kuten Räsänen ja Syrjämäki artikkelissaan toteavat, filosofisessa keskustelussa viitataan yleensä ”vapaudella” poliittiseen vapauteen ja tahdonvapaudesta puhutaan nimenomaan tahdonvapautena. Teen työssäni samoin.

Martha Nussbaumin kanssa positiivisen vapauskäsitteiden piirissä liikkuvaa toimintakykyjen teoriaa, joka perustuu siihen, että yksilöllä pitää olla kyky vaikuttaa elämäänsä (Uusitalo 2018).

1.2.3 Raha

Kerjäläisen ja jäniksen ja *Lapin Lolitan* taloudellisen todellisuuden kuvaus tulee makrotalouden suurien linjojen sijaan yksilötasolle, kun teokset puhuvat rahasta. Kelluvien valuuttojen ja verkkopankkien maailmassa romaanien tapa puhua konkreettisista rahaesineistä, niiden fyysisistä ominaisuuksista ja niihin liittyvistä aistihavainnoista on hyvin kohosteista. Raha, sen puute ja sen merkitys yhteiskunnassa ovat myös molemmissa teoksissa äärimmäisen keskeisiä elementtejä niin temaattisesti kuin juonellisestikin. Tästä syystä tutkimukseni pureutuu myös rahaan ja siihen, miten siitä puhutaan.

Rahan määrittely ei ole aivan yksinkertainen tehtävä. Jokaiselle peruskoululaiselle opetetaan fraaseja kuten ”raha on vaihdon väline”, mutta harvalle käy elämän edetessä kovin selväksi, mitä kaikkea se pohjimmiltaan tarkoittaa. Filosofi ja sosiologi Georg Simmel pyrkii alun perin 1800–1900-lukujen taitteessa ilmestyneessä teoksessaan *Rahan filosofia* lähestymään rahan pohjimmaista olemusta ja vaikutusta ihmisen elämään, mutta vastaavia yrityksiä on tehty modernissa taloudentutkimuksessa koko lailla vähän. *Rahan filosofiassa* tutkitaan rahan olemusta ja arvon muodostumista nimensä mukaisesti nimenomaan filosofisella tasolla. Simmel ei pyri teoksessaan taloustieteen piiriin, hän perustelee filosofista lähestymistään sillä, että jos empiirisillä tieteillä on ikään kuin ”alaraja”, jonka alapuolella toimii tulkinnallinen tiede, on sillä oltava myös ”yläraja”, jossa fragmentaarinen mitattava todellisuus on muodostettava yläkäsitteiksi ja kytkettävä ”elämän totaliteettiin” (Simmel 1900/2004, 53). Simmelin filosofinen rahan tarkastelu toimii siis empiirisen taloustieteen ”molemmilla puolilla”.

Taloustieteen ja Simmelin teoksen suhdetta pohtivassa artikkelissa ”Georg Simmel’s The Philosophy of Money: A Review Article for Economists” taloustieteilijät David Laidler ja Nicholas Rowe toteavat valtavirran taloustieteen jättäneen Simmelin suurelta osin huomiotta ainakin 80-luvulle asti (Laidler & Rowe 1980, 97), mutta että Simmelin raha-ajattelulla on jonkin verran yhteistä genealogiaa taloustieteen nk. Itävallan koulukunnan kanssa, ja että tästä on näkyvissä myös yhteisiä piirteitä (mts.).

Joitakin Itävallan koulukunnan tunnettuja nimiä, erityisesti Friedrich von Hayekia taas pidetään yleisesti keskeisinä vaikuttajina uusliberalismin ytimessä olevaan ajatukseen valtion roolin minimoimisesta. Esimerkiksi käytännön filosofian professori Eerik Lagerspetz rinnastaa *Talous ja Filosofia* -teoksen artikkelissaan Marxin ja von Hayekin: ensimmäinnä hän pitää markkinatalouden historiallisesti tärkeimpänä kriittikkona ja jälkimmäistä sen ”johtavana puolestapuhujana” (Lagerspetz 2014, 130). von Hayekin ajatuksissa markkinatalouden ja sosialistisen suunnitelmatalouden eroista keskeinen teesi on se, että markkinoiden kautta päätöksenteossa voidaan käyttää valtavasti enemmän informaatiota, koska informaatio ei ole yhdessä pisteessä vaan hajautettuna ympäri markkinoita (mt, 132–133). Simmelin (1900/2004, 128–129) mukaan taas rahan filosofinen merkitys on siinä, että se ”representoi käytännön maailmassa varmintä ja selvintä kuvaa ja ruumiillistumaa sellaiselle kaiken olevan kaavalle, jossa asiat saavat tarkoituksen toisistaan ja jossa niiden oleminen määrittyy niiden keskinäisten suhteiden kautta.”⁵ Vaikka von Hayek ja Simmel puhuvat eri asioista, heitä yhdistää ajatus voimakkaan verkottuneisuuden, hajanaisuuden ja informaation välittymisen tärkeydestä.

David Laidler ja Nicholas Rowe (1980, 98) toteavat, että *Rahan filosofian* ajatus rahataloudesta on voimakkaasti sidoksissa ”sosiaaliseen evoluutioon” ja että rahatalouden kehitys on vaikuttanut hyvin voimakkaasti ja laajasti inhimilliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen. Se on esimerkiksi muokannut yksilöiden suhteita toisiinsa siten, että vaikka olemme modernissa, kaupungistuneessa ja kapitalistisessa elämässä aiempaa verkottuneempia ja keskinäisriippuvaisempia, olemme toisaalta vähemmän riippuvaisia kunkin yksittäisen yksilön henkilökohtaisista ominaisuuksista – olemme siis riippuvaisia vähän kaikista, mutta emme kenestäkään tietystä (Simmel 1900/2004, 298). Myös von Hayek viittaa Räsänen ja Syrjämäen (2007) mukaan yhteiskunnallisesti hyväksyttävien sääntöjen kehittymiseen ”evolutiivisen prosessin” kautta. Simmeliä ja von Hayekia yhdistää ajatus yhteiskunnan evolutiivisesta kehitymisestä pääosin suotuisaan suuntaan ja heidän ajatuksissaan liian radikaalit esimerkiksi yhteiskunnallista eriarvoisuutta vastaan suunnatut poliittiset toimet säröyttävät tätä prosessia. Simmelin hahmotelmat rahan luonteesta, teleologiasta ja funktiosta ovat näin yli sadan vuoden päästäkin hyvin kiinnostavia, eikä teoksen

⁵ “The philosophical significance of money is that it represents within the practical world the most certain image and the clearest embodiment of the formula of all being, according to which things receive their meaning through each other, and have their being determined by their mutual relations.” Suomennos oma.

ajoittain utopistinen rahakuva tee siitä tutkimukseni kannalta lainkaan arvotonta – pyrin työssäni hahmottamaan, mitä 2010-luvun kaunokirjallisuuden representoima rahan ja talouden todellisuus on, mutta myös sitä, esittääkö tarkastelemani kirjallisuus näkemyksiä siitä mitä sen pitäisi olla. *Rahan filosofian* kokonaisvaltainen katsaus rahaan ja sen vaikutukseen yksilön ja yhteiskunnan kannalta on mielenkiintoinen tausta 2010-luvun kirjallisuuden talouden uudelleenpuhunnoille.

Raha on yhteiskunnallisessa todellisuudessamme siinä määrin ubiikki ilmiö, että se nousee huomion varsinaiseksi keskipisteeksi vain, jos se siihen asemaan erikseen nostetaan. Tämä pätee myös kirjallisuuden ja sen tutkimuksen kentällä. Suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen keskuudessa rahaa on 2000-luvulla käsitelty harvakseltaan. Pekka Tarkka käsittelee *Bibliophilos*-lehden rahateemaisessa numerossa ilmestyneessä artikkelissaan Joel Lehtosen, Eeva Joenpellon, ja Paavo Haavikon tuotannossa esiintyvää rahaa. Hän toteaa, että esimerkiksi Lehtoselle raha on ”rietas, järjetön ja sokea jumala”, jota kuitenkin voi käyttää myös ”ihmisen parhaiden arvojen – vapauden, kauneuden, taiteiden, nautinnon – hyväksi” (Tarkka 2012). Sari Kivistö (2012c) tutki samassa *Bibliophilos*-lehden numerossa rahaa erityisesti nousukastematiikkaan liittyen artikkelissaan ”Raha kotimaisessa satiirisessa kirjallisuudessa”. Kivistön ja Tiina Käkelä-Puumalan toimittamassa *Kirjallisuus ja talous: Antiikista nykyaikaan* -antologiassa taas kartoitetaan ”kirjallisuuden ja talouden suhdetta” (Kivistö & Käkelä-Puumala 2011, 7), ja teoksen artikkeleissa käsitellään esimerkiksi kielen ja rahan rinnasteisuutta ja finanssikapitalismia kirjallisuudessa. Teoksessa tutkittava kirjallisuus on kokonaisuudessaan kansainvälistä.

Kirjallisuudentutkija Anna Helle on käsitellyt *Avain*-lehdessä ilmestyneessä artikkelissaan Eino Santasen setelirunoutta. Helteen (2018, 63) mukaan Santasen runot ”osoittavat haastavasti yhteiskuntamme ongelmakohtiin ja kannustavat suhtautumaan vallitseviin arvoihin rohkean kriittisesti.” Viimeaikaisena esimerkkinä kaunokirjallisuudesta, joka itse nostaa rahan kohosteisesti esiin, mutta jota tutkimus ei ole vielä ehtinyt käsitellä, toimii Milja Sarkolan esikoisromaani *Pääomani*, joka käsittelee taiteen ja rahan suhdetta (Kantokorpi 2020).

1.2.4 Artikulaatio

Kohdeteosten talouspuhunnat toimivat hyvin usein mekanismeilla, jossa valtavirran talouspuheen ilmaisuja yhdistetään uusiin, usein negatiivisiin konteksteihin. Tämä puhe ei ole runollisen metaforista, vaan se on aktiivista, tulkintani mukaan jossain määrin poliittista uudelleenkytkentää. Tästä syystä nostan esiin artikulaation sekä teoreettisena käsitteenä että metodina, jota hyödynnän työssäni.

Politiikan tutkija Ernesto Laclau aloittaa teoksensa *Politics and Ideology in Marxist Theory* (Laclau 1977) johdannon esittämällä Platonin luolavertauksen ensimmäisenä artikulaatioteorianana. Hänen mukaansa vertauksessa vangit yhdistävät kuulemansa äänet seinällä liikkuviin varjoihin, ja täten ”terveen järjen” diskurssi esitetään harhaanjohtavina artikulaatioina, jotka eivät perustu sisäsyntyisiin loogisiin suhteisiin, ja jotka luolan ulkopuolelle pääsevä, ”todellisuuden” näkevä yksilö tunnistaa valheellisiksi (Laclau 1977, 7). Laclau toteaa, ettei ole mahdollista muodostaa välttämättömiä tai väistämättömiä yhteyksiä käsitteellisten struktuurien välille (mt, 10). Kuten Christoffer Kølvråa (2018, 96) toteaa Laclaun diskurssiteoriaa käsittelevässä artikkelissaan, postmarxisti Antonio Gramscin hegemonia-ajattelu on inspiroinut Laclaun teorioita. Laclau toteaa (1977, 161), että luokka ei saavuta hegemonia-asemaansa pakkosyöttämällä onnistuneesti oman maailmankuvansa muulle yhteiskunnalle, vaan artikuloimalla omastaan poikkeavat maailmankuvat siten, että niiden potentiaalinen antagonismi neutralisoituu.

Kulttuurintutkija Stuart Hall kertoo Lawrence Grossbergin toimittamassa haastattelussa artikulaatioteoriansa pohjaavan Laclaun ajatteluun. Hän mainitsee englannin kielen sanan ”articulation” kaksoismerkityksen: artikulaatio on sekä puheen tuottamista ja ilmaisemista että esimerkiksi ajoneuvoyhdistelmän yhdistämistä (Grossberg 1996, 141). Asiat ovat yhteydessä toisiinsa, mutta spesifin, katkaistavissa olevan kytköksen kautta. Artikulaatio on täten hänen käyttämässään teoriassa ”yhdistämisen muoto, joka voi tehdä ykseyden kahdesta eri elementistä tiettyjen olosuhteiden vallitessa”⁶ (mts.). Hall korostaa Laclaun tavoin, että elementtien välille voi tehdä yhteyden, mutta tämä yhteys ei ole välttämätön tai väistämätön. Se on täten myös altis muutoksille. Artikulaatio on sekä teoreettinen että metodologinen käsite, ja omassa työssäni artikulaation molemmat ulottuvuudet tulevat esille. Kulttuurintutkija Jennifer Daryl Slack esittelee artikkelissaan ”The theory and method of articulation in

⁶ ”An articulation is thus the form of the connection that *can* make a unity of two different elements, under certain conditions.” Suomennos oma.

cultural studies” artikulaation genealogiaa ja käytäntöjä. Hän korostaa artikulaation toimivan teoreettisen tason lisäksi epistemologisella, poliittisella ja strategisella tasolla (Slack 1996, 112). Hänen mukaansa kulttuurintutkimuksen suosion kasvaessa ja sen institutionalisoituessa artikulaation kaltaisen teorian poliittiset piirteet voivat hämärtyä (mt., 113–114).

Artikulaatio on (artikuloitu) yhteys erillisten elementtien välillä, väline, jolla luodaan diskurssille kokonaisuus, Hallin sanoin ”ykseys” (Grossberg 1996, 141). Koko ”diskurssi” on käytännössä artikuloituja yhteyksiä erillisten asioiden välille. Uusliberalistisessa diskurssissa artikuloidaan yhteyksiä valtiojohtoisen sääntelyn, jäykkyyden ja tehottomuuden välille ja toisaalta valtion roolin pienentämisen ja yksilönvapauden välille. Kaunokirjallisissa kohdeteoksissani artikuloidaan rahaan ja talouteen liittyviä asioita uudella tavalla: teoksissa artikuloidaan esimerkiksi yhteyksiä uusliberalistisen puhettavan ja kansainvälisen rikollisuuden tai rahan ja prostituution välille. Tämä artikulaatio voi tulkintani mukaan puolestaan, aiemmin mainitsemani Laclauhun ja hegemonia-ajatteluun viitaten, tarttua valtadiskurssin neutralisoimiin maailmankuvan rakennelmiin.

Tässä tapauksessa kyseessä on kuitenkin päinvastainen prosessi: siinä missä valtavirran puhunnat neutralisoivat Laclaun mukaan kriittistä puhetta, kriittiset puhunnat antagonisoivat nähdäkseni valtavirtaa. Uusliberalistinen puhe artikuloi usein omaa oikeutustaan vapauden kautta, mutta kohdeteoksissani uusliberalistinen puhetapa irrotetaan tällaisista positiivista yhteyksistä ja luodaan tilalle negatiivisia. Tämän kaunokirjallisten tekstien artikulaatioteoreettisen tarkastelun lisäksi yritän omassa työssäni artikuloida yhteyttä kaunokirjallisuuden ja valtavirtaisten talouspuhuntojen välille ja osoittaa sen, miten nämä tekstit osallistuvat saman diskursiivisen kentän, talouspuheen, tuottamiseen. Näkemykseni mukaan kaunokirjallisten tekstien uudelleenpuhunnat ja artikulaatiot voivat toimia kriittisenä elementtinä, joka myös vaikuttaa talouspuheen kokonaisuuteen.

Tutkimukseni kohdteosten artikulaatiot yhdistävät valtavirran talouspuheen ihmiskauppaan ja hyväksikäyttöön, raha taas yhdistetään rakkauteen, likaan ja ainakin näennäiseen vapauteen. Raha tunkeutuu teoksissa ihmisen ihon alle ja yksilöt poistattavat itseltään vaikka hampaita sitä ansaitakseen. Seuraavaksi käsittelen *Kerjäläisen ja jäniksen* sekä *Lapin Lolitan* talouspuhetta.

2 VAPAUTTA VAI RAHOITUSLAITOKSIA – ROMAANIEN TALOUSPUHE

2.1 Väärennetty koko mies – ihmiskauppias uusliberalismin kuvastimena

Tuomas Kyrön *Kerjäläisessä ja jäniksessä* uusliberalismia kuvastavat venäläinen ihmiskauppias, Jegor Kugar, ja hänen edustamansa kansainvälinen rikollisorganisaatio, josta puhutaan yksinkertaisesti ”Järjestönä”. Sari Kivistö kirjoittaa *Satiiri Suomessa* -teoksessa: ”Satiirisen kritiikin kohteet ovat määrättyneet yhteiskunnan rakenteiden perusteella. Kritiikin kohteina ovat tavallisesti olleet yhteiskunnan hyväosaiset ja vallanpitäjät –” (Kivistö 2012a, 14). Kyrön romaanissa satirisoidaan hahmoa, joka on lainmukaisen yhteiskunnallisen vallankäytön ulkopuolella, mutta joka kuitenkin käyttää valtaa teoksen maailmassa. Dustin Griffin (1994, 37) toteaa, että satiirista on löydettävissä joitakin hyvin perustasoisia moraalisia ideaaleja, kuten ylpeyden ja eksessin välttäminen. Jegor Kugarin hahmo sortuu kiistatta ylpeyteen ja eksessiä hänessä kuvastaa hänen seksiaddiktionsa. Tämä kuvaamistapa on myös Kivistön (2012a, 13) mukaan yksi tyypillinen satiirisen henkilökuvauksen keino. Satiirin kritiikki ei kuitenkaan kohdistu *Kerjäläisessä ja jäniksessä* ainoastaan ilmiselviin yhteiskunnallisiin vallankäyttäjiin, vaan ennen kaikkea yhteiskunnassa vallalla oleviin ideologioihin.

Jegorin hahmo on perustavanlaatuisesti kytköksissä kapitalismin taustalla vaikuttavaan ajatteluun. Tästä esimerkkinä toimii kuvaus hänen päätyemisestään Neuvostoliitossa turvallisuusjärjestön koulutettavaksi nuorisorikollisen asemasta: ”Tuli turvallisuusjärjestön kuulustelu, jonka jälkeen keksittiin, että häiriköstähän oli kannattavampaa tehdä osa järjestöä kuin sen vihollinen, niin talouden kuin murhalukujen pienentämisen takia.” (*Kerjäläinen ja jänis* = KJ 35) Koska Jegorin hahmo personoi näkemykseni mukaan teoksessa uusliberalistista ideologiaa, tulkitsen tämän katkelman vahvasti suhteessa moraalifilosofi Adam Smithin 1700-luvulla muotoilemaan, kapitalismia perustelevaan ajatukseen, jonka mukaan ihmisen ahneus ohjautuu markkinoiden kautta yhteiskunnalle hyödylliseksi voimaksi (ks. esim. Niiniluoto 2013, 192).

Kirjallisuudentutkija Erkki Sevänen toteaa kapitalismin kehitysvaiheita kartoittavassa artikkelissaan, että nk. uusliberalistisen käänteen jälkeen kapitalistisen talouden ja markkinoiden toimintamallit ovat levinneet sellaisille alueille, jotka ovat tätä ennen

saaneet kehittyä suhteellisen erillään markkinataloudesta (Sevänen 2018, 55). Käytännön filosofian professori Uskali Mäki taas kirjoittaa artikkelissaan ”Maailma markkinoina. Universaalien talousontologian ytimessä ja rajoilla”, että ”kasvussa on sellainen markkinapuhe, joka mieltää maailman markkinoina, luonnehtii maailmaa markkinakäsitteistön avulla – –” ja että ” – – maailma on yhä enemmän muuttumassa markkinoiksi tai markkinoiden kaltaiseksi” (Mäki 2013, 102). Mäki pitää ”markkinaistumista” maailmaa voimakkaasti muokkaavana megatrendinä (mts.). Tulkitseen Mäen kuvaaman markkinapuheen liittyvän läheisesti uusliberalistiseen talousdiskurssiin.

Jegor Kugarin hahmon kautta talouden lainalaisuudet tuodaan tiiviisti kytköksiin kaiken inhimillisen toiminnan kanssa. Romaanissa uusliberalistinen ajattelutapa hahmotetaan ja paikallistetaan Vatanescun, kerjuualan ammattilaisen, osakseen saaman kohtelun kautta seuraavasti: ”Sairaspäiviä ei tunnettu, lomarahat ja ansiosidonnaisen voisi unohtaa. Jegor uskoi Amerikan meininkiin, tästä eteenpäin Vatanescu olisi omillaan.” (KJ 17) Ajattelumallin sijoittaminen Amerikkaan viittaa kenties yleisemmin Yhdysvaltoihin kapitalismin lippulaivayhteiskuntana, mutta se on myös uusliberalismin leviämisen kannalta olennainen lähtöpiste Ison-Britannian ohella.⁷ Omillaan oleminen on sekin keskeistä uusliberalistiselle ajattelulle: ”Tasavarvoisten yhteiskuntarakenteiden sijaan uusliberalismi korostaa yksilön oikeutta – ja velvollisuutta – käyttää markkinoilla ”vapaasti” tilaisuuksiaan, varallisuuttaan ja kykyjään” (Ojajärvi & Steinby 2008, 11).

Vapaus onkin keskeisessä roolissa uusliberalistisessa diskurssissa. Kohdeteosteni kirjoittamisen kanssa samoihin aikoihin (2015–2019) toimineen Juha Sipilän hallituksen hallitusohjelma *Ratkaisujen Suomi* on esimerkki uusliberalistisesta talouspuheesta. Sen kaksi ensimmäistä lukua ovat katsaus hallitusohjelman laatijoiden näkemyksiin suomalaisesta yhteiskunnasta ja sen tulevaisuudesta. Se edustaa monin tavoin uusliberalistista puhetapaa. Ensimmäinen luku esittelee hallituksen vision Suomesta vuonna 2025: ”Suomi vuonna 2025 on uudistuva, välittävä ja turvallinen maa, jossa jokainen meistä voi kokea olevansa tärkeä. – – Suomessa on eettisesti kestävä tasapaino yksilön velvoitteiden ja yhteiskunnan vastuiden välillä.”

⁷ Uusliberalistista politiikkaa maailmalle levittävät kansainväliset talousjärjestöt kuten International Monetary Fund (IMF) ja Maailmanpankki ovat eräs esimerkki Yhdysvaltain keskeisestä roolista ideologian leviämisessä. Poliitikan tutkija Meredith Jung En-Woo toteaa Itä-Aasiaa ja uusliberalismia käsittelevässä teoksessaan, että 1990-luvulla IMF:n ja Yhdysvaltain taloushallinnon ohjeistuksia oli mahdotonta erottaa toisistaan (Jung-En Woo 2007, 1).

(*Ratkaisujen Suomi*, 7.) Seuraavassa kappaleessa lausutaan ”[i]hmisellä on vapaus ja vastuu rakentaa omaa, perheensä ja läheistensä elämää. Luotamme toisiimme. – – Pärjäämme vähemmällä sääntelyllä.” (mts.)

Filosofi Eerik Lagerspetz vertailee *Talous ja filosofia* -teoksen artikkelissaan Karl Marxin ja Friedrich von Hayekin vapauskäsitteitä ja toteaa, että von Hayekin vapauskäsite muodostuu täysin negatiivisesti, pakon puutteesta, ja että tämän pakon voivat aiheuttaa vain toiset toimijat, eivät yhteiskunnalliset olosuhteet tai rakenteet (Lagerspetz 2014, 126). *Kerjäläisen ja jäniksen* avauksessa kertoja toteaa ironisesti, että Vatanesculla olisi ollut muitakin vaihtoehtoja kerjäämisen sijaan, jos kohta ei kovin hyviä:

Totta kai olisi ollut vaihtoehtoja, päähenkilömme olisi voinut varastaa autoja, kerätä puhelinjohtojen kuparia tai myydä munuaisensa. Mutta kaikista huonoista tarjouksista Jegor Kugarin tarjous oli paras. Se takasi vuoden työsopimuksen, kuljetuksen pelipaikoille ja siskollekin hommia sekä bonuksena uudet hampaat ja rintaimplantit. (KJ 7)

Tässä katkelmassa esiintyy huomiota herättävällä tavalla ajatus siitä, että konkreettisten rajoitteiden puute tarkoittaa vapautta. Vapauden ihanteellisuus globaalissa kapitalismissa esittäytyy kuitenkin välittömästi kyseenalaisessa valossa, kun Vatanescun vaihtoehtoja tarkastelee tarkemmin. Melko pian käy ilmi myös se, että hänen siskonsa ”hommat” tarkoittavat prostituutiota. Katkelma on eksplisiittisen ironinen: ironian perusmääritelmä on se, että sanotaan yhtä, mutta tarkoitetaan toista (Colebrook 2003, 2). Munuaisten myyminen ei ole aidosti vaihtoehto itsensä ja perheensä elättämiseksi, ja on ilmeistä, että pakotetut kehonmuokkaukset ihmiskaupan uhrina eivät ole minkäänlainen ”bonus”. *Kerjäläisen ja jäniksen* avaus on myös välitön osoitus siitä, miten romaanissa ironinen kerronta kytketään talousdiskurssiin.

Vatanescun Suomeen salakuljettava Jegor suhtautuu – ihmiskauppiaan kun on – luontevasti myymiinsä ihmisiin silkkana kauppatavarana. ”Pääasiallinen myyntiartikkeli on 17–34-vuotiaat mimmit, pääasiallinen markkina-alue Keski-Eurooppa.” (KJ 37) Hänen pyörittämänsä ”bisnes” on, huolimatta ihmisten riistämisestä ja hyväksikäytöstä, bisnes siinä missä muutkin, kuten hän huomauttaa kerratessaan Vatanescun ”erottamista”:

”Meikä lähetti sen maantielle. Irtisanoin luottamusrikkomuksen vuoksi. Poistin sähköpostilistalta. Ei kerjääminen yhtä miestä kaipaa. Tää ei ole mitään hyväntekeväisyystoimintaa, tässä pätee ihan sama kysynnän ja tarjonnan laki kuin missä tahansa liiketoiminnassa. Mä myin niitä, mä sijoitin niihin, niitten piti tuottaa mulle. Vatanescu oli pelkkä kuluerä alusta saakka.” (KJ 45)

Jegorin puheenvuorossa käytetään korostetusti yrityskielestä tuttuja termejä, erottamisen perusteena on ”luottamuspula”, Vatanescu on ”kuluerä” jolle asetetaan ”liiketoimintakielto”. Lausunnon purevuutta lisää ”eropaketti, eläkepaketti ja irtisanomissuoja” (KJ 45), yhteensä 20 euroa. Tässä yhteydessä Jegor Kugarin edustama maailma yhdistyy uusliberalistiseen puheeseen, jossa vaaditaan työmarkkinoille ”jousto” ”työmarkkinoiden jäykkyyksiä” poistamalla, eli käytännössä esimerkiksi irtisanomisehtoja heikentämällä. Kuten Anu Kantola (2006, 162–164) toteaa, tämä ”jousto” tarkoittaa eri yhteyksissä ja erilaisista ideologisista tai poliittisista näkökulmista kovin erilaisia asioita. Uusliberalistisesta näkökulmasta se tarkoittaa kuitenkin ensisijaisesti yksikkötyökustannusten alentamista (*Ratkaisujen Suomi*, 14) ja työntekijöiden palkkaamisen ja irtisanomisen helpottamista (Kantola 2006, 163; vrt. mt., 16).

Jegorin puhe yhdistää jälleen ihmiskaupan ja tavallisen yritystoiminnan, kun hän vertaa Sanna Pommakan citykanin kanssa tekemiä taikatemppeja omaan toimintaansa: ”Miten se eroo siitä, että meikä on myynyt hyviä pupuja ympäri Eurooppaa menestyksekkäästi? Vois joskus kelata, kuinka monta miestä yksi unkarilainen pupu tekee onnelliseksi kahdentoista tunnin duunipäivän aikana. Paljonko se tekee massia verrattuna siihen, että asuis vanhempiansa kanssa läävässä yhteiskunnan tuilla. Joita ei siis ole.” (KJ 233) Jegorin maailmassa yhteiskunnan tarjoaman sosiaaliturvan puute on hyvä asia, koska se pakottaa unkarilaisen naisen taloudelliseksi toimijaksi, prostituoiduksi. Jegorin omin sanoin kerrotut katkelmat sisältävät usein tämäntyppistä, hänen näkökulmastaan tahattoman ironista talouspuhetta. Hänet kuvataan esittämässä ikään kuin tarkkanäköistäkin yhteiskunnallista havaintoa, mutta hänen kuvaamansa toiminta näyttäytyy yhteiskunnallisen kontekstin valossa rikollisena hyväksikäyttönä. Jegor ei myöskään tunnista mitään vikaa ajatusmallissa, jossa hänen kauppaamansa ihmiset tekevät työtään, eli ”miehiä onnellisiksi”, puolet vuorokaudesta. Ironisuutta alleviivaa vielä banaali rinnastus taikatempuissa

käytettävän citykanin ja Jegorin vähättelevästi ”pupuiksi” kutsumien seksityöläisten välillä.

Ihmiskauppa on Jegorille vain yksi toimi eri rikollisuuden muotojen sarjassa, vaikka se romaanin kannalta onkin keskeisessä asemassa. Jegorin tausta on Neuvostoliiton aikaisessa ”turvallisuusjärjestössä”, jossa hänet on koulutettu ongelmaisen lapsuuden jälkeen. Vaikka Jegor työskentelikin valtiolle, kertojan mukaan hänelle Neuvostoliiton romahdus ”oli oikeastaan positiivinen, markkinatilannetta parantava asia.” (KJ 29) Tämän markkinatilanteen parantumisen Jegor hyödynsi alkamalla myydä huumeita ja aseita. (KJ 32) Elinkeinoelämän tutkimuslaitos tutki vuonna 2016 suomalaisten yritysten tuottamaa ”arvonlisää” tai ”jalostusarvoa” ja tutkimuksen yhteenvedossa todetaan: ”Arvonlisä on yritystasolla sama kuin bruttokansantuote kansantalouden tasolla. Tästä syystä tärkeimpien tai suurimpien yritysten kriteerinä on Suomessa tuotettu jalostusarvo eli arvonlisä.” (ETLA 2016.) Jegor Kugarin pohdinnoissa jalostusarvosta artikuloidaan kytkös huumekauppaan: ”Alkuun Jegor myi unikkaa säkeittäin, sitten oopiumia, eikä aikaakaan kun katujen kasvatti oivalsi, että mitä pidemmälle pienyrittäjä jalostaa raaka-ainetta, sitä paksumpi on lompakko.” (KJ 30)

Jegorin rooli asekauppiaana kytkee romaanin 1900-luvun alun yhteiskuntasatiiriin, josta Sari Kivistö (2012c, 53) kirjoittaa seuraavasti: ”Ensimmäisen maailmansodan jälkeen puolestaan yleistyivät sotakeinottelijat eli gulashit, jotka rikastuivat toisten hädällä. Eskon (Arvi A. Seppälä) pakinassa ’Psalmi jobbareille ja gulasheille’ ylistetään ironisesti näitä karaistuja ihmistyyppejä - -.” *Kerjäläisessä ja jäniksessä* ylistäjänä toimii lähinnä Jegor itse, hän kertoo rasistiseen sävyyn asekaupoistaan Lähi-Idässä: ”Törkystan ja Mustanistan ja hölöhölöpölöpö. Hain heimopäälliköiltä pulverit ja maksoin kässillä eli Kalasnikoveilla. Sitten hetki sodankäyntiä muodon vuoksi samaa jengiä vastaan – -.” (KJ 32) Ongelmaksi muodostuu ainoastaan uskonnollinen fundamentalismi, tai kuten hän muotoilee: ”Separatistiseparit eli fundamentalistimaakuntasarjalaiset eli pappissääty nyppi eniten. Ne on vapaan kaupan este, vähän niin kuin täällä teillä on toi sosiaalidemokratia.” (Mt.)

Petri Räsänen ja Sami Syrjämäen mukaan ”[Friedrich von] Hayek argumentoi, että kaikki (vaatimattomatkin) yhteiskunnan toimintaa ohjaamaan pyrkivät (sosialistiset tai hyvinvointivaltiota puolustavat) ideologiat ovat valheellisia ja sisältävät totalitarismin siemenen” (Räsänen & Syrjämäki 2007). Jegorin halveksiva suhtautuminen sosiaaliturvaan ja sosiaalidemokratiaan kumpuaa tästä uusliberalistisen ajattelun

taustalla olevasta yhteiskuntäkäsityksestä. Kaikki toimet, jotka ohjaavat esimerkiksi verotuksen kautta ihmisten resursseja muualle kuin he haluaisivat, yksilön välitöntä turvallisuutta takaavaa valtion minimoimintaa lukuun ottamatta, ovat näiden ihmisten vapauden rajoittamista: ”Hayekin mukaan vain vapaa markkinatalous sallii ihmisten vapaasti (vailla valtion ohjausta) tehdä omat valintansa.” (Räsänen & Syrjämäki 2007.) Tai kuten hallitusohjelmassa todetaan: ”Meidän on vapautettava ihmisten omat voimavarat luovuuteen, yritteliäisyyteen ja hyvinvoinnin rakentamiseen. Suomesta on tehtävä osaamisen, yrittäjyyden, tasa-arvon ja välittämisen yhteiskunta.” (*Ratkaisujen Suomi*, 8.) Tästä syystä Jegorkin puhuu sosiaalidemokratiasta, valtion ohjaukseen luottavasta aatesuuntauksesta ”vapaan kaupan esteenä”.

Uusliberalistinen politiikka on ottanut eri maissa eri muotoja riippuen kulloisenkin paikallisen poliittisen kentän muotoutumisesta. Vivien A. Schmidt ja Mark Thatcher (2013, 6–7) toteavat teoksessaan *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy*, että Margaret Thatcherin⁸ hallinto yhdisti uusliberalistisen politiikan hänen konservatiivipuolueelleen sopivien ”viktoriaanisten arvojen” kanssa, kun taas pohjoismaisessa kontekstissa tätä politiikkaa harjoitetaan sosiaalidemokraattisen hyvinvointivaltion pelastamisen hengessä. Julkisen sektorin supistamista perustellaan sillä, että menoja on leikattava, jotta hyvinvointivaltiosta jää jäljelle edes jotain. Anu Kantola (2006, 173) on tulkinnut hyvinvoinnin ja erityisesti hyvinvointivaltion olevan kilpailuvaltiolle jonkinlainen vastakäsite, eikä hyvinvoinnin merkitys käsitteenä ole ollut hänen mukaansa 80-luvulta eteenpäin ennallaan. Vuonna 2015 kirjoitetussa hallitusohjelmassa hyvinvoinnin rakentaminen on muuttunut yhteiskunnan yhteisestä tavoitteesta yksilön vastuulla olevaksi, yritteliäisyyteen rinnastettavaksi hyveeksi. Tätä rakentamista varten pitää myös ”vapauttaa” ihmisen omat voimavarat. Uusliberalistisen politiikan seurauksena ei kuitenkaan välttämättä ole kasvavaa yksilönvapautta, Kantola argumentoi 1990-luvun talouslamaa ja poliittista hallintaa käsittelevässä teoksessaan *Markkinakuri ja managerivalta* jopa päinvastaista: ”Paradoksaalisesti uusliberalismi on synnyttänyt uusia hallinnan muotoja, jotka näyttävät pyrkivän jopa entistä voimaperäisempään poliittiseen hallintaan ja kontrolliin.” (Kantola 2002, 150) Hän toteaa, että ”samalla kun taloudelliset ja

⁸ Uusliberalismin nousu henkilöityy yleisesti Ison-Britannian pääministeri (vuosina 1979–1990) Thatcheriin ja Yhdysvaltain presidentti (1981–1989) Ronald Reaganiin.

poliittiset vapaudet kasvavat, valtion ote kiristyy ja ulottuu yhä syvemmälle yksilöön” (mt., 152).

Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista tarkastella Jegor Kugarin hahmoa vapauden näkökulmasta. Uusliberalismi esiintyy vapauden ideologiana, mutta *Kerjäläisessä ja jäniksessä* uusliberalismin kuvajainen on vapauden ulottumattomissa. Tämä asettaa ”vapauden ideologian” hyvin ironiseen valoon. Jegor on koko romaanin ajan etenkin seksuaalisten pakkomielteidensä vanki, hän ei pysty nukkumaan ilman seuralaista ja tämä pakkomielle antaa romaanin aikana sijaa ainoastaan toiselle pakkomiellelle, Vatanesculle kostamiselle. Hänen nuoruutensa kuluu ”putka-vankila-koulukoti-nuorisovankila-kurileiri”-kierteessä (KJ 35), ja hänen kostettuaan Vatanesculle hän päätyy jälleen vankilaan: ”Suomalainen vankila oli helpompi ja reilumpi paikka kuin useimpien maailman maiden vapaus.” (KJ 268) Tämä on harvoja kertoja, kun Jegoriin yhdistetään ”vapaus”, ja tässä lausumassa se häviää, kun sitä verrataan hyvissä oloissa kärsittyyn vankeuteen. Markkinapuhe ei lopu vankeudessaakaan, sillä kuten Jegor toteaa asianajajansa toiminnasta oikeudenkäyntiprosessissa: ”Bisnestähän tääkin vaan oli, mimmonen soppari pystyttiin vallitsevien oletusten perusteella allekirjottamaan.” (KJ 272) Jegor joutuu kuitenkin mitä ilmeisimmin Järjestön junaillemana venäläiseen vankilaan, jotta hänestä ei muodostuisi uhkaa rikollisorganisaatiolle.

Jegorin peräänkuuluttamat markkinoiden lait pätevät myös häneen itseensä. Hänen epäonnistumisensa kerjäläisten kurinpidossa ajaa hänet ”laskusuhdanteeseen”, joka päättyy, kuten mainittua, vankilaan. Tässä romaani yhdistyy, sadunomaisen onnellista loppua lukuun ottamatta, siihen kenttään jolle Jussi Ojajärven luenta asettaa esimerkiksi Arto Salmisen tuotannon: ”Tulo- ja varallisuuserojen suureneminen on tehnyt putoamisesta helpompaa ja noususta vaikeampaa. Tätä tilannetta Salmisen romaanit dramatisoivat” (Ojajärvi 2013, 135). Tähän yhdistyy myös *Kerjäläisen ja jäniksen* katkelma, jossa kertoja toteaa Jegorin olevan tietoinen asemastaan yhteiskunnan ulkopuolella, mutta tätä seuraava kielikuva viittaa vahvasti yhteiskunnan ”turvaverkoiksi” usein kutsuttaviin – ja Jegorin toistuvasti pilkkaamiin – sosiaaliturvan muotoihin: ”Nyt hän syöksyi vapaata pudotusta kohti turvaverkkoa, joka oli päivä päivältä kasvava reikä.” (KJ 200) Uusliberalistista yhteiskuntaa peilaavalle hahmolle turvaverkko on pelkkä reikä, ja vain pudotus on vapaata.

Jegor on riskeerannut kaiken heittäytymällä täysin Järjestön hänelle tarjoamaan elämään, jossa epäonnistuminen maksaa kaiken. Häneen liittyy joko omiensa tai

kertojan sanojen myötä toistuvasti ”markkina-arvon” käsite. Hän haluaa mittauttaa markkina-arvoaan Facebookissa (KJ 204), hänen jouduttuaan Järjestönsä epäsuosioon hänen markkina-arvonsa lasku näkyy ”seuralaisten tasossa” (KJ 176) ja kun hän on yrittänyt puukottaa julkisuuden henkilöksi joutuneen – Jegorin silmissä päässeen – Vatanescun hengiltä, hän kommentoi tapahtumaa seuraavasti: ”Oli kyse meikän ja Vatanescun markkina-arvosta ja meikä oli yrittänyt pientä nurkanvaltausta.” (KJ 268) Tapon yrityksessäkin on kyse vain aggressiivisesta kilpailusta yritysten välillä. Vatanescu esiintyy muutenkin Jegorin aika ajoin sosialistisenakin vastavoimana, jota kilpailulle ja selviytymistaistelulle elämänsä omistava Jegor pitää itsekin selkeästi kilpailijanaan: ”Hän sanoi tietävänsä Vatanescun olevan kaiken takana, hän aisti sooloilijan auran, oli aistunut sen jo turvallisuuspoliisina, omasi sen itsekin.” (KJ 38) Romaanin lopussa Vatanescu kuitenkin lopettaa Jegorin ylläpitämän kilpailun järjestämällä tämän vapautuksen venäläisestä vankilasta.

Yrityskielen ja kapitalismin ideologian satirisointi korostuu toistuvasti myös Jegorin työnantajan, nimettömäksi jäävän ”Järjestön” käsittelyssä. Kuten Jegorin suhteesta omiin ”alaisiinsa”, myös hänen suhteestaan Järjestöön ja sen toiminnasta käytetään sekä kertojan että Jegorin suulla hyvin tavanomaista talouskieltä. Vatanescun ”erottamiseen” vaikuttaa suuresti johtoportaan asettama paine: ”Pääkonttori vaati tuotannon tehostamista. Jokaisen oli nostettava omaa panostaan kolmellakymmenellä prosentilla ja samanaikaisesti heikoimmin tuottavat karsittaisiin pois.” (KJ 42) Kertoja rinnastaa Järjestön suuryrityksiin myös suorasanaisesti: ”Yt-neuvottelut alkaisivat, koska Kansainvälinen rikollisuus on ylikansallinen pörssi-yhtiö ihan siinä missä Nokia tai Gazprom.” (KJ 41) Tämä vertautuu jo aiemmin mainittuun katkelmaan, jossa Jegor toteaa, että rikollisjärjestön organisoimaan kerjäämiseen pätee ”ihan sama kysynnän ja tarjonnan laki kuin missä tahansa liiketoiminnassa.” (KJ 45) Kertojan ja Jegorin tavat puhua kansainvälisestä rikollisuudesta ja tavallisesta yritystoiminnasta toisiinsa täysin verrannollisina ovat samankaltaiset, toteavat ja kyseenalaistamattomat. Tämä vertautuu uusliberalistisen talousdiskurssin tapaan esittää toteamuksia, jotka, kuten Ojajärvi ja Steinby toteavat, ”ikään kuin osoittavat välttämättömäksi ja luonnolliseksi tietyn käsityksen yhteiskunnan sosioekonomisesta järjestyksestä” (Ojajärvi & Steinby 2008, 13). Tästä syystä tulkitsemisen tämän kerronnan satiiriseksi artikulaatioksi, romaani asettaa työtehokkuuden lisäämisen, työntekijöiden henkilökohtaiset panokset ja

laskusuhdanteen aikana arkipäiväisiksi muuttuneet yt-neuvottelut (vrt. Ojajärvi 2013, 142) kerjäläisten ja ihmiskaupan harjoittajien joukkoon.

Globaali markkinatalous esiintyy Järjestön kautta jo aiemmin mainitussa Jegorin pitämässä Vatanescun erottamispuheenvuorossa: ”Asetin jäpikälle liiketoimintakiellon kaikille Järjestömme hallitsemille alueille, eli jokaiseen yli 7000 ihmisen kylään, kaupunkiin, maahan tai salibandyhalliin missään päin Eurooppaa.” (KJ 45) Kasvoton Järjestö vertautuu myös globaaleilla markkinoilla toimiviin pääoman omistajiin ja sijoittajiin. Kuten Lisa Steinby kirjoittaa pääomasijoittajiin liittyen: ”Jos sijoittaja ei saa haluamaansa tuottoa, hän vetää rahansa pois, ja tuotannon jatkuminen on uhattuna.” (Steinby 2008, 43.) Näin käy myös Jegorille, kun Vatanescun kapinointi on poistanut toisten kerjäläisten pelon ja sitä kautta Jegorilta vallan: ”Tilityksiä ei tuu, jengi nostelee kulukorvauksia ja päivärahoja. Haloo. Jokainen nollapäivä on menetetty kymppitonni ja mun pitäis repiä ne hillot jostain.” (KJ 151) Jegor jää puille paljaille, kun vapaa liikkuvuus koskeekin pääoman sijasta hänen työntekijöitään: ”Kuinka esimerkiksi Balthazar, jonka tilastot aiemmin näytti useita satoja plussaa viikossa, tuotti nyt kaks euroa kuukaudessa. No ehkäpä vittu siks, että se oli nähty viimeksi hanuristina Örnköldsvikissä.” (Mt.)

Jegorin hahmo esittää myös kärjistettyjä, mutta käytännössä uusliberalistiseen puheavaruuteen hyvinkin mahtuvia mielipiteitä erilaisista sosiaalisista järjestelmistä ja turvaverkoista. Hän puhuu ”sosiaalidemokraattisesta vellielämästä” (KJ 17) ja hänen sitä elämää eläville ihmisille ”kaikkein kovimmaksi jutuksi” väittämänsä konsepti, armo, on kuten kaikki muukin elämässä, sosiaalituista, ihmisen ruumiista ja omanarvontunnosta lähtien – keino tienata, kohtuullisella tulonjaolla, 75% itselle ja loput ”työntekijälle”. Hänen suhteensa kaikkiin tulonsiirtoihin on pilkallinen: ”Toin mullahien unikkokukinnot oman maani uusrikkaille. Salkullinen oopiumia, muutama salkullinen rahaa. Meikäläinen maataloustukiainen.” (KJ 29) Suomen sosiaaliturvan hän näkee vain ilmaisen rahan loputtomana virtana:

Jegor oli kerran sanonut Vatanesculle: ”Työttömyyskorvauksilla saatais huomattavasti kerjäämistä ennakkoidumpaa ja helpompaa tuloa. Teidän kaltaisille Euroopan kutosdivarin miehille ja naisille hankitaan sosiaaliturvatunnus, joka on salakuljetusalus suoraan työkkärimasseihin, toimeentulotukiin, eläkkeisiin, mitä näitä on, opintotuki, asumistuki, ansiosidonnainen. Kulttuurirahaston ja Kordeliinin säätiön apurahat. Kun

ihminen on pelkkä numero tietokoneella, sillä numerolla voi rahastaa loputtomiin. Mulle 75 pinnaa, teille 25.” (KJ 68)

Lausumassa varsinkin erilaisten tukimuotojen niputtaminen yhdeksi litaniaksi, jota Jegor vielä täydentää ironisella ”mitä näitä nyt on”-summauksella, suomalaisen sosiaaliturvan kaikki eri muodot asetetaan samaksi loputtomaksi tulonlähteeksi, jonka saavuttamiseen riittää virallinen olemassaolo. Erillisenä katkelmana ironian voi tulkita kohdistuvan suomalaisen sosiaaliturvan monimutkaiseen luonteeseen, mutta romaanin kokonaisuuden kontekstissa ja Jegorin hahmon lausumana katkelmaa on pakko tarkastella kriittisesti. Mitään tukimuotoa ei pidetä toista arvokkaampana, mitään ei tarkastella erillään toisista, kaikki ovat vain samaa sosiaaliturvan massaa, jota voi hyväksikäyttää. Jegor Kugarin hahmo kuvastaa sosiaaliturvan suhteen uusliberalistista ajattelumallia siitä, että mikäli sosiaaliturva ei ole vastikkeellista eli ”aktivoivaa”, järjestelmää hyväksikäytetään. Romaanin kertoja tuo tämän ajatusmallin esiin sellaisen hahmon suulla, jonka koko maailma perustuu hyväksikäytölle, eli jälleen kerran romaanissa artikuloidaan yhteys uusliberalistisen ajattelun ja hyväksikäytön välille. Jegorin asenteen suomalaista yhteiskuntaa kohtaan tiivistää kenties parhaiten hänen lausuntonsa siinä romaanin vaiheessa, kun hän on Vatanescun menestyksen ja oman ”laskusuhdanteensa” myötä passivoitunut ja masentunut: ”Meikä syyttää yhteiskuntaa ja järjestelmää. Se on liian hyvä. Se on liian turvallinen. Tässä maassa on niin turvallista, että The Jegorin kaltasella konnalla oli varaa masentua.” (KJ 215)

Uusliberalismia kuvataan *Minä ja markkinavoimat* -teoksen johdannossa ideologiaksi, joka ”legitimoi markkinoille ja tuotantovälineiden yksityisomistukselle perustuvaa kapitalismia ja joka piilottaa kapitalismin rakenteellisia valta-asetelmia yksilökorostuksen alle” (Ojajärvi & Steinby 2008, 12). Jegorin hahmon, tämän käyttämän ja häneen liittyvän kielenkäytön avulla artikuloidaan yhteys yritysmaailman ja rikollisjärjestöjen harjoittaman ihmiskaupan välille, ja hänet voi tulonsiirtoja ja sosiaalista turvaverkkoa hyväksikäyttävine ja pilkkaavine lausuntoineen tulkita uusliberalistiseksi julkisen sektorin kritisoijaksi. Vaikka uusliberalismi korostaa vapautta, nimenomaisesti yksilön vapauttaa julkisen vallan otteesta, tätä ideologiaa kuvastava Jegor on jatkuvasti vankeudessa tai vähintään pakkomielteidensä orja. Näin romaanin käsitys vapaudesta äärimmilleen viedyn kapitalistisen kilpailun yhteiskunnassa näyttäytyy hyvin ironisena. Jegor ja kansainvälinen rikosjärjestö satirisoivat kaiken ihmisarvon markkinoiden

määritettäväksi jättävää taloudellista ja yhteiskunnallista retoriikkaa: ”*En tiennyt että se oli... Tietenkin se oli väärennetty. Se tuli Jegorista se raha. Se on väärennetty koko mies.*” (KJ 90)⁹

2.2 Tavarasta suorastaan tapellaan

Jegor Kugarin toiminta yhdistää *Kerjäläisessä ja jäniksessä* uusliberalistisen puhe- ja ajattelutavan hyväksikäyttävään ihmiskauppaaseen. Se artikuloi täten yhteyden naisvihamielisen, väkivaltaisen rikollisen ja vallitsevan talouspuheen välille. Kohdeteosten yhteiskuntakritiikki pohjaa yleisesti hyvin vahvasti artikulaatioon. *Lapin Lolitassa* internetissä tapahtuva seksityö kytketään talousjournalistien termistöön: ”Netissä on hupakoista ylitarjontaa, tarkistin päivän pörssikurssit: Helsingissä 132 ilmoitusta, Vantaalla 25, Espoossa 19! Filippiineiltä asti rajataan tyttöjä hierontatöihin. Nettipimppideflaatio!” (*Lapin Lolita* = LL 138) Valtavirran talouspuheeseen jatkuvasti yhdistettävä seksin myymisen ja ihmiskaupan tematiikka onkin selkeä esimerkki teosten yhteiskuntakriittisestä artikulaatiosta. Kirjallisuudentutkijat Sanna Karkulehto ja Ilmari Leppihalme ovat käsitelleet nykykirjallisuuden suhdetta seksuaalisuuteen ja kaupallisuuteen artikkelissaan ”Työtä töiden joukossa?” (2018). He toteavat, että 2000-luvun kotimaisessa kirjallisuudessa ”yksi tapa käsitellä nykykulttuurin kehitystä on joko viitata suoraan tai rinnastaa se viitteellisemmin erilaisiin kaupallisen seksin, seksityön ja ihmisiä esineellistävän seksuaalisuuden kuvauksiin” (Karkulehto & Leppihalme 2018, 282). Tätä tendenssiä edustavat myös omat kohdeteokseni.

Mielenkiintoinen ero kohdeteosten välillä on se, että *Lapin Lolitassa* ei ole hahmoja ulkopuolelta tarkkailevaa kertojaa, vaan kertojina toimivat vuorotellen Irene, Johtaja ja Nadja. *Kerjäläisessä ja jäniksessä* pääsevät kyllä ääneen niin Vatanescu kuin Jegorkin, mutta suurimman osan romaanista kerronnasta vastaa ulkopuolinen, lukijaa välillä puhutteleva ja jopa itse eksplisiittisesti kaikkietäväksi julistautuva kertoja. Molemmissa teoksissa tapahtuu samaa talousdiskurssin uudelleenartikulaatiota, mutta *Lapin Lolitassa* teoksen maailmaa tarkkaillaan korostetummin sisältä päin, mikä tuo yhteiskunnan ja hyväksikäytön kytkemiseen henkilökohtaisemman sävyn. *Lapin*

⁹ *Kerjäläinen ja jänis* -romaanissa päähenkilö Vatanescun puheenvuorot erotetaan kertojaäänestä kursiivilla, lainausten kursiivit ovat kaikissa tapauksissa alkuperäiset.

Lolita antaa myös Kyrön romaania huomattavasti enemmän tilaa seksiä myyvien yksilöiden omille sanoille ja ajatuksille. Siinä missä *Kerjäläisen ja jäniksen* seksityöhön liittyvät kuvaukset ja maininnat kerrotaan ulkopuolisen kertojan ja ihmiskauppiaan äänellä, *Lapin Lolitan* kertojista Nadja on itse seksityöläinen ja Irene myy seksiä ensimmäistä kertaa.

Lapin Lolita esittääkin seksityön monimutkaisena ilmiönä, jollaisena 2000-luvun kotimainen kirjallisuus Karkulehdon ja Leppihalmeen (2018, 266–267) mukaan on sen yleisesti esittänyt: prostituutiota harjoittavat eivät ole automaattisesti uhreja vaan he voivat olla myös aktiivisia toimijoita, mutta heidän toimiaan motivoi useimmiten taloudellinen tarve, ahdinko tai pakko. Irene on lähtenyt myymään neitsyttään omasta tahdostaan, mutta hänenkin valintansa lähtökohta on taloudellinen ahdinko. Karkulehto ja Leppihalme (mt, 282, vrt. Sanders 2005, 321) toteavat myös Teela Sandersiin viitaten, että ”seksityötä koskevassa tutkimuksessa on todettu lukuisia kertoja, että kokivatpa seksityöntekijät työskentelevänsä alalla omasta tahdostaan ja omien valintojensa seurauksena tai pakotettuina ja esimerkiksi ihmiskaupan tai muun riiston seurauksena, heidän asemansa on aina haavoittuva, ja siinä altistutaan erilaisille alistamisen muodoille.” Ihmiskaupan muodot ovat kaikkien seksiä myyvien hahmojen toimissa läsnä, vaikka Nadja ja Irene toimivatkin ainakin näennäisen vapaasti, heidänkin lähistöllään on vähintään ihmiskaupan uhrien hyväksikäyttöön mutkattomasti suhtautuvia (mies)henkilöitä. Kohdeteoksistani *Lapin Lolitassa* kuva seksityöstä ja ihmiskaupasta on kokonaisvaltaisempi ja julmempi.

Kuten todettua, *Kerjäläisen ja jäniksen* Jegor toimii puheenvuoroineen erinomaisena esimerkkinä ihmiskaupan ja taloussanaston yhdistämisestä: ”Pääasiallinen myyntiartikkeli on 17–34-vuotiaat mimmit, pääasiallinen markkina-alue Keski-Eurooppa. Välillä sitten napsahtelee näitä väsyneitä pohjoisen reissuja ja pennien keräämistä kerjäläisiltä.” (KJ 37) Hän myös puhuu pyörittämänsä prostituutiobisneksen ”työllistävästä vaikutuksesta”. (KJ 233) *Lapin Lolitassa* prostituutio ja ihmiskauppa ovat keskiössä koko teoksen ajan. Jokainen merkittävistä henkilöihahmoista on joko seksin myyjä tai ostaja. Henkilöihahmojen suulla todetaan suoraan, että kaikki yksilöiden välinen toiminta on aina kaupankäyntiä, kuten katkelmassa, jossa Johtaja perustelee sitä, miksi on ostanut Thaimaassa ollessaan lapsiprostituoidun palveluja: ”Aina on maksusta kyse. Raha. Apu. Halusin auttaa Songia. Siihen tarvitaan rahaa, mitä muutakaan. Jos se on prostituutiota, niin sitä on

kaikki muukin ihmissuhdevaihtokauppa.” (LL 212) Ihmissuhteet ovat vaihtokauppaa eikä niiden ja prostituution välillä ole eroa, kuten ei *Kerjäläisen ja jäniksen* tapauksessa ihmiskauppaa harjoittavan rikollisorganisaation ja suuryritystenkään välillä.

Kerjäläinen ja jänis -romaanissa käytetään korostetun usein ja kohosteisella tavalla yritysmaailman ja talouden termejä puhuttaessa ihmiskaupasta, rikollisuudesta ja ihmisyiden eri osa-alueista. *Lapin Lolita* -romaanin kokonaisuus on muodostettu seksuaalisuuden ja ihmiskaupan sekä talouden maailman yhteen kytkennälle. Asettamalla talousmaailman retoriset keinot kuvaamaan ihmisoikeudet ja -arvon riistävää ja ihmisiä sortavaa sekä hyväksikäyttävää järjestelmää teokset tuovat esille valtaviiran talouspuheen ”neutraalien” sanojen taakse piilotettuja valtarakenteita. Artikuloimalla rikollisuuden ja hyväksikäytön muodoista yhteyden valtaviiran talouspuheeseen romaanien kieli tekee näistä näennäisen neutraaleista sanoista eksplisiittisellä tavalla kiistan- ja kyseenalaisia. Karkulehto ja Leppihalme (2018, 282–283) tulkitsevat, että seksityön teemassa kyseessä on subjektin asemasta kuvatun työn ja työnteon metafora uusliberalistisessa yhteiskunnassa. Oman työni tapauksessa tämä on vain yksi osa kohdeteosten kriittisiä puhuntoja. Tulkiten *Lapin Lolitan* ja *Kerjäläisen ja jäniksen* artikuloivan yhteyden prostituutiosta ja ihmiskaupasta pelkän työn sijasta uusliberalistiseen yhteiskuntaan kokonaisuudessaan.

Talouskieli yhdistyy teoksessa myös ihmiskehon tavarautumiseen eli kommodifikaatioon. *Kirjallisuus nykykapitalismissa* -teoksen johdannossa Jussi Ojajärvi, Erkki Sevänen ja Liisa Steinby (2018, 17) toteavat kommodifikaation olevan ”jonkin asian näkemistä sen markkina-arvon kannalta”. Uskali Mäki (2013, 113) toteaa, että kommodifikoituneet hyödykkeet ”yhteismitallistuvat”, ja niille ”määräytyy markkinahinta, jonka avulla niitä voidaan verrata ja vaihtaa muihin asioihin.” Ojajärvi, Sevänen ja Steinby (2018, 17–18) toteavat kommodifikaation problemaattisuuteen liittyen, että ”mahdollisimman suureen kaupalliseen voittoon pyrkiminen voi joutua ristiriitaan muiden arvojen kanssa. Ihmisten välisten suhteiden kaupallistuminen koetaan helposti inhimillisyyden kapenemiseksi.”

Prostituution myötä naisen kehon esineellistäminen saa uuden muodon, siitä tulee ostettava hyödyke eli tavara. Molemmat romaanit käyttävät hyödykseen myös vanhaa puhekielistä ilmaisua naisten sukuelimistä ”tavarana” (ks. Kielitoimiston sanakirja), kuten Irenen manipuloidessa järjestämäänsä neitsyytensä huutokauppaa: ” – – leikin

muka muita ostajia. Aloin korottaa tarjouksia reilummin. Satasellaki. Näytin niille, että tavarasta suorastaan tapellaan. Jo alko vauhti kiihtyä niinkö akoilla ko repivät toisiltaan tarjousämpäreitä käsistä.” (LL 34) Ilmaisua käyttää myös eräs Irenen ilmoitukseen vastaava: ”ootko saanu vielä tavaraas kaupattua” (LL 24) Kyrön romaanissa puolestaan kertoja käyttää samaa kielikuvaa Vatanescun siskoon viitaten: ”Klara Vatanescu oli isoäitiinsä Murdaan tullut äkäinen ja kätevä emäntä, toisissa olosuhteissa vankka paimentolainen, toisissa ulkoministeri, tässä itselleen ainokaisessa todellisuudessa köyhistä köyhin nainen, joka istui ainoan kauppatavaransa päällä.” (KJ 8–9) Toisaalla Irene puhuu tapaamistaan prostituoiduista, ja tässä tapauksessa naiset kokonaisuudessaan ovat muuttuneet tavaraksi, ja vieläpä halvaksi: ”Mutta nämä olivat niin kauniita. Tanssijoita. Melkein ko joitaki primadonna. Ja kuitenkin *halapaa tavaraa*.” (LL 91) Vanhemmat seksityöläiset kutsuvat nuorempia myös ”säilykepurkeiksi”, jotka voisi pinota kuin kaupan ikkunaan. (LL 142)

Naisen keho kuvataan myös ”pankiksi”, jonka voi ryöstää. ” – – tyttö tajuaa kirkkaasti, ettei tässä kaupungissa ole enää mitään tekemistä, jollei halua päätyä Söle-kadun bensiksen nurkalle itseään kauppaamaan. Millä muulla nainen velkojaan maksaisi. Sen pankin ne roistot varsinkin osaavat ryöstää.” (LL 110) Jegor Kugarin tapauksessakaan sovinnainen ja esineellistävä puhetapa ei riitä, kun hän kuvaa seksiaddiktiotaan ja sitä kautta kokemiaan naisia, vaan myös talouspuhe leviää tähän luettelointiin: ”On kolmekymppisen olosia 17-vuotiaita ja on jälleenmyyntiarvonsa säilyttäneitä 47-vuotiaita. On reikiensä summaa suurempia ja ihanampia paisteja.” (KJ 31) Kun naisen kehosta ja seksuaalisuudesta tulee hyödyke, sitä voi ostaa käyttöönsä rahalla, ja siksi palaan tähän tematiikkaan vielä rahaa käsittelevässä pääluvussa.

Kerjäläisessä ja jäniksessä talouspuhetta ja taloudellista todellisuutta satirisoidaan myös monitasoisen intertekstin keinoin kohdassa, jossa kertoja puhuttelee lukijaa Jegor Kugarin alamäen alettua: ”Niinhän se on, kaikki me jotka olemme koskaan töitä tehneet, tunnemme paskateorian. Se mikä syödään ylimmässä kerroksessa liekitettynä sisäfileenä, loiskuu kenties ripulina alempien kerrosten työntekijöiden päälle.” (KJ 151) Pintapuolisesti lainattu kohta viittaa hierarkkisten yhteisöjen, esimerkiksi varusmiesten, tuntemaan sanontaan ”paska valuu alaspäin”, jonka mukaan ylempänä hierarkiassa olevat välittävät useimmiten saamansa kritiikin eteenpäin alemmalle portaalle. Tällä tapaa sitä voi tulkita nimenomaisesti Jegor Kugarin, jolle hierarkkiset

yhteisöt ovat myös hyvin tuttuja, tapauksessa. Se kuitenkin sitoo romaanin myös aiemman kapitalismikriittisen kirjallisuuden kentälle käyttämällä aiemmin mainitun Arto Salmisen erään romaanin nimeä *Paskateoria* (2001). Myös muu lainaus noudattaa Salmisen henkeä, jos sitä vertaa Jussi Ojajärven tulkintaan: ”Silmille heitetty likaisuus viestii Salmisen teoksissa sitä, että uudessa luokkayhteiskunnassa tarpeettomat ihmiset ovat ’likaa’, arvotonta materiaa väärässä paikassa.” (Ojajärvi 2013, 135.) Tämäkään ei kuitenkaan ole koko totuus Kyrön romaanikatkelmasta. Katkelma on tulkittavissa myös ironiseksi alluusioksi uusliberalistien piirissä suositusta ”valumaefektistä” tai ”valumateoriasta” (eng. ”trickle down theory/effect”, mm. Madland 2015), jossa varallisuuden kasautuminen harvalukuiselle rikkaiden joukolle perustellaan sillä, näiden rikastuminen kasvattaa työllisyyttä ja kulutusta, ja että tämän seurauksena varallisuus tihkuu tai valuu ylhäältä myös alaluokille. Kyrön teoksessa artikuloitu yhteys on suorasukainen, alaspäin ei valu kuin paska.

Romaanien versiossa talouspuheesta talouden termit jäävät tyhjiksi, niillä voidaan tarkoittaa mitä tahansa. Siirryttyään kerjäläisestä marjanpoimijaksi Vatanescu kertoo ”aloittaneensa rahoitusallalla ja löytäneensä nyt uusia haasteita raaka-ainemarkkinoilta.” (KJ 105) Neitsyyden hinnoittelun yhteydessä viitataan pörssikursseihin: ”Mie en noista neitsyitten kurseista ollu hajulla, niin arvelin että tästähän vois yllättäen tulla vaikka jättipotti.” (LL 31) Jegor Kugarin analysoinnin yhteydessä on käynyt selväksi, että taloussanastoa käytetään naisvihamielisissä ja äärimmäisen seksuaalisissa lausumissa, talousdiskurssi artikuloidaan siten yhteyteen hyväksikäytön kanssa. *Lapin Lolitassa* tällaisia lausumia edustavat esimerkiksi Irenen netti-ilmoituksiin tulleet vastaukset, joita on ripoteltu ympäri romaania: ”Vai kiinnostaisko sua rajummat bisnekset? Esim. Jos sinä vuokraisit minulta mökin ja olisit topless- tarjoilija, saunottaja tai strippari, niin silloin tänne varmaan löytyisi ihmisiä myös orgioihin, parinvaihtoon tai seksivideokuvauksiin.” (LL 28) Eräs kasvoton nettikommentoija, joka nimeää itsensä ”toimitusjohtajaksi”, yhdistää Jegor Kugarinkin harjoittaman sosiaaliturvan pilkkaamisen naisvihamieliseen nimittelyyn vastatessaan Irenelle: ”suksi huora vittuun ja mene sosiaalihuoltoon ruikuttamaan. / Toimitusjohtaja / MK-Line” (LL 36) Eräs kommentoijista osoittaa myös sen, että heikon kirjallisen ulosannin ei tarvitse estää kommentoimista, jos muu kompetenssi on kunnossa: ”Olen talous ihminen. Luen paljon talouslehtiä.” (LL 49) Tässä katkelmassa

on vastaavanlaista tahatonta ironiaa kuin Jegorin lausumissa *Kerjäläisessä ja jäniksessä*.

Kuten aiemmin todettua, uusliberalistisessa diskurssissa ihminen on vapaa, kunhan toinen yhteiskunnallinen toimija ei hänen vapauttaan rajoita. *Kerjäläisessä ja jäniksessä* vapauden konsepti läpeensä markkinaistuneessa yhteiskunnassa kyseenalaistuu voimakkaasti. Vatanescun kohtaama työttömyystoimiston työntekijä Usko pohdiskelee ajatuksissaan yhteiskuntaa tavalla, joka ironisoi yhteiskunnan jäsenten, eli ”asiakkaiden” tai ”kuluttajien” mahdollisuuksia: ”Asiakas haluaa halpaa. Halpaa siis olkoon, halpaa siis myytäköön. Kaikilla oli nyt mahdollisuus eli varallisuus eli luottokelpoisuus eli pikavippi kaikkeen.” (KJ 72) Ilmaus ”mahdollisuus kaikkeen” vesittyy ”pikavipiksi” ennen kuin pääsee edes loppuunsa. Katkelmassa, jossa Vatanescun entisen kotikylän tarinaa valotetaan, kyseenalaistetaan läntiseen, kapitalistiseen yhteiskuntaan usein yhdistettävää vapautta. Vatanescu toteaa olleensa mukana nirhaamassa ”*puukolla maamme lipusta diktatuurin merkit pois*” (KJ 185), viitaten Romanian sosialistiseen menneisyyteen Nikolae Ceaușescun vallan alla. ”*Senkin piti olla vapautta*”, hän toteaa ja jatkaa: ”*Ei tullut vapautta. Tuli tyttökauppaa. Tuli viinakioskeja. Tuli hampurilaisravintoloita ja rahoituslaitoksia.*” (Mts.) Uusliberalistisen globaalikapitalismin vapaus on varattu niille, joilla on pääomaa, ja heitäkin tärkeämpänä heidän pääomalleen. *Kerjäläisen ja jäniksen* takakansitekstissäkin mainitaan ihmisten liikkumavapauden sijasta ”rahan ja rahattomuuden vapaa liike”. Kuten edellisessä luvussa totesin, Jegor Kugarin tapauksessa vapaus artikuloidaan suhteessa vankeuteen, ja tämä toistuu myös katkelmassa, jossa Vatanescusta on tullut Jegorin kanssavangeille ihailun kohde: ”He imivät Vatanescun vapaasta kulkemisesta toivoa. He näkivät Vatanescussa mahdollisuuden. Miehen, joka irtautuu yhteiskunnasta ja silti menestyy, saa aikalaistensa jakamattoman huomion ja arvostuksen.” (KJ 268–269) Vatanescu on epätoivon vimmallalla pyrkinyt osaksi yhteiskuntaa, mutta vangit ihailevat hänen vapauttaan juuri yhteiskunnan ulkopuolisena ja silti ”menestyneenä”.

Jussi Ojajärvi käsittelee artikkelissaan Jari Sarasvuon mediatekstien kautta uusliberalistista, markkinoille kutsuvaa puhetapaa ja toteaa Jari Järvelän romaanista *66 luuta* (1998) seuraavasti: ”Järvelän satiiri kohdistuu uusliberalistisen diskurssin mantranomaiseen sloganien toistoon” (Ojajärvi 2008, 161). Kyrön romaanissa tämä piirre esiintyy taloussanaston listauksina, jotka muuttuvat hiljalleen merkityksestä

tyhjiksi: ”Sellainen on maailma, tavaralla on ostoarvo, myyntiarvo, vakuutusarvo, jälleenmyyntiarvo, tunnearvo, varastamisarvo, purkuarvo ja vaihtoarvo. – – *Onko minulla arvoa?*” (KJ 198) Pimeän työvoiman rakennustyömaalla Vatanescun kollegat päättävät vielä television katselun lomassa esitetyn vastaavan luettelon ympäriryöreään ”ja tällaiset”-summaukseen: ”Öunap kertoi, että nykymaailmassa pitää olla pääomasijoittaja, ei marjanpoimija. On oltava jälleenmyyjä tai viihdetuottaja. On perustettava toiminimi, mieluummin avoin yhtiö tai osakeyhtiö, niin selviää pienemmällä verotuksella. – Osingot, tulonhankkimisvähennykset ja tällaiset, Goodluck Jeffersson komppasi keskeltä 110 metrin aitajuoksua.” (KJ 172)

Eksplisiittisiä yhteiskuntakriittisiä puhuntoja kohdeteoksissa on vähän. 1900-luvun kilpaileviin ideologioihin kapitalismiin ja kommunismiin viitataan suoraan nimeten ainoastaan *Lapin Lolitassa* muutamia kertoja ja suorasanaisten kapitalismikritiikki on harvassa. Johtaja kuvailee ajatuksissaan Ireneä seuraavasti: ”Oikeastaan tämä on juuri oikea mielentila istua itseään myyvää neitsyttä vastapäätä ja katsoa mitä tuo hullunkurinen pikku kapitalisti tuo mukanaan.” (LL 63) Johtaja on teosten äänekkäimpiä yhteiskuntakriitikkoja, mutta hänen toimintansa tekee hänen kritiikkinsä hyvin ponnettomaksi, kuten tulen rahaa käsittelevässä toisessa pääluvussa osoittamaan. *Lapin Lolitassa* myös Nadja puhuu kommunismista ja kapitalismista suoraan nimeten: ”Eletäänkö täällä kommunismissa vai kapitalismissa? Joukkueurheilua vai yksilölaji? Onko tämä mehiläispesä jonne mahtuu vain yksi kuningatar? Ja rusentuvatko rehelliset työläiset sen paksun persuksen alla?” (LL 165) Lausumassa palataan lopulta myös aiemmin mainitussa Arto Salmisen hengessä ulostetematikkaan: ”Ei täällä mitään mehiläisiä oltu, vaan paskakärpäsiä.” (mts.) Nadja palaa yhteiskuntakriittiseen ajatteluunsa myös viettäessään yötä suomenruotsalaisen Stenin suurikokoisessa asunnossa: ”Yläpuolellani on kolme kertaa ihmisten pituudelta tyhjää, monet köyhät mahtuisivat makaamaan noihin ilmakerroksiin, mutta niihin semmoisia oteta. Ilma vain tuhlataan kopeasti. Köyhät eivät ole kultaa, eivät hopeaa, niitä ei tänne haluta.” (LL 209)

Irene kritisoi kertaalleen valtavirran talouspuheessa hyveenä pidettävää yrittäjähänkeä suorasanaisesti vertaillaessaan ravintolassa Johtajaa tätä rikkaammaksi tulkitsemaansa mieheen: ”Tuommoinen ukko ehkä vois maksaakin sen amerikkaneitsyen laskun, satatuhatta dollaria. Tuolle minun olis pitänyt ittiäni päästä kauppaamaan, tässä on vaan joku rupusen lautafirman johtaja, toimitusjohtaja niinkö Sepe, yrittäjä,

märisemässä että rahat ei riitä ko verottaja nylykee.” (LL 216) Siinä missä *Kerjäläisessä ja jäniksessä* yritysmaailman kritiikki julkista sektoria kohtaan satirisoidaan artikuloimalla siitä yhteys ihmiskauppaan ja rikollisuuteen, tässä katkelmassa Irene kuvaa ajatuksissaan verotusta kritisoivan johtajan ”märiseväksi” valittajaksi. Irenen ongelma tässäkään tapauksessa ei ole se, että Irene on päätenyt tekemään kauppaa ruumiistaan yrittäjän kanssa, vaan se, että hän on päätenyt tekemään kauppaa liian vähän menestyneen yrittäjän kanssa. Kapitalismia ei ole liikaa, vaan liian vähän.

Kerjäläisessä ja jäniksessä Vatanescun saunakaveri Pykström valitsee ennen heidän kohtaamistaan illan elokuvaa ja pohtii ” – – pystyykö Ere Kokkosen kädenjälkeä katsomaan selvin päin vai pitäisikö kokemus jättää aamuyön pikkutunneille, jolloin humala tuottaa tarvittavan lisäarvon.” (KJ 125) Lisäarvon termi on keskeinen marxilaisessa tavassa ymmärtää kapitalistinen arvonmuodostus (ks. esim. Steinby 2008, 37). Vatanescun ajatukset ovat välillä hyvinkin luokkatietoisia, eivätkä aina yhtä ilmiselvän ironisia: ”*Rahattomuus ei ole vankila. Ei nälkä eikä köyhyys. Vaan ihmiset. Ne joilla on, suhteessa niihin joilla ei ole. Omistajat suojaavat omaisuuttaan. Tietenkin.*” (KJ 122) Lausuma on mielenkiintoinen näkökulma myös vapauteen, jota ei rajoita tässä tapauksessa rahattomuuden muodostama olosuhde, vaan luokkajako, yhteiskunnan rakenteellinen ominaisuus. Hän pitää kuitenkin myös kapitalismikriittisen puheenvuoron junassa tapaamilleen opiskelijoille kannabiksesta päihtyneenä:

”Tulonjako on olennainen asia, 25 prosenttia ei riitä. Kovimman fyysisen panoksen antajan on saatava suurempi korvaus siitä, että hän luovuttaa ruumiinvoimansa yrityksen käyttöön. Prostituutiota ja ihmiskauppaa vastustetaan, mutta kukaan ei puutu siihen, että ruumistaan se rakennusmieskin myy. Johto kusettaa alaisiaan, pelaa omaan pussiin ja kiristää pissatauoissa. Kelatkaa. – – Kuinka voi viedä toisen työllään ansaitsemat rahat ja nukkua sen jälkeen yönsä huolettomasti?” (KJ 109)

Vaikka katkelma näyttää ilmiänsultaan vilpittömältä ja perustason vasemmistolaiselta kritiikiltä, se, että Vatanescu pitää puheenvuoronsa päihtyneenä ja ”kelaamista” toistellen, luo siihen hyvin ironisen sävyn. Ironiaa lisää se, että seurue intoutuu puheen lomassa pelaamaan Afrikan tähteä, ja katkelman päättävä kysymys viittaa hänen

pelissä rosvoille menettämiinsä jalokiviin. Vatanescun matkaseura myös poimii pitkästä puheenvuorosta epäolennaiselta vaikuttavia asioita: ”Minttu kirjoitti muistiinpanoja ja alleviivasi grillibileet-sanana kolmella erivärisellä stabilolla.” (KJ 109) Afrikan tähti inspiroi vielä Vatanescun palopuheelle jatkoa: ”*Tässä pelissä annetaan kolmesataa lähtörahaa, aina ja kaikille. Moni ei saa elämänsä lähdessä mitään muuta kuin nälän ja rikkinäiset kengät. Pitääkö sen mennä niin?*” (KJ 110)

Ironinen kommunismiviittaus on myös kohtaus, jossa Vatanescu ja hänen Arto Paasilinna ja muita suomalaisia suuruuksia rakastava ystävänsä Pykström päätyvät laulamaan humalaisen saunailtansa päätteeksi ”Kansainvälistä”, lähinnä siksi, että se on ainoa laulu, jolle löydetään yhteinen sävel – Jääkärimarssiakin Pykström yrittää. (KJ 148–149) 1960-luvulla kirjallisuudentutkimuksessa vallinnut käsitys siitä, että satiirin ytimessä olisi kirkas moraalinen näkemys, selkeä jako hyviin ja pahoihin, on sittemmin haastettu (Griffin 1994, 36), ja vaikka Kyrön romaanissa henkilöhahmojen tasolla onkin ilmiselvä jako hyvän puolella olevaan Vatanescuun ja pahaksi luettavaan Jegoriin, ideologioiden tasolla teos säilyttää tietynlaisen ambivalenssin.

Tämä ambivalenssi liittyy myös *Kerjäläisen ja jäniksen* ironian luonteeseen. Claire Colebrookin (2003, 142–143) mukaan esimerkiksi sokraattinen ironia pohjasi johonkin korkeampaan ideaaliin, joka arvosteli elämää, kun taas satiirinen ironia esittää elämää itseään. Hän toteaa, että satiirin fokus on ”ihmisessä, – – joka pohjimmiltaan ei ole muuta kuin halujen ja intressien kokoelma” (mt., 137). Satiirisen ironian tuomio ei siksi lankea sen perusteella, että lukija on noussut elämän yläpuolelle, vaan siksi, että lukija tunnistaa kuvatun elämän omansa kaltaiseksi (mt., 142). Kyrön romaanikaan ei asetu kritiikissään ”elämän yläpuolelle” julistamaan uusliberalistisen ajattelutavan vahingollisuutta, vaan se asettaa uusliberalistisen puheen uuteen (negatiiviseen) kontekstiin ja alentaa sen kyseenalaistamattoman diskurssin jalustalta elämän pariin. Uusliberalismin personifikaatio Jegor ei olekaan suuri yksilönvapauden sankari, vaan toisia hyväksikäyttävä viettiensä orja.

Vatanescun junamanifestia vastaava, ironisen sävyn saava eksplisiittisen yhteiskuntakriittinen puhunta löytyy *Lapin Lolitasta* Irenen myynti-ilmoitukseen vastaavan nettikirjoittelijan, nimimerkki ”Mister X:n” viestistä:

”Ja sen tähden asiat on pidettävä salassa, koska niillä suurilla firmoillahan on rahaa ja yrittävät jatkuvasti estää pienempien toimintaa. – –”Me olemme kaikki verkostoituneita, siksi tämä

net on niin tärkeä, että sitä eivät pääse hämärät voimat ja raha hallitsemaan, vaan se koituu ihmisten hyväksi ja ihmiskunnan siunaukseksi. Oletko sinä muuten uskovainen?” (LL 234–235)

Nimimerkistä lähtien käy selväksi, että salaliittoteorioihin taipuvainen, yli kaksisivuinen kirjoitelma vastauksena neitsyydenmyynti-ilmoitukseen ei ole vakavasti otettavaa yhteiskunnallista kritiikkiä. Vastaanottajaa vähättelevä ja kirjoittajan huomattavaa älyä mainostava kirjoitustyyli ”[a]ivotkin tarvitsevat naista” -lisäyksineen (mts.) vahvistavat mielikuvaa. Molemmat kohdeteokset tekevät pilkkaa paatoksellisesta puheesta, sellaisesta joka ottaisi taiteesta harha-askelia kohti ohjelmanjulistusta.

Vaikka romaanien suoran kapitalismikriittiset lausunnot ovat lähes järjestään ironissävyytteisiä, on niiden ironisointi tulkintani mukaan kevyempää kuin läpi romaanien jatkuva valtavirran talouspuheen kritiikki. Silti nämä eksplisiittiset yhteiskuntakriittiset puhunnat eivät ole romaanien kriittisyyden ydin, vaan se löytyy talouspuheen satiirisesta uudelleenkontekstoinnista.

2.3 Yhteenveto talouspuheesta

Kerjäläisen ja jäniksen ja Lapin Lolitan talouspuhe asettaa itsensä talousmaailman termistöllä samalle kentälle uusliberalistisen diskurssin kanssa mutta yhdistää siihen ironiaa ja artikuloi sille uusia merkitysyhteyksiä. Romaanit yhdistävät yritysmaailman sanaston ihmiskauppaan, markkinaehtoisen kielenkäytön seksin myymiseen ja rinnastavat valumaefektin ylhäältä alaspäin valuviin jätöksiin. Mantramaiset listaukset tyhjenevät merkityksistä ja esimerkiksi sosiaaliturvan kritiikkiä esittävät naisvihamieliset hahmot, seksuaalirikollinen ja huume-, ihmis- ja asekauppias. Näissä kärjistetyissä lausumissa yhteiskunnassa on liian hyvä olla, jos pakkomielleisellä Jegorilla ”on varaa” masentua. Markkinaistunut puhe typistää naiskehon ryöstämistään odottavaksi pankiksi tai tavaraksi, hyödykkeeksi jota voi ostaa rahalla, mihin palaan seuraavassa luvussa. Neitsyydellä on markkinahinta, ja sen kauppaajalla on asiakkaita, joita ei voi kohdella miten tahansa – mutta joita ei toisaalta voi kohdata kuin ihmisen kohtaa.

Jegorin hahmosta ei artikuloida yhteyttä yksilönvapauteen, ei kahleista vapaana, ei itseään merkityksellisesti toteuttavana. Näin *Kerjäläinen ja jänis* uudelleenkontekstoi uusliberalistisen yksilökeskeisen selviytymistaistelun pakkomielteiseksi, viettilähtöiseksi, kostonhaluiseksi kamppailuksi jossa kalterit odottavat jatkuvasti nurkan takana. Tämä tuottaa valtavirrasta poikkeavaa talouspuhetta. Kun länsimainen yritys tuo tehtaansa Vatanescun kotipaikkakunnalle, lopputuloksena ei olekaan vapautta, vaan sosiaalisia ongelmia ja hyväksikäyttöä.

Uusliberalistisen talouspuheen ironinen uudelleenpuhunta paljastaa osaltaan sen tyhjyyksiä, siihen sisältyviä mitään tarkoittamattomia retorisia keinoja, joilla puheen poliittinen ja ideologinen luonne hämärtyy. Tämän uudelleenpuhunnan tuoma kriittinen ote on kuitenkin vain osa teosten toimintaa. Ne myös artikuloivat yhteyden talouspuheesta inhimillisen todellisuuden negatiivisille alueille. Valtadiskurssin puhunnat esittäytyvät neutraaleina, objektiivisina tosiasioina. *Kerjäläinen ja jänis* sekä *Lapin Lolita* purkavat tätä neutraliteettia, ja teosten maailmassa uusliberalistinen yksilönvapaus esittäytyykin vapautena joko hyväksikäyttää tai tulla hyväksikäytetyksi.

3 YKSI RAHA, KAKSI RAHAA, KOLME RAHAA – ROMAANIEN RAHAPUHE

3.1. Kouriintuntuva olemattomuus

Edellisessä luvussa olen tarkastellut kohdeteoksiani suhteessa valtavirran talousdiskurssiin ja tehnyt johtopäätöksiä siitä, miten kohdeteosten yhteiskuntakriittiset artikulaatiot toimivat. Seuraavaksi käänän katseeni rahaan, ja väistämätön kysymys on, mitä on se rahapuhe, johon teokset tarttuvat? Millaista on valtavirran *rahadiskurssi*? Aloitan tarkasteluni rahan olemuksesta ja arvosta.

Georg Simmel esittää teoksessaan *Rahan filosofia* seikkaperäisen perustelun sille, minkä takia rahaesineellä ei täydellisessä tilanteessa tarvitsisi olla lainkaan itseisarvoa. Simmelin mukaan lopulta arvona mitattava asia ei ole rahaa, koska se on vain arvon ilmaisuväline, arvo on vaihdettavien objektien itsensä arvoa. (Simmel 1900/2004, 122.) Hän perustelee, miksi rahalla ei välttämättä tarvitse olla sisäsyntyistä arvoa: vaihdossa raha ottaa mitta-asteikon ja välittäjän roolin, jossa se asettaa muuten vertailukelvottomat objektit mitattavalle asteikolle. Tämä ei kuitenkaan vaadi sitä, että raha asettuisi vaihdon ulkopuolella samalle todellisuuden tasolle vaihdettavien objektien kanssa, eli olisi itsessään arvokas (mt., 133). Tämä ajatuskulku toki edellyttää sitä, että vaihdettaessa jokin objekti rahaan, tällä saavutetulla rahalla on tarkoitus hankkia jokin toinen objekti. Kerrytetty raha on siis vain potentiaalia vaihtaa sitä johonkin muuhun, ei itsessään kerryttämisen arvoista. Simmelin mukaan raha on substanssi, joka ilmentää ja representoi abstraktia taloudellista arvoa, samalla tavalla kuin sanoja muodostavat äänneet, joilla on merkitystä vain sen kautta, mitä ne representoivat (mt., 120).

Simmelin rahakäsityksen ytimessä on rahan täydellinen soveltuvuus vaihdon välittämisen tehtävään. Hän pitää rahaa ”välitettävyyden puhtaana muotona” (Simmel 1900/2004, 130). Hän tutkii teoksessaan rahan historiaa ja toteaa, että varhaisissa taloudellisissa kehitysaskelissa rahan virkaa toimittavalla esineellä tuli olla intriisiittistä arvoa siinä määrin, että sitä saattoi huoletta vastaanottaa pelkäämättä häviävänsä vaihtokaupassa. Rahan merkityksen vakiintuminen yhteiskunnassa on kuitenkin johtanut siihen, että raha saa arvonsa täysin käytettävyydestään. (Mt., 142–143.)

Simmelin taloushistoriallisessa katsauksessa rahalla on siis tapana symbolistua. Hänen mukaansa rahan virkaa toimittavat esineet, esim. vaihdon välineinä toimivat kangaspalat, ovat vähitellen menettäneet ei-rahallisen käyttöarvonsa. Kangaspalat on leikattu sellaisiksi, ettei niistä ole enää hyötyä vaatemateriaalina, eikä rahana toimivaa jalometallia voi käyttää koruna, jos sen haluaa toimivan vaihdon välineenä. (Simmel 1900/2004, 152–153.) Hän katsoo, että raha toimisi vaihdon välineenä täydellisimmillään täysin vailla sisäsyntyistä arvoa, mutta toteaa, että niin kauan kuin sellaista rahaa ei ole saavutettavissa, materiaallisen arvon jollain tasolla omaava raha on käyttökelpoisin korvike. Simmel pitää kuitenkin kehitystä edelleen samansuuntaisena: raha jatkaa kulkuaan substanssista kohti symbolia (mt., 165). Todellisuus on seurannut Simmelin 1900-luvun alussa maalaillemaa kehityskulkua, mutta rahan representaatiot kohdeteoksissani noudattavat liki päinvastaista logiikkaa. Raha on muuttunut teosten kuvaamassa suomalaisessa yhteiskunnassa yhä enemmän digitaaliseksi ja yhä useammin käytettävä maksuväline on muovinen kortti tai älypuhelinsovellus. *Kerjäläisessä ja jäniksessä* osoitetaan eksplisiittisesti, että muutos on tapahtunut myös teoksen maailmassa:

”Heillä oli kannettavat tietokoneet, hipaisemalla toimivat puhelimet ja hyvin ohut lompakko. Niin muuttuu maailma, nykyisin paksu lompakko tarkoittaa sairaalloista kuittien keräilijää, kun ennen se tarkoitti riittävää käteisvarallisuutta maailman lunastamiseen. Nämä miehet saivat maailman ja selvisivät elämästään kahdella kortilla.” (KJ 101)

Kuitenkin kaunokirjallinen raha on muovikorttien sijaan *Kerjäläisessä ja jäniksessä* ja *Lapin Lolitassa* pääasiassa kolikkoja tai rypyisiä seteleitä, ja lompakkoon viittaava ”pörssinnahka” haisee (LL 20). Anna Helle huomauttaa Eino Santasen setelirunoja käsittelevässä artikkelissaan siitä paradoksisista, että Santasen käteiselle rahalle kirjoitetut runot kritisoivat finanssikapitalismia, jossa käteisen rahan merkitys on häviävän vähäinen (Helle 2018, 62). Tulkitsen tämänkaltaisen paradoksin korostavan, koko setelirunouden konseptin tavoin, rahan todellisen arvon kyseenalaistamista. Sama käteistä rahaa digitalisoituneen talouden maailmassa korostava kielenkäytön tapa toteutuu tutkielmani kohdeteoksissa.

Rahan symbolistuminen on aiemminkin nostattanut konkretian paluuta haikailevaa kritiikkiä. Pekka Tarkka kuvailee rahaa ja kotimaista kirjallisuutta käsittelevässä artikkelissaan muun muassa Paavo Haavikon suhdetta rahaan: ”Runokokoelmassa

Puut, kaikki heidän vihreytensä Haavikko ihailee Maria Teresian taaleria, jota lyötiin hopeaan Pyhässä saksalais-roomalaisessa keisarikunnassa [...] Haavikolle rakkaat kolikot edustivat valtaa, joka pysyi, säilytti ja piti yllä uskomattoman sitkeästi.” (Tarkka 2012, 51.) Tarkka toteaa Haavikon myös ehtineen viimeisinä vuosinaan pettyä elektroniseen rahaan, ”kun raha oheni arvaamattomasti vaeltaviksi sähköisiksi merkeiksi. Hopeataalerin aikaan ei ollut paluuta.” (mts.)

Kerjäläisen ja jäniksen rahan olemus rakentuu romaanissa rahaesineen konkretian ja toisaalta itseisarvottomuuden ristiriitaan, siihen, että kouriintuntuvakin raha voi osoittautua niin arvottomaksi ja siten olemattomaksi. Rahaesineiden konkretia ilmenee teoksessa siten, että rahasta puhutaan jatkuvasti esineinä, kolikkoina, lantteina ja seteleinä, ja näihin esineisiin liitetään erilaisia aistikokemuksia. Summat saatetaan jättää tyystin mainitsematta, olivat ne sitten pieniä tai suuria. ”Pahvimukiin putosi kolikko silloin, toinen tällöin.” (KJ 18) ”Otetaan x määrä rahaa ja luvataan sillä rajaton tarjoilu. (KJ 84) Vatanescun virolaisen ystävän taustaa kerrataan: ”Oli lähdeittävä takaisin Suomeen tekemään mitä tahansa minimipalkalla. Puolet parempi sekin kuin kotimaan rypyiset setelit.” (KJ 167) Rypistyneet setelit mainitaan uudelleen Jegor Kugarin vaiheita kerratessa: ”Jegor käveli lähimmälle huoltoasemalle ja osti rypistyneellä viiden euron setelillä ysikasia tyhjiin limsapulloihin.” (KJ 178) Rahasta puhutaan konkreettisella tasolla, vaikkei sitä olisikaan: ”Tungin kädet niin syvälle taskuun kuin ne meni ja menihän ne, ei ainakaan ruplia tai taalereita tunkenu vastaan.” (KJ 188)

Lapin Lolitan rahaan yhdistyvät myös erilaiset aistihavainnot, Irenen päänsisäinen monologi on täynnä erisävyisiä rahakuvitelmia. ”Minkähän värisinä asiakas mulle ne setelit antaa? Kuus violettia vai kolme sinistä vai 30 vihriää?” (LL 33–34) Kyrön romaanin tapaan raha on nimenomaan konkreettisia esineitä, kouriintuntuvaa käteistä: ”Rajka kömpi ulos, kipaisi automaatille ja latoi siinä taksinpenkillä satasina käteeni tuhat euroa!” (LL 148) Seteleitä löytyy hahmojen kielikuvissa niin rapujen saksien (LL 226) kuin länsimaalaisten varpaittenkin välistä: ”Koko ajan ne ovat nuolemassa jalkoja, jos laittaa setelin varpaiden väliin ne nappaavat sen siitä hampailla.” (LL 53) Kyrön romaanissa epämääräinen määrä kolikkoja päätty pahvimukiin. Sen sijaan, kun Irene kertoo tarinaa siitä, miten tuli ryöstetyksi työskennellessään grillikioskissa, hän toteaa: ”Mitä mie voin muuta tehdä ko kipata rahat muovikassiin.” (LL 98) Toisessa katkelmassa kolikot esiintyvät makaaberilla tavalla Irenen kuvitellessa itsensä

väkivaltaisesti kuolleeksi: ”Kaikki katottais läpi ja kirjattais, mustelmien koko, onko kolikko vai lammikko ja missä kohtaa raatoa - -.” (LL 264) Kelluvan, digitalisoituvan rahan maailmassa kirjoitettujen romaanien kieli artikuloi yhteyden rahan ja konkreettiseen, materiaalisen aistien maailman, jopa rahan ja ihmisruumiin välille. *Lapin Lolitassa* esiintyy myös useita nahkaesineitä, nahalta haiseva lompakko, käärmeennahkasaappaat ja ravintolalaskun sisältävä nahkakansio, johon raha kytkeytyy vahvasti: ”Johtaja kattelee laskua, joka on tuotu sille nahkakansissa. Harmittaakohan se rahanhaaskuu. Kumminki se sujauttaa luottokorttinsa sinne nahan väliin.” (LL 245) Mielikuva ihon alle tunkeutuvasta rahasta ilmenee suorasukaisempana katkelmassa, jossa Johtaja puhuu huumeita käyttävästä pojastaan: ”*Se rosvonarkkari* on piikittänyt kaikki äitipuolensa helyt käsivarsiinsa ja minun säästötililtäni parikymmentä tonnia.” (LL 177)

Raha saa myös inhimillisiä ominaisuuksia, kuten kohdassa, jossa alaluokkaisuus ja keski-ikä ovat tarttuneet rahaankin: ”Maailman huonoin sävellys, ikivihreä homesieni, joka kasvaa siellä missä keski-ikäinen rahvas rahakin.” (LL 37) Sama yhteys toimii myös toiseen suuntaan: ”ja kun vielä koukistan isovarvastani, se ritsahtaa herkullisesti kuin setelinkuivat miehensormet.” (LL 111) Teosten maailmassa raha tiikuu ihmisyyteen ja ihminen rahaan. ”Oli hankkinut luksusautot ja veneet ja mökit ja niin rahantulosta turvoksissa että kehua retosti niillä ylen aikaa.” (LL 142)

Kerjäläisen ja jäniksen yhteydessä olen edellisessä luvussa puhunut jo makrotalouden ilmiöihin liittyen katkelmasta, jossa esitellään romaanin kertojan ”paskateoria” (KJ 151). Kyseisessä metaforassa alempien kerrosten päälle valuva uloste kuvaa rahaa, ja myös *Lapin Lolitassa* ihmisjätökset yhdistetään rahaan useammassakin otteessa: ”Vitun kitkuttelua, mie niitten kolikoilla olis saanu ko muutaman paalin paskapaperia.” (LL 34) Yhä suorasukaisempi kytkös tehdään Irenen ihmetellessä internetistä lukemaansa amerikkalaisen naisen pyytämää hintaa neitsyydestään: ”Huutokauppansa lähtöhinnaksi solli kehannu panna 100 000 dollaria. Ei mithään häpyä. Luuliko se että ihan oikiasti joku tonkis pörssistään paskapaperirullan verran seteleitä, eihän ne edes mahu sinne, koko pörssi ratkiaa.” (LL 31) Ulosteen ja rahan välille artikuloitu yhteys on suorasukainen ja huomiota herättävä. Raha yhdistyy tuholaiseläiminä pidettyihin rottiin katkelmassa, jossa Nadja kuuntelee vanhempien prostituoitujen kertomuksia: ”Pariskunta oli vuokraavinaan huoneistoa yhdessä, mutta ukkopa kävi tytön luona maksullisilla visiiteillä niin että kaikki vuokrat rahat juoksivat

rottina takaisin.” (LL 144) *Lapin Lolitan* rahapuheessa huomio kiinnittyy erittäin voimakkaasti rahan yhdistettäviin negatiivisiin mielikuviin.

Teoksista etenkin *Kerjäläisessä ja jäniksessä* rahan itseisarvottomuus korostuu siinä, että tarkkoja rahasummia ei mainita tai jos mainitaan, niitä ironisoidaan listaamalla vaikkapa mukana tulleita ”lisiä”: ”Ensimmäisenä virallisena työpäivänään romanialaisena kerjäläisenä Vatanescu ansaitsi viisi euroa ja kahdeksankymmentä senttiä, yhden leikkiauton sekä neljä tupakantumppia. Lisänä tuli vilu, nälkä ja niveljäykkyys.” (KJ 19) Myöhemmässä katkelmassa näillä bonuksilla herkutellaan vielä enemmän:

”Nousuhumalaiset ihmiset tekivät avokätisiä lahjoituksia, ja pian Vatanescun pitelemään kuppiin tungettiin viiden euron seteleitä. Sitten yksi kymppi, jonka jälkeen useampi kymppi. Kaksikymppisiäkin. Joku toi savukeaskin, toinen suklaapatukan, kolmas lounasseteleitä, yksi antoi taskupokkarin, jonka oli kirjoittanut Marko Tapio.” (KJ 226)

Summilla ei ole merkitystä, Vatanescun tavoite ovat hänen pojalleen hankittavat nappulakengät, ja hän tuntuu lähinnä intuitiivisesti päättelevän, onko kulloinkin rahasumma riittävä tavoitteen täyttämiseksi. Tarkkojen summien poissaolo loistaa kirkkaimmin molemmista romaaneista löytyvissä katkelmissa, joissa rahapuhe on degeneroitunut valuutattomaksi lapsen puheeksi.

”Vatanesculla oli rosvonippu käteistä, neljäsataakahdeksankymmentä euroa. Kun lähdetään nollasta, viisisataa rahaa lähentelee myyttiä, ja ainakin niillä saisi nappulakengät.” (KJ 48)

”Yön päätteeksi sain jakaa helvetinmoisen tukon viisikymppisiä. Minun piti tehdä se oikein kaikkien edessä, alasti kuin kastemato, yhtä juomuisena, yhtä punaisena. En katsonut kehenkään päin, en tiedä, minkä näköisiä ne olivat. Yksitellen, yksi raha, kaksi rahaa, kolme rahaa. Aloita alusta, nyt meni sekaisin. Raha ei loppunut koskaan, ahneen rangaistus on jakaa sitä helvetin salin keskipisteessä aina hamaan maailmanloppuun asti.” (LL 230)

Katkelman loppu on lohduton ja kuvaa todellisuutta, jossa inhimillisellä toiminnalla ei ole mitään muuta tarkoitusta kuin kerätä ja tässä tapauksessa jakaa rahaa. Georg Simmelin perusteleva rahan itseisarvottomuus liittyy myös sen teleologiseen

positioon eli sen asemaan välineenä tai päämääränä. Hän näkee, että ihmisen toiminnalle on ominaista kehittää työkaluja, ”tehostettuja välineitä” (Simmel 1900/2004, 209), ja että rahan kehitys kulkee kohti täydellistä työkalua, absoluuttista välinettä (mt., 210–211). Tällä kehityksellä on kuitenkin myös toinen puoli, koska kuten Simmel toteaa, absoluuttinen väline muuttuu useimmille ihmisille päämääräksi (mt., 232). Teoksista löytyy lausumia, joissa esiintyy tietoisuus siitä, ettei pelkkä raha riitä: ”Sieltä saa kyllä asiakkaita ja yhdessä yössä saattaa tienata viisikin sataa miinus pakollinen portsarin osuus, rahaahan tässä myös tarvitaan vaikkei se olekaan lopullinen ratkaisu.” (LL 138) Aiemmin lainattu *Lapin Lolitan* katkelma, jossa Nadja jakaa rahoja muille seksiä myyville naisille väkivaltaisten orgioiden päätteeksi ja tämän todetaan jatkuvan maailmanloppuun asti, osoittaa kuitenkin hyvin, mikä on rahan teleologinen positio teosten maailmassa.

Länsimaisten yhteiskuntien yritysvetoistuminen, uusliberalistisen politiikan leviäminen ja finanssikapitalismin kehittyminen osoittavat siihen suuntaan, että 2010-luvulle saavuttaessa rahasta on tullut omassakin todellisuudessamme kaikennielevä pyrkimys. Ei olekaan ihme, että kohdeteosten maailma on selvästi maailma, jossa rahasta on tullut lopullinen päämäärä. Kummassakin romaanissa ihmiset ovat valmiit tekemään lähes mitä tahansa rahaa saadakseen. *Lapin Lolitassa* Nadja kertoo kuinka ihmiset ovat valmiita muokkaamaan kehoaan tienatakseen: ”Ja sitten klinikalle: nahan alle kolme desilitraa per rinta, velaksi. Nänneistä menee tunto, mutta se on ohjelmatoimisto Nikiforovan vaatimus imettämisestä rypistyneisiin rintoihin.” (LL 110) Teoksessa otetaan *Kerjäläistä ja jänistä* suorasukaisempi ja julmempi näkökulma rahan edestä tehtäviin ruumiin muokkauksiin, siinä missä Vatanescun siskon ”etuuksiin” ihmiskaupan uhrina kuuluvat ”uudet hampaat ja rintaimplantit” (KJ 7), *Lapin Lolitassa* kerrotaan, että ”[h]ampaattomatkin tekevät nääs rahaa, ne ne vasta tekevät, muistakaa vain hupakkoa joka poistatti kaikki ottaakseen paremmin suihin. Oli se sen väärä.” (LL 112) Irene on lähtenyt alun perin kotiseudultaan pakoon ja alkaa myydä neitsyyttään, jottei hänen tarvitsisi palata sinne. Hänen sisäisissä puheenvuoroissaan pakkomielteinen tarve kerätä rahaa muuttuu suorastaan maaniseksi onomatopoeettisine rahahokemineen:

”Kaikki alkaa mennä hyvin! Ei tule horroria vaan hororrahhaa.
Rhaa! Rhaaa! – – nyt mie astun laatan yli, tuo on tonni, siinä
toinen, kolmas tulee ja neljäski putkahti jostain! Nämä on

Johtajan rahat, tässon minun rajat, hororraajat hororrahat
hororraajat hoo...” (LL 134)

”Muista, Irene, rahhaa! *Rhaaa!*” (LL 246)

Vatanescu onnistuu useaan otteeseen hankkimaan tarvitsemansa rahat, ainakin hypoteettisesti, mutta tavoite, nappulakenkien osto, jää kerta toisensa jälkeen saavuttamatta. Jegorin rahat osoittautuvat väärennetyiksi, rakennustyömaalta jää käteen vain rästissä olevia palkkoja, joista niistäkään ei olisi muuten niin väliksi, mutta kun 3000 euroa puuttuu, puuttuvat myös nappulakengät. (KJ 195) Jegor Kugarin puukotettua Vatanescua käy ilmi, että tämä on tienannut väärillä keinoilla menestyäkseen Suomessa, ja viranomainen käy tuomassa karkottamispäätöksen:

Rangaistukseksi Vatanescu saisi päiväsakkoja ja palauttamisen sinne mistä oli tullut. Mukaansa hän saisi ottaa sen, mikä lähtiessäkin oli mukana ollut.

Ei mitään.

Minulla ei ollut mitään.

Nappulakengät olisivat riittäneet. (KJ 265–266)

Kerjäläisen ja jäniksen sivuhenkilöihin lukeutuva Sanna Pommakka puhuu hänelle luvatusista keikkapalkkiosta suhteessa sen tuomiin mahdollisuuksiin. Lausunnon loppukaneetti tuo ironisesti esiin myös rahasummien suhteellisuuden: ”Kolmellatuhannella saisi vaikka mitä. Huonon auton, hyvää ruokaa, turvallisuutta kahdeksi kuukaudeksi. Pääsisi joskus johonkin. Forssaan edes.” (KJ 218) Romaanin kieli tuottaa ihmisten työnteollekin eri merkityksen ja päämäärän kuin rahan ansaitseminen: ” – – jotka tienasivat huomista leipää eli lainanlyhennyksen korkoa eli isoa pulloa Absolutia eli elatusmaksua eli sen ylimääräisen tonnin, jolla on mahdollista viedä perhe Thaimaahan.” (KJ 11)

Vatanescun kaltaiselle yhteiskunnan ulkopuoliselle hahmolle setelit merkitsevät myös pääsylippua ihmisten luottamuksen piiriin. Vatanescu on kerjäläisyydestä ”irtisanomisensa” jälkeen noussut kapinaan Jegor Kugaria vastaan. Samalla hän on varastanut Jegorilta rahat, jotka jälkikäteen osoittautuvat väärennetyiksi. Hän näyttää urheilukaupassa seteleitään ”varmuuden vuoksi”, merkiksi maksukykyisyydestään ja luotettavuudestaan, yrittäessään ensi kertaa ostaa nappulakenkiä. (KJ 66) Teko saa yhä ironisempia sävyjä, kun selviää setelinipun olevan väärennetty ja arvoton:

”Ryysyläinen ja kani olivat maksaneet kolmensadan euron setelillä, eikä sellaista ole tässä maailmassa.” (KJ 89) Seteleiden edelliselle omistajalle Jegor Kugarillekaan tärkeintä eivät olleet rahat ja niiden arvo, vaan se, että hän piti niitä hallussaan. ”Vatanescu oli saanut Jegor Kugarilta väärennetyjä seteleitä, mutta tärkeintä oli, että hän oli vienyt mieheltä vallan. Kun valta haihtui, oikeatkin setelit haihtuivat.” (KJ 120)

Romaanin tapa puhua rahasta korostaa rahan itsessään olevan arvetonta, mutta se tuntuu silti määrittävän kaikkien henkilöahmojen pyrkimyksiä. Rahan itseisarvo ja teleologinen asema ovat tiukasti kytköksissä toisiinsa. Jos rahalla on pelkkää välinearvoa, sen asettamista päämääräksi ei voi pitää järkevänä. Raha on kasa arvottomia esineitä tai tyhjä symboli, jos sillä ei voi saavuttaa mitään itsessään arvokasta. Kuitenkin se muodostuu teoksissa päämääräksi, koska teosten henkilöt kuvittelevat voivansa sillä saavuttaa mitä tahansa, rakkautta, läheisyyttä, valoisan tulevaisuuden, vapauden. Raha on täydellinen väline minkä tahansa muun saavuttamiseksi, joten se kytkeytyy henkilöiden ajatuksissa kaikkeen, mikä saavuttamisen arvoista on. Seuraavassa alaluvussa syvennyn siihen, kuinka rahan läpäisemä teosten maailma on.

3.2. Rahan rakkaus

Lapin Lolita -romaani alkaa suorasukaisesti: ”Myydään: Neitsyys. Eniten tarjoavalle. Kaunis ja hoikka 18-vuotias tyttö. Lähtöhinta: 2000 eur.” (LL 9) Molemmissa tutkimukseni kohdeteoksissa käy nopeasti ilmi yksilön osa läpikapitalisoituneessa yhteiskunnassa. Kaikki on kaupan, ainoa asia joka rahan ulkopuolelle saattaa jäädä on oman pään sisällä: ”Mutta en mie voi sitä sanoa ko ei kuulu yksityiset ajatukset siihen kolmeen tonniin.” (LL 202) Seuraavaksi tarkastelen Georg Simmelin ajatuksia inhimillisen elämän ja rahan yhteyksistä ja valtavirran talouspuheen tapaa käsitellä rahaa. Tutkin kohdeteoksiani ja selvitän, onko teosten maailmassa sellaista elämän aluetta, josta raha puuttuisi.

Simmelin *Rahan filosofiassa* ilmaisemien ajatusten taustalla on sosiologi Nigel Doddin (2012, 147) mukaan ”utopistinen impulssi”. Tähän suuntaan viittaa myös Liisa Steinby (2008), joka kuvaa artikkelissaan ”Ryöstelijät ammutaan: Moderni minä ja mitä sille sitten tapahtui” Simmelin ajatuksia ihmiset vapauttavasta rahasta. Steinby kuvaa Simmelin näkevän rahan abstraktiudessa ja itseisarvottomuudessa ”vapauttavan

momentin” (Steinby 2008, 39). Simmelin utopistisuus ei seuraa siitä, ettei hän olisi lainkaan tietoinen rahan negatiivisesta potentiaalista. Hän puhuu rahan ”totaalisesta sydämättömyydestä” ja toteaa sen näkyvän modernissa yhteiskunnassa, jota raha puolestaan määrittää (Simmel 1900/2004, 346). Hänen teleologiset ajatuksensa rahasta täydellisenä välineenä saavat huolestuneen sävyn, kun hän pohtii rahan kehittymistä välineestä päämääräksi. Hän toteaa, että koskaan ei ole niin täydellinen ja arvonsa täysin käytettävyydestään ja vaihdettavuudestaan saava väline muuttunut niin täydelliseksi ja kaikennieleväksi lopulliseksi päämääräksi. Hän katsoo, että tämän on johdettava rahan asemasta absoluuttisena välineenä. Kun välineellä voi saavuttaa mitä tahansa, tulee välineestä itsestään määränpää. (Mt., 232.) Simmel omistaa ajattelunsa rahan konseptin mahdollisimman täydelliselle hahmottamiselle ja puhuessaan saavuttamattomasta ”täydellisestä” rahasta tai rahan ”puhtaasta konseptista” (Dodd 2012, 149) hän tulee kenties antaneeksi todelliselle rahalle ja yhteiskunnalle tämän utopistisen konseptin ominaisuuksia, kuten aiemmin mainitun ”vapauttavan momentin”.

Liisa Steinby kritisoi Georg Simmelin ajatusta rahan ulkopuolelle jäävistä inhimillisen elämän alueista ja toteaa että rahallinen välittyneisyys on tullut hyväksyttäväksi ja normaaliksi sellaisilla alueilla, joihin Simmel ei usko sen ulottuvan (Steinby 2008, 40). Näitä ”persoonallisuuden alueelle” kuuluvia asioita ovat Steinbyn mukaan ”esimerkiksi ihmissuhteet ja ylipäänsä sellaiset suhteet toisiin ihmisiin, joissa yksilöllisyydellä on väliä” (mts.). Tulkitsen sosiologi Nigel Doddin (2012) artikkelin ”Simmel’s Perfect Money. Money and Utopia in *The Philosophy of Money*” pohjalta, että ajatus rahan ”vapauttavasta momentista” liittyy Simmelin tasapainoiluun poliittisen kentän keskellä. Hänelle on tärkeää, että liberalismiin yksilönvapaus ja ihmisten yksilölliset erot säästyvät sosialismin rationalisoidulta absoluuttisen tasa-arvon pyrkimykseltä; toisaalta hän tunnustaa, että rahajärjestelmässä liberalismi tulee ääripisteeseen kehittyessään hyödyttämään rikkaita ja köyhiä epätasa-arvoisesti. Hänen ajatuksensa täydellisestä rahasta ja täydellisestä yhteiskunnasta kehittelevät näitä ongelmia väisteleviä utopistisia malleja, joissa esimerkiksi hintavakauden lisäksi pyrittäisiin tasaamaan kulutusmahdollisuuksia yksilökohtaisesti määrittävillä hinnoilla (Simmel 1900/2004, 318–319).

Joka tapauksessa ajatus rahan vapauttavasta momentista ja inhimillisen elämän alueista, joille rahan vaikutus ei ulottuisi, on kiinnostava. Uusliberalistinen talouspuhe

jättää rahapuheen yksilön elämän ulottumattomiin; esimerkiksi Juha Sipilän hallitusohjelman tulevaisuusvisio-osuudessa kyllä todetaan, että ihmisillä on sekä vapaus että vastuu kehittää ”omaa, perheensä ja läheistensä elämää” (*Ratkaisujen Suomi*, 5), mutta rahasta kyseinen kohta ei puhu. Hallitusohjelman talous on makrotason julkista taloutta miljardien sopeutustoimineen, kilpailukykyineen ja kestävyysvajeineen. Hallitusohjelman kokonaisuus artikuloi yhteyden makrotason poliittisesta päätöksenteosta, jossa yritysten tuloksentehoa helpotetaan, myös yksilötasolla vapaampaan elämään, mutta rahapuheessaan se pysyy suurissa linjoissa.

Yksilötasolle laskeutuessaan valtavirtadiskurssia mukaileva rahapuhe onkin usein vaikeuksissa. Muun muassa *Helsingin Sanomissa* ja *Anna*-lehdessä on julkaistu 2010-luvun jälkipuoliskolla tekstejä, joissa toimittaja omaksuu köyhän ihmisen roolin rajalliseksi ajaksi ja elää esimerkiksi 50 euron ruokabudjetilla viikon. Tämän yhteiskunnallisen keskustelun pintatasoa raapivan tekstilajin sävy vaihtelee, mutta vaikka kirjoittaja pyrkisi tekstissä tekemään näkyväksi sellaista todellisuutta, jota esimerkiksi *Helsingin Sanomien* artikkelin tapauksessa kerrotaan ”satojentuhansien” (Siniauer 2016) ihmisten elävän, teksti ei tällaista todellisuutta tavoita. Sosiologian tutkija, ministeri Maria Ohisalo kirjoitti *Kulttuurivihkojen* köyhyyttä käsitelleessä teemanumerossa näistä journalistien harjoittamista ”köyhyyslarpeista” seuraavaa: ”Ei ole sama asia teeskennellä pienituloista hetken, jos sen hetken jälkeen voi korjata ne asiat, jotka korjausta kaipasivat ja ostaa lisää sitä, mitä larpin aikana ei voinut ostaa.” (Ohisalo 2018.) Aidosti pienituloisten tilannetta ymmärtävänkin tekstin tyyli muodostuu helposti selviytymiskertomukseksi, jossa nokkelat toimijat jakavat vinkkejä haasteiden kohtaamiseen. Vaikutusta korostaa sekä *Anna*-lehden että *Helsingin Sanomien* artikkelissa pelinomainen loppupalkinto, ulkona syöminen, johon toimittajat pyrkivät säästämään rahaa. *Anna*-lehden verkkosivuilla julkaistu Hilppa Alangon teksti 50 euron viikkobudjetista on poistettu lehden sivuilta.

Viime aikoina mediassa ovat yleistyneet puheenvuorot, joissa kannustetaan pienituloisiakin sijoittamaan. Sijoittamisen yhteydessä näkyy valtavirran talouspuheessa oleva tendenssi artikuloida yhteys sijoittamisen ja entisestään yhteiskunnassa arvostetun hyveen, säästämisen rinnalle. Valtavirran talousajatteluun kuuluu se, että rahan kuuluu olla jatkuvasti liikkeessä, joten sukanvarsi ei saa jäädä kotitalouden tai yksilön varallisuuden loppusijoituspaikaksi. Sijoittamisesta bloggaava Merja Mähkä on kirjoittanut *Helsingin Sanomissa* muun muassa otsikolla ”Keski-

ikäinen, ehdit hyvin säästää eläkepäivien varalle – laita sivuun 200 euroa kuukaudessa, niin voit saada 65-vuotiaana 160 000 euron pörssiomaisuuden” (Mähkä 2019). Sijoittaminen markkinoidaan lukijoille ikään kuin tehokkaampana ja nopeampana versiona säästämistä. Saman lehden talouden ja politiikan toimittaja Tuomas Niskakangas taas toteaa, että tietämättömyyden ei tarvitse estää sijoittamista (Niskakangas 2019). Tällaiset puheenvuorot ovat ”köyhyyslarppien” tavoin irrallaan pienituloisten ihmisten todellisuudesta. Ne myös kannustavat tekemään rahan hankkimisesta välineen sijasta päämäärän. Eduskuntatutkimuksen erikoistutkija Mona Manneuo kirjoittaa sijoittamisen muodinmukaistumista pohtivassa kolumnissaan: ”Ulkopuolelta kriittisesti tarkasteltuna sijoittaminen on leikkiä rahalla. Sijoittaminen on hauska harrastus silloin, kun suhde rahaan on kepeä. Kepeä suhde rahaan muodostuu, jos ostopäätöksiä tehdään palvelujen, luksustuotteiden ja osakkeiden välillä.” (Manneuo 2019.) Tämä epäsuhta valtavirtaa mukailevan rahapuheen ja yksilöllisen todellisuuden välillä jättää myös kriittiselle diskurssille tilan, ikään kuin diskursiivisen tyhjiön, jota kaunokirjallinen, yksilön perspektiivistä näkyvään rahatodellisuuteen pureutuva teksti osaltaan täyttää.

Liisa Steinby toteaa, että Georg Simmelin ajattelussa persoonallinen, rahan ulkopuolelle jäävä inhimillisen toiminnan alue kattaa mm. perhesuhteet, ystävyys ja rakkauden (Steinby 2008, 41). *Kerjäläisessä ja jäniksessä* ystävyys jää enemmän tai vähemmän kapitalismin ja rahallisen välittyneisyyden ulkopuolelle. Vatanescu saa ystäviltaan pyyteetöntä apua ja tarjoaa sitä toisille. Usealtakin ystävällisesti häneen suhtautuvalta hän tosin saa taloudellista neuvonantoa, mutta vastikkeetonta sellaista. Ainoastaan Pykströmin kanssa käydään pientä kauppaa, kun Vatanescu vaatii apua nappulakenkien hankinnassa vastineeksi Pykströmin vihtomisesta saunassa. (KJ 146) *Lapin Lolitassa* tilanne on toinen. Vaikka teoksessa esiintyy siinäkin ystävällismielistä huolenpitoa, paljon pienempi osa siitä on pyyteetöntä ja vastikkeetonta. Nadjan ystävien ja kollegoiden keskenään käymät keskustelut kuvataan hyvin pitkälti rahan ympärillä pyöriviksi. Osittain tämä saattaa johtua siitä, että Nadjalla ei prostituoitujen piiriin lisäksi tunnu olevan juuri ystäviä Suomessa.

”– – Vanhalla rouskuvalla laskukoneella sen kun tehtiin lippunen, jossa oli summa ja siihen lisättiin toisen kassan kuitti juomista.’ Tanja katsoo minua silmiin tärkeänä. ’Ja trafiikkia riitti. Sata markkaa maksoi, niitä oli hyvänä iltana monta kymmentä.’– –’Juu, ei me tuommosiin tänä päivänä yllätä’,

sanon, ja Klavdija hymyilee sen näköisenä kuin olisi juuri esitelty miljoonakotinsa keittiön telkkarissa. (LL 142)

”Kotimatalla itkeskelevä Klavdija otti rahan puheeksi. – – Tietysti hänen piti saada osuutensa.” (LL 231)

Toisaalta rahaan liittymättömien ystävyysuhteiden puute on romaanien todellisuudessa luonnollista. Vatanescu, vaikka kohtaakin romaanissa pyyteetöntä ystävyyttä, ei hänkään tapaa näitä ystäviä missään muualla kuin työssä tai matkalla uuteen työhön, sillä juuri muita tilanteita hän ei teoksen maailmassa kohtaa. Niin Irene, Nadja kuin Vatanescukin ovat irrallisuuden tilassa, viimeksi mainitut maahanmuuttajina ja Irene maassamuuttajana, heillä ei ole ympärillään lapsuudessa tai nuoruudessa muodostuneita sosiaalisia kontakteja, ja koska heidän koko todellisuutensa pyörii romaaneissa rahan ansaitsemisen ympärillä, ei heille siihen liittymättömiä sosiaalisia kontakteja myöskään pääse muodostumaan.

Vanhemman rakkaus lapseen ja tämän rakkauden suhde rahaan on molemmissa teoksissa mielenkiintoinen ilmiö. *Kerjäläisessä ja jäniksessä* vanhemmuus nousee esiin, kun teoksessa viitataan suorasukaisesti nykykapitalismissa yleiseen tapaan markkinoida lapsille suunnattuja tuotteita vanhempien kulutuksen ohjaamiseksi: ”Lapset kerääntyivät kolmikon jalkoihin. Tämä tarkoitti sitä, että vanhempien lompakot olivat auki, ei muuta kuin ottamaan.” (KJ 228) Päähenkilöistä sekä Nadjalla että Vatanesculla on toiseen maahan jäänyt lapsi, ja heidän toimintaansa ohjaavat pyrkimykset ovat suoraan kytköksissä näihin lapsiin. Vatanescun tehtävä Suomessa on hankkia tarpeeksi rahaa, jotta hän voi hankkia pojalleen nappulakengät. Selvimmin Vatanescun pyrkimys tiivistyy hänen ollessaan ensimmäistä kertaa urheiluliikkeessä kenkäostoksilla: ”*Vanhemman tehtävä on taata lapselleen parempi elämä kuin itsellä oli.*” (KJ 66) Jalkapallokengät ovat muodostuneet Vatanesculle sosiaalisen nousun symboliksi. Myös Nadja tavoittelee Maša-tyttärelleen sosiaalista nousua koulutuksen muodossa, joskin hänen tapauksessaan se on vain pieni osa pidempää listaa: ”Jaksat vielä vähän niin äiti tulee. Järjestää hyvät, karavuuriset kumisaappaat. Oikean kodin. Koulutuksen. Balettitunnit, Mašenka, vaaleanpunaiset silkkinauhaiset tossut ja tutun! Ja isän.” (LL 45)

Rahan kytkeytyminen vanhemman ja lapsen suhteeseen kulkee myös toiseen suuntaan: *Kerjäläisessä ja jäniksessä* Jegor Kugar ihmettelee venäläiseen vankilaan saamaansa

kirjettä ja epäilee äitinsä pyytävän häneltä rahaa: ”Kelasin että se on äidiltä, rahat loppu tai omiin hautajaisiin tarttee ennakkoa.” (KJ 301) Jegor ei pysty kuvittelemaan hänen äitinsä kirjoittavan hänelle missään muussa kuin rahan pyytämisen merkeissä. Toinenkin lasten näkökulmasta rahaa tarkasteleva *Kerjäläisen ja jäniksen* katkelma liittyy hautajaisiin. Irralliseksi muusta juonesta jäävä kuvaus kirjailija Helinä Halmeen hautajaisista, joihin Vatanescu sattumalta eksyy, käsittelee myös etäiseksi äidiksi kuvatun vainajan perintöjärjestelyjä: ”Heikki ei halunnut äidiltään mitään. Kaija kelpuutti funkkiskalusteet, osakkeet ja säästötilin. – – Asunnosta pyydetäisiin summa, jolla se menisi viikossa kaupaksi.” (KJ 64) Etäinen suhde omaan vanhempaan ei ole pelastettavissa perinnöllä. Toisaalta Nadjan ja Vatanescun tapauksessa kyse ei ole siitä, että he olisivat kerryttämässä suurta perintöä lapsilleen jätettäväksi, vaan pyrkivät tarjoamaan näille edes jonkinlaiset eväät yhteiskunnassa selviämiseen.

Sekä Vatanescu että Nadja ovat valmiita tekemään lastensa eteen käytännössä mitä tahansa. Aina kun Vatanescu onnistuu keräämään jonkin rahasumman, hän ajattelee sitä suhteessa lapselle ostettaviin nappulakenkiin. Nadja potee huonoa omaatuntoa, kun hän hairahtuu hankkimaan itselleen luksustuotteita sen sijaan, että lähettäisi rahat lapselleen: ”Mašenkan kesävaatteet minä vaihdoin vaaleanpunaisiin käämeennahkasaappaisiin.” (LL 85) Mielenkiintoista on se, että hän tekee ostopäätöksen jotakuinkin samalla perusteella kuin Vatanescu jahtaa pojalleen jalkapallokenkiä: ” – – ne kuiskuttivat lasin läpi salaisuuden: Osta meidät, pääset korkeammalle! Potkit tiesi vapautteen, alistat kaikki nuolemaan kärkiäsi!” (LL 85)

Tässä onkin avain kohdeteoksissa esiintyvään kuvaan vanhemman rakkaudesta ja rahasta. Sekä Nadja että Vatanescu ovat tehneet päätöksen jättää lapsensa toiseen maahan jahdatakseen heille parempaa tulevaisuutta. Päätös vaikuttaa pakon edessä tehdyltä, Nadja on velkaantunut entisen miehensä rikollisten toimien seurauksena, Vatanescu on lähtenyt, kun hänen kotikylänsä on tuhottu matkapuhelintehtaan tieltä, eikä hän ole saanut tehtaasta töitä. (KJ 47) Nadja toteaa *Lapin Lolitan* lopussa: ”Lähetän äidillekin rahaa hänen tarpeisiinsa. Vielä elämä menee näin, kohta, aivan kohta Maša lähtee minun mukaani. Sen olen päättänyt. Kun rahaa on tarpeeksi.” (LL 271) Molempien toimet jälkikasvun tulevaisuuden turvaamiseksi tuntuvat epämääräisiltä, varsinkin Vatanescun nappulakenkiin tiivistyvä käsitys sosiaalisesta noususta tuntuu jopa naurettavalta, ja Nadjankin kohdalla on vaikea hahmottaa, mikä määrä rahaa olisi ”tarpeeksi”, jotta hän kokisi tulevaisuuden olevan kylliksi turvattu.

Henkilöissä on kuitenkin läsnä aito huoli lastensa tulevaisuudesta ja kummalliset valinnat ovatkin enemmän oire yhteiskunnasta, jossa Jussi Ojajärven (2013, 135) sanoin sosiaalinen nousu on vaikeaa ja putoaminen helppoa. Nadja on valmis tyytymään yhteiskunnan pohjalle, kunhan hänen tyttärensä saa kokea parempaa: ”Eikö minun Mašenkani koskaan saa istua näissä saleissa?! Äiti olkoon vaikka grisetti, vaikka rotta, mutta tyttö on prinsessa.” (LL 209) Markkinatalouden läpäisemä maailma tyypistää vanhemman rakkauden epätoivoiseksi pyrkimykseksi tavoitella sosiaalista nousua seuraavalle sukupolvelle. Rakkaus ei riitä, jollei seuraava sukupolvi jää ”elämästään velkaa”:

*Miklos ei ole elämästään minulle mitään velkaa, ellen minä pysty
antamaan hänelle jotain.
Koulutuksen. Tulevaisuuden. Nappulakengät. (KJ 231)*

Vanhemmat ovat valmiita maksamaan siitä, että saavat lapsilleen paremman tulevaisuuden. Irene taas on tulevaisuuttaan edistääkseen valmis myymään kehoaan, ja miehet ovat enemmän kuin valmiita ostamaan. Tarkastelen seuraavaksi, miten molemmissa kohdeteoksissa läsnä oleva ihmiskauppa ja seksin myynti tuottavat kuvaa rahasta.

”Asiakas. Emmie jotenki aikasemmin osannu ajatella että son semmonen. Kaikilta muilta voi nitkuttaa hampaita mutta ei asiakkaalta joka on näpytelly tunnuslukunsa ja saanu setelinippunsa vaikka sen suu haisis ko karpäräaato. – – Ja ajatukset on puhistettava ja yhteen pisteeseen tuijotettava niinkö jälki-istunnossa: rahhaan. Siinä on kumminki kolme tonnia.” (LL 33)

Irene havahtuu Johtajan kanssa syödessään ajattelemaan heidän välisensä kaupankäynnin luonnetta. Hän on myymässä ruumistaan ja päättää tuijottaa yhteen pisteeseen, rahaan. Georg Simmelin mukaan avioliiton ulkopuolisen seksuaalisen kanssakäymisen suhteen prostituutio ja raha ovat tehokas yhdistelmä, koska molemmat ovat persoonattomia ja hetkellisiä arvossaan. Raha, toisin kuin muut vaihdettavat objektit, ei pidä sisällään mitään sitoumuksia, ainoastaan täydellisen vaihdettavuuden. Simmel toteaa: ”Raha ole koskaan kelvollinen välittäjä henkilökohtaisille suhteille – kuten aito rakkaussuhde, riippumatta siitä kuinka äkillisesti se voikaan rikkoutua – joiden on tarkoitus olla pysyviä ja perustua yhdistävien voimien vilpittömyyteen.” (Simmel 1900/2004, 376.) Simmelin

ajattelussa prostituutio on pahimmanlaatuista ihmisen hyväksikäyttöä, kuten Liisa Steinby toteaa: ”- - henkilön persoonallinen arvo on siinä kielletty ja hänet on alennettu tarpeentyydytyksen välineeksi, jolle voidaan määrittää rahallinen arvo” (Steinby 2008, 40). Avioliitot ja ylipäätään rakkaussuhteet ovat myös esimerkki toiminnasta, joka Simmelin mukaan kehittyneissä ja individualistisissa kulttuureissa jätetään rahallisen arvottamisen ulkopuolelle (Simmel 1900/2004, 370, 376).

Lapin Lolitan kirjoittajat ovat viitanneet suoraan ihmisen hyödykkeistymiseen haastattelussaan. He toteavat, että romaanin ydin on ”surussa ja tyhjyydessä, jota tuntevat kaikki, jotka suhtautuvat toiseen ihmiseen hyödykkeenä” (Me Naiset, 3.4.2016). Raha ja prostituutio ovat tiukasti toisiinsa kytkeytynyt yhdistelmä, koska prostituutiossa harjoitettava seksi on Simmelin mukaan geneeristä, hetkellistä ja viettilähtöistä tyydytystä, jossa kahden ihmisen side katkeaa välittömästi, kun maksu on suoritettu (Simmel 1900/2004, 376). Se siis toimii koko lailla samoin kuin raha, joka saa arvonsa vain vaihdon hetkellä. Siinä myös toteutuu, kuten Steinby on edellä todennut, sama välineellistyminen, joka Simmelin mukaan määrittää rahaa, absoluuttista välinettä (mt, 377). Steinbyn (2008, 41) mukaan länsimaalaisten Thaimaasta hakemat ”halvat” vaimot ja seksibisneksen jatkuva kehittyminen osoittavat, että Simmelin optimismi ns. kehittyneitä kulttuureja kohtaan on ollut katteetonta. Raha ei ole jäänyt avioliittojen ulkopuoliseksi eikä prostituutiossa tapahtuva ihmisten hyväksikäyttö osoita laantumisen merkkejä.

Tällaista maailmaa kuvaavat myös kohdeteokset. *Lapin Lolita* perustuu kokonaisuudessaan seksin, naisen kehon ja viattomuuden ideaalin myyntiin. Romaanissa neitsyys on myynnissä 2000 euron lähtöhintaan (LL 8), immenkalvolla on kilohinta (LL 31) ja ostettavan ”tavaran” laadusta ollaan tarkkoja: ”Insinööri piteli viimiseen asti kiinni setelinsä reunasta, halusi tietää onko tiukka. Onko vaalianpunainen. ’*Ei kai vain ole violetti tai ruskea?*’” (LL 35) *Lapin Lolita* on täynnä ilmauksia, jossa seksiä myyvien naisten tai heidän kehonsa arvo mitataan rahassa. ”Maajussi kehtaa tarjota kolmea sataa. Son vasikan hinta eikä minun.” (LL 17) ”Minkähän värisinä asiakas mulle ne setelit antaa? Kuus violettia vai kolme sinistä vai 30 vihriää? Suomalaisen neitsytvaatimen hinta.” (LL 33–34) ”*Teik it oor liiv it. Natjalleki oli hinta.*” (LL 91) Rahallisen arvottamisen moraalisuus asetetaan kyseenalaiseksi: ”Alennuslaariruppanoita. Ja mikä tahansa pallinaamakarvapalli vetää setelit lompastaan ja saa. Saa tuommosen naisen. Soli niin väärin, että pelkällä rahalla.

Kympeillä.” (LL 91) Rahaa on kuitenkin saatava, vaikka omaa kehoaan kauppaamalla, koska se on avain valoisaan tulevaisuuteen. Nadja (LL 45) ja Vatanescu (KJ 231) havittelevat lapsilleen parempaa tulevaisuutta koulutuksen muodossa, ja myös Irene oppii internetistä rahalla saavutettavan mahdollisen koulutuksen olevan siinä määrin tärkeä investointi, että se motivoi minkä tahansa toiminnan: ”*Miksi menettäisin neitsyyteni jollekin kundille Toyotan takapenkillä, kun voin maksaa sen avulla koulutukseni?*” (LL 30)

Kerjäläisessä ja jäniksessä prostituutio on läsnä vain näkymättömänä, romaanin alussa Vatanescu erotetaan sisarestaan, joka joutuu seksikaupan välineeksi. Kertoja kuvaa siskoa romaanin alussa: ”Klara Vatanescu oli isoäitiinsä Murdaan tullut äkäinen ja kätevä emäntä, toisissa olosuhteissa vankka paimentolainen, toisissa ulkoministeri, tässä itselleen ainokaisessa todellisuudessa köyhistä köyhin nainen, joka istui ainoan kauppatavaransa päällä.” (KJ 8–9) Ihmiskauppias Jegor Kugarista todetaan eksplisiittisesti, ettei hän käytä prostituutioiden palveluja, mutta hänenkin seksuaalisuutensa sitoutuu rahaan hyvinkin suorasti, kun hänen ”markkina-arvonsa” lasku näkyy naisseuralaisten tasossa.

Rahan logiikka ei katoa *Lapin Lolitassa* näkyvistä myöskään avioliitoista tai rakkaudesta puhuttaessa. Nadja pyrkii vakavaan suhteeseen, kenties jopa avioliittoon bordellissa tapaamansa Stenin kanssa. Suhde ei kuitenkaan koskaan pääse irti rahallisesta ulottuvuudestaan. ”Eikö mitä, illan saldona oli vain Stenin lyhyt ilmoitus viikon kestävästä työmatkasta. Jos hän olisi maksanut privaatin tai edes piccolon olisimme voineet puhua rauhassa, mutta ei!” (LL 200) Aidon tunteen merkitys kyllä tunnustetaan, useammassakin tapauksessa rahavälitteisistä suhteista halutaan uskoa jotain muuta, kuten Nadjakin ensimmäisen Stenin kanssa viettämänsä yön jälkeen tekee. Hän toteaa Stenille tämän yrittäessä maksaa, että tämä ei ole asiakas, ja kun hän kuitenkin löytää ”neljä satasen seteliä” laukustaan, hän pitää niitä lahjana, ei maksuna seksistä. (LL 175) Lopulta suhteen kariutuessa käy ilmi, että yhteen ihmiseen sitoutumisen yritys onkin merkinnyt Nadjalle vain tulonmenetystä: ”Oli hirveää todeta, että olin menettänyt Sten-jutussa aivan valtavasti tuloja. - - Strippirahat menivät itsensä ylläpitoon. Lainasin Liiviltä satasen kun en kehdannut olla lähettämättä äidille Mašan elatusrahaa.” (LL 221) Sydämen ja rahan välille artikuloidaan selkeä yhteys: ”Sitä vain huomaa olevansa lompsa ja sydän auki, tässä järjestyksessä.” (LL 177)

Avioliitto on vastoin Simmelin oletuksia edelleen ostettavissa. Johtaja pohtii toteutumatta jääneitä mahdollisuuksia hankkimansa lapsiprostituoidun suhteen: ”Olisinko hankkinut sinulle passin jossa ikäsi on kahdeksantoista ja lentolipun Suomeen? - - Olisinko nainut sinut, rakastanut vaimonani?” Irenekin viittaa Johtajalle kertomassaan tarinassa sananmukaisesti naimakauppoihin: ”Soli käyny ostamassa vaimon itelleen jostaki Afriikasta.” (LL 158) Tässä näkyy eräs Simmelin ajattelun omaan aikaansa liittyvistä rajoitteista: hän puhuu rahajärjestelmästä ”kehittyneissä” tai ”primitiivisissä” kulttuureissa, mutta globalisoituneessa maailmassa länsimainen rahajärjestelmä on levinnyt lähes kaikkialle, eivätkä kulttuurit elä eristyksissä toisistaan.

Johtaja on *Lapin Lolitan* vastenmielisyydessään kiehtovimpia hahmoja. Hän on lakimies, joka on voittanut Irenen neitsyydestään järjestämän tarjouskilpailun ja tapaa tämän illallisella ravintolassa ennen kuin pakottaa tämän yhdyntään hotellihuoneessa. Hänen suullaan lausutaan romaanin eksplisiittisimpiä rahakritiikkejä:

”Kysyn työstä, hän välttelee. Rahako tässä kuitenkin häiritsee. Häiritsee, tietysti. Sehän vääristää kaiken. Se opettaa kokonaiset sukupolvet kiertymään luokille herran edessä, se painaa geeneihin lipevyyttä ja silmien vilpillistä vilkettä, se pystyttää näkymättömiä muureja joita ei läpäise mikään.” (LL 96)

Johtaja on aiemmassa elämässään ostanut parittajalta käyttöönsä Songin, selvästi alaikäisenä pitämänsä thaimaalaisen lapsiprostituoidun ja nyt on ostamassa nuoren tytön neitsyyttä, mutta hänen mielestään raha selvästi pilaa hänen ihmisistä metsästämänsä viattomuuden. Ironia on niin alleviivattua ja räikeää, että se tuo vastenmieliseksi kirjoitettuun hahmoon vielä uuden epämiellyttävyyden tason. Hän jatkaa pohdintojaan suunnaten ajatuksensa kohti Ireneä: ”Mutta kunpa hän edes näkisi minusta, että raha ei käy mielessä – –”. (LL 97) Hahmo on menettänyt täysin kosketuksensa inhimillisiin suhteisiin. Hän kuvaa mennyttä avioliittoaan: ”Maksan yhdentekevää heteromasturbaatiosta parilla valheellisesti kuuntelevia korvia. Maksan. Aina on maksusta kyse. Raha. Apu. Halusin auttaa Songia. Siihen tarvitaan rahaa, mitä muutakaan. Jos se on prostituutiota, niin sitä on kaikki muukin ihmissuhdevaihtokauppa.” (LL 212)

Georg Simmel pohjustaa rahan teleologista positiota käsittelevää lukuaan antamalla esimerkkejä vaistonvaraisesta ja tarkoituksenmukaisesta toiminnasta, eräs

esimerkeistä on seksuaalisuus, jossa hänen mukaansa ”eläimellisen vaiston” ohjaama yhdyntä kuuluu eri kategoriaan kuin ”erityistä nautintoa” kohti pyrkivä (Simmel 1900/2004, 204). Hän katsoo, että toiminnalla ei voi olla merkitystä, jos siihen ei liity tavoitteellista toimintaa, hänen mukaansa kaikkivoivan Jumalan toiminnalla ei voi olla merkitystä, tarkoitusta, koska tämän ei tarvitse käyttää toiminnassaan minkäänlaisia välineitä saavuttaakseen päämääriä (mt., 207). Pelkkä välineen käyttäminen ei kuitenkaan riitä tuottamaan toimintaan merkitystä tai tarkoitusta, kuten edellinen romaanikatkelma osoittaa.

Johtaja ei tee eroa vaistonvaraisen ja tarkoituksellisen, merkityksellisen seksuaalisuuden toteuttamisen välille, kaikki on samaa rahavälitteistä ”heteromasturbaatiota”. Hänelle maailma näyttäytyy dystooppisena, kaikenkattavana markkinahelvetinä, josta hän voi löytää ”puhtautta” vain nuoria naisia tai tyttöjä ostamalla: ”En tahdo nähdä tämän tytön pitelevän rahaa käsissään.” (LL 50) ”En tahdo nähdä pikku kassakonetta jota hän kantaa mukanaan, kilahdus kuuluu kun hän rahastaa, sielu vilahtaa helvettiin eikä hän edes ymmärrä sitä. Ihmiset istuvat niin lähellä helvetinkuilua.” (LL 63) Lausumat tuovat mieleen kehittyvissä maissa tapahtuvan korruption, josta on perinteisesti syytetty aina kyseenalaisia etuja tarjoavaa valtiota, mutta harvemmin niistä hyötymään pyrkiviä yrityksiä.¹⁰ Johtajan ajatus siitä, että seksillä tienatessaan nuori nainen menettää sielunsa, mutta hän ei tästä naisesta maksaessaan sitä menetä, on myös sukupuolipolitiikan kentällä tuttu jo pitkältä ajalta. Vanhanaikaista siveyspolitiikkaa harjoittaessa prostituutiosta, siveettömänä pidetystä ilmiöstä, on syytetty järjestelmällisesti naisia (ks. esim. Uimonen 2011, 117–118).

Johtaja toisaalta tuntuu olevan osittain tietoinen tekojensa tuomittavuudesta, sillä hän selittelee niitä lukijalle: ”Olen ostanut neitsyen ja entäs sitten. Ostin pikku lappalaisen litteät kasvot koska ne herättävät halun olla hyvä. Se on nyt pääasia.” (LL 50) Tämä erikoinen tapa etsiä itsestään hyvää ostamalla sitä ympärilleen tiivistyy romaanin yhtenä motiivina toimivaan ristinmuotoiseen kaulakoruun, joka kantaa mukanaan kristillisen maailmankatsomuksen hyveellisyyttä. Johtaja ostaa Songille valkokultaisen ristin: ”Luomia täynnä olevalta kiinalaiselta, joka muistutti itsekin sitä emakkoriipusta, ostin suuren ja hyvin kauniin ristin. Tingin hinnan 22 000:een bahtiin

¹⁰ Kepa ry:n raportissa ”Kehitysrahoituksen uudet muodot” esitetään vaatimus korruption määritelmän laajentamisesta käsittämään myös ”veronkierrossa ja laittomassa pääomapaossa avustamista”, jotta korruptio-ongelma voidaan nähdä kokonaisuudessaan (KEPA 2008, 17).

mikä teki noin kuusisataa euroa.” (LL 52) Tämä risti ikään kuin sinetöi tytön viattomuuden, irrottaa hänet prostituution kaupankäynnistä – yhdessä sen kanssa, että Johtaja on ostanut Songiin ”yksinoikeuden” (LL 254) – ja kun risti on kadonnut, Johtaja tuntuu huolestuvan ensin siitä, että risti olisi myyty, sitten vasta siitä, että se olisi varastettu: ”Missä risti?! Myitkö sen?” – – ”Vietiinkö se sinulta?” (LL 253)

Myös Irenessä Johtaja kiinnittää huomiota tämän pitämään ristiin: ”En tiedä mitä olen ostamassa. Lunastamassa. Mutta siihen on uskottava, jo ristin takia. Tähän on tartuttava.” (LL 63) Risti ei kuitenkaan ole osuvin symboli Irenen viattomuudelle, sillä hän on varastanut ristin Nadjalta näiden asuessa samassa asuntolassa. (LL 167) Johtajan motivaation ristiriitaisuus ilmenee vielä hänen romaanin loppupuolella olevassa lausumassa: ”Minä etsin puhtautta, ja sellainen joka myy olematontakin neitsyyttään, tietää siitä jotain.” (LL 285) Neitsyys on siis tämän ”puhtauden” ja viattomuuden symboli, ja Irene on osoittanut ymmärtävänsä siitä ja sen tärkeydestä jotakin. Mutta miten? Myymällä sitä, antamalla sille nimenomaan rahallisen arvon. Häneen pätee myös Nadjan romaanissa esittämä lausuma: ”Hassua sekin että miehet tahtovat ihan viimeiseen asti kuvitella, ettei kyseessä suinkaan ole mikään kauppa vaan että ne oikeasti omalla viehätysvoimallaan saavat naisen kuuntelemaan jorinoitaan.” (LL 139) Johtaja esiintyy omissa pohdintoissaan tarkkanäköisenä havainnoijana, joka ymmärtää maailmasta muita enemmän, mutta lankeaa sekä Irenen että Songin kanssa Nadjan lausuman mukaiseen harhakuvitelmaan siitä, että hänen tapauksessaan seksin ostaminen johtaisi sittenkin johonkin elämää suurempaan.

Johtaja selvästi pyrkii tai ainakin uskottelee itselleen pyrkivänsä johonkin aitoon inhimilliseen kanssakäymiseen. Häntä häiritsee ajatus siitä, että kaikki maailmassa on kaupankäyntiä. Hänen ratkaisunsa tähän ongelmaan on ostaa seksityöläisyyteen pakotettu alaikäinen yksinoikeudella omaan käyttöönsä ja irrottaa tämä symbolisesti kaupankäynnin helvetistä hankkimalla tingittyyn hintaan risti tämän kaulaan. Hahmon pyrkimyksille romaani ei tarjoa ymmärrystä. Hänet kuvataan sekä naurettavana että vastenmielisenä, rasistisena ja seksistisenä miehenä, jolla on suuret kuvitelmat itsestään ja lähes olematon kyky itsereflektioon. Hänen takautuvasti muistelemansa pyrkimykset puhtaan ihmissuhteen löytämisessä Thaimaassa saavat äkkinäisen lopun, kun Song löytyy kuolleena ja häntä epäillään rikoksesta. Hän pakenee ja puolustaa itseään jälleen suorastaan naurettavan kyseenalaisella tavalla: ”Anteeksi ei ole kyllin voimakas sana, se ei riitä mihinkään, anteeksi, anteeksi, me matkustamme pois,

antakaa meille anteeksi. Ja mehän toimme tänne rahaa.” (LL 284–285) Hätäisen anteeksipyytelyn perään lisätty lausahdus kiteyttää hahmon länsimaisen ylemmydentunnon ja moraalisen rappion. ”Maksoin kolme miljoonaa bahtia, jotta pääsin lähtemään Thaimaasta kesken rikostutkinnan. Mitä muutakaan olisin voinut? Minun oli jatkettava elämääni, minulla on lapseni ja työni.” (LL 173) Johtajan rikosoikeudelliset ongelmat ovat selvitettävissä rahalla.

Georg Simmel (1900/2004, 286) katsoo, että rahan käyttö maksuvälineenä on yhteensopivin henkilökohtaisen vapauden kannalta. Hän toteaa, että niin kauan kuin agraariyhteiskunnassa maanomistajat pystyivät sanelemaan, millä tuotteella maanvuokra oli maksettava, hän pystyi hallitsemaan alaistensa elinkeinoja. Kun vuokran voi suorittaa rahana, talonpoika voi itse valita, mitä viljelee rahan saadakseen. Simmelille yksilön vapaus syntyy rahan mahdollistamista ei-persoonallisista suhteista. Kohdeteoksissani rahan ja vapauden kytköstä ei artikuloida täten. Palaan vielä *Lapin Lolitan* katkelmaan, jossa Nadja perustelee päätöstään ostaa kalliimmat saappaat kuin mihin hänellä olisi ollut varaa: ”-- ne kuiskuttivat lasin läpi salaisuuden: Osta meidät, pääset korkeammalle! Potkit tiesi vapautteen, alistat kaikki nuolemaan kärkiäsi!” (LL 85) Rahalla voi siis ostaa, ei vapautta, mutta välineen jolla voi potkia tiensä vapautteen. Tämä kertoo teoksen maailman vapaudesta paljon. *Lapin Lolitassa* rahalla voi saavuttaa vapauden, josta täytyy kuitenkin siinäkin tapauksessa taistella toisia ihmisiä vastaan. Jos tätä vapautta tarkastellaan Amartya Senin ”toimija-vapauden” (Räsänen & Syrjämäki 2007) kontekstissa, vapaus toimia on siis yhtä kuin vapaus taistella toisia ihmisiä vastaan. *Kerjäläisen ja jäniksen* tapauksessakin Vatanescun haave poikansa valoisasta tulevaisuudesta perustuu jalkapallokenkiin, siihen, että tämä saa välineet taistella – potkimalla – paikastaan yhteiskunnan huipulla varmasti yhdessä maailman kilpailluimmista ammanteista.

Negatiivisen vapauskäsitteen mukaiset vapauden rajoitteet voi teosten maailmassa nekin ohittaa rahalla, kuten katkelmassa, jossa kaksi tuntematonta henkilöä keskustelelee Irenen kuullen Johtajan menneisyydestä Thaimaassa: ”Ties mikä tuomio olis muuten tullu, ja vielä vieraassa maassa. Eikös siellä ole kuolemanrangaistuskin...’ Niinpä tietysti, että rahalla...’ ’Ainahan ne herrat pääsee silleen luistamaan...’” (LL 135) *Kerjäläisessä ja jäniksessä* rahalla ostettua vapautta käsitellään satiirisemmin, rahalla saa vain buffet-lounaan, joka merkitsee ”vapautta”: ”Eivät ne tolkkuttomia pysty

itseensä ahtamaan, mutta vapaus pitää olla. Vapaus salaattipöydän maissien ja herneiden kanssa, vapaus ottaa ökymäärä nakkeja ja ketsuppia.” (KJ 84)

Liberalismin perinteessä toisen ihmisen omistaminen, orjuuden konsepti, on ollut taloudellisessa toiminnassa äärimmäinen esimerkki vapauden puutteesta. Minimalistisimmankin vapauden alueen yksilön oikeudeksi tunnustavat pitävät toisen ihmisen omistamista kynnyksenä, jonka ylittyessä vapautta ei voida katsoa olevan. *Lapin Lolitassa* kuitenkin puhutaan jatkuvasti naisen kehosta kommodifikoituneena kauppatavarana, jota voi omistaa, ainakin hetkellisesti. Johtaja pohtii alaikäisen Songin varpaita imiessään, että ne saattavat olla ainoata ”koskematonta maastoa” asia tämän vartalossa, ne ovat nyt hänen (LL 239), ikään kuin ne olisivat tuntematon alue, jonka Johtaja voi valloittaa ja nimetä omaisuudekseen. Hän muistuttaa myös rahalla ostamastaan ”yksinoikeudesta” (LL 254). Kuitenkin kun hänen puolisonsa Marika on saanut selville hänen kulkevan lapsiprostituoidun kanssa, hän pöyristyy mahdollisuudesta, että hän itse olisi jonkun toisen omaisuutta: ”Se minua kiinnosti että kuvitteliko Marika minun olevan hänen omaisuuttaan jota saattoi pitää kaapissa sillä aikaa kun itse huiteli asioillaan. (LL 243) Johtaja kokee vapautensa olevan uhattuna, mutta hänen omat ”ostoksensa” eivät aiheuta hänessä vastaavia tunnontuskia.

Kerjäläisessä ja jäniksessä rahalla ei välttämättä saa ostettua vapautta, mutta esimerkiksi luottamusta ja rauhaa kylläkin, kuten Vatanescun puheenvuorossa: ”Herätä seteleillä luottamus, poista epäilyt. – – Minä ostan Jegorin rahoilla meille tunnin rauhan.” (KJ 86) Myös Jegor Kugar ostaa itselleen rauhaa: ”Mä työnsin nahkatakkin sisältä löytyneitä viimeisiä neljän valtion seteleitä postiluukusta ja sain muutaman viikon rauhan.” (KJ 180) Uskonnollisia vivahteitakin raha saa, kun sillä ei edes osteta armoa, vaan raha on yhtä armon kanssa: ”Herätä sääliä ja syyllisyyttä, saat armoa. Armo on rahaa – –.” (KJ 17) Toisaalta, jos rahaa puuttuu, ei yksilöllä ole varaa edes unelmiin: ”Tajusin kipeästi, ettei minulla tässä vaiheessa ollut varaa kovin vaaleanpunaisiin tai hennon keväänvihertäviin unelmiin.” (LL 221) *Lapin Lolitassa* siirrytään Kyrön romaanin tapaan myös hengelliselle tasolle, kun Nadja luettelee erilaisia nimityksiä seksityöläisille ja kiistää olevansa prostituoitu, joka hänen mukaansa kauppaa jopa sieluaan: ”Olen vaikka *šljuha potaskuha, kaporka* katuluuta, vaapukkarhan lutikkamarja, mutta en *prostitutka*, joka panee sielunsa kaupan.” (LL 275)

Kohdeteokset eivät tuota kuvaa maailmasta, joka jättäisi juurikaan inhimillistä toimintaa rahan ulkopuolelle. *Kerjäläisen ja jäniksen* tapauksessa ystävyys tarjoaa joitakin mahdollisuuksia rahan unohtamiselle, mutta muuten rahan ulottuvuus ihmisten elämään on totaalinen. Vanhempien rakkaus lapseen on palautettavissa rahaan, jolla saa taisteltua tälle sosiaalisen nousun mahdollisuuden. *Lapin Lolitassa* Johtaja julistaa monologeissaan rahan pilaavan kaiken, mutta hänen oma toimintansa ei ole mitään muuta kuin sukupuolista, seksuaalista ja koloniaalista hyväksikäyttöä rahan avulla. Aidon rakkauden kuva on varsinkin *Lapin Lolitassa* lähinnä irvokas. Silloin kun siitä puhutaan ilman sitomista ostettavissa olevaan ”viattomuuteen”, se kuluu pois rahan huvetessa: ”Se oli aitoa puhdasta rakkautta, mutta Venera sen kuin lypsi ja lypsi poikaa niin että kuukauden kuluttua rahat ilmeisesti loppuivat ja prinssistä tuli onneton haamu.” (LL 139) Siinä missä *Kerjäläinen jänis* toteaa jo kannessaan elämän olevan satu ja sisältää satuun kuuluvan onnellisen lopun, *Lapin Lolitassa* prinssistä tulee haamu, kun raha loppuu. Nadjan lausunnossa todetaan, että rahan rakastaminen on vaarallista, mutta vaihtoehtoja sille tuntuu kohdeteosten maailmassa olevan vähän. ”Rakkaus on vaarallista. On se. Rahan rakkaus myös. Kaikki rakkaus.” (LL 140)

3.3 Yhteenveto rahapuheesta

Lapin Lolitan ja *Kerjäläisen ja jäniksen* tapa puhua rahasta on monin tavoin lohduton. Rahan itseisarvottomuutta korostetaan, mutta romaanien maailmassa kaikki silti jahtaavat sitä pakonomaisesti ja se läpäisee kaikki ihmisten väliset suhteet. Georg Simmelin utooppiset haaveet täydellisesti toimivasta rahasta, joka jättäisi tilaa aidoille ihmisyksilöiden välisille kohtaamisille ja suhteille, eivät ole lähelläkään toteutumista. Sen sijaan hänen uhkakuvansa ihmisiä epätasa-arvoisesti kohtelevasta, sydämättömästä rahasta ja sen yhteyksistä hyväksikäyttöön ovat teosten maailmassa toteutuneet. *Kerjäläisen ja jäniksen* rahapuheessa korostuu rahan kouriintuntuvuus ja konkretia sekä itseisarvottomuus, *Lapin Lolitassa* painottuu se, kuinka totaalisesti raha on tunkeutunut ihmisten välisiin suhteisiin. Molemmissa romaaneissa esiintyvät kuitenkin kummatkin näistä painopisteistä. Ne edustavat siis molemmat samankaltaista yhteiskunta- ja rahakriittistä kirjallisuutta.

Rahan konkreettisuutta ja sen olemusta nimenomaan esineenä korostetaan artikuloimalla kytköksiä rahan ja erilaisten aistikokemusten välille jatkuvasti ja systemaattisesti. On kiinnostavaa, että siinä missä kapitalismin ongelmiin kuuluu kommodifikaatio, jossa perinteisesti muulla tavalla merkityksellisinä koetut konseptit tavarautuvat ja siirtyvät markkinalogiikan piiriin, romaanien kieli ikään kuin palauttaa rahaa elämää suuremmasta, myyttisestä konseptista tavaraksi, ne toteuttavat jonkinlaista positiivisen tavarautamisen pyrkimystä. Aistikokemukset ja rahan konkretisoinnit eivät myöskään ole sävyltään neutraaleja, erityisesti *Lapin Lolitan* tapauksessa rahasta artikuloidaan kytkös nimenomaan negatiivisena koettuihin, likaisiin ja epämiellyttäviin asiayhteyksiin.

Sosiologi Nigel Dodd toteaa artikkelissaan, että Simmelin raha- ja yhteiskuntakonseptien taustalla vaikuttaa sama utooppinen impulssi, joka nykyään ajaa ihmisiä kehittämään vaihtoehtoisia rahan muotoja. (Dodd 2012, 147) Kohdeteokseni eivät juurikaan tarjoa vaihtoehtoisia rahajärjestelmiä tai raha-ajattelun tapoja, mutta niiden rahapuhe pyrkii kuitenkin palauttamaan rahan kohti jotain konkreettista ja ymmärrettävää, kohti vaihdon välinettä elämän lopullisen päämäärän sijasta.

4. LOPUKSI

Olen tutkinut työssäni sitä, miten *Lapin Lolita* ja *Kerjäläinen ja jänis* tuottavat talouspuhetta ja toimivat talousdiskurssin kentällä. *Kerjäläisessä ja jäniksessä* Jegor Kugar ja kansainvälinen rikollisjärjestö satirisoivat uusliberalistista talouspuhetta. Teoksessa esitetään lausumia, jotka eivät kaikissa tapauksissa ilmiänsultaan näytä ironisilta, vaan saattavat muistuttaa esimerkiksi uusliberalistista sosiaaliturvan kritiikkiä, mutta nämä lausumat artikuloidaan Jegorin ja Järjestön kautta ihmiskaupan ja hyväksikäytön yhteyteen. Molemmissa teoksissa tapahtuu vastaavaa artikulaatiota. Talouskieli yhdistetään ihmiskaupan lisäksi viattomuuden ja seksin ostamiseen ja myymiseen. Tulkitsen romaanit yhteiskuntakriittisiksi, koska niiden artikuloimat kytkökset ovat negatiivisia ja romaanien kieli satirisoi valtavirran talouspuhetta. Kritiikki ei ole harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta eksplisiittistä, 2010-luvun kotimaiselle kirjallisuudelle ei olekaan tyypillistä esittää suoria vallankumousvaatimuksia, vaikka yhteiskuntajärjestelmään suhtauduttaisiin hyvinkin pessimistisesti.

Rahasta puhuessaan teokset korostavat sen itseisarvottomuutta ja toisaalta esittävät sen olevan henkilöhahmoille kaikennielevä pyrkimys. Teosten rahapuhe on tietyllä tapaa konservatiivista, Paavo Haavikon ajatukset ohuista vaeltavista merkeistä tuntuvat jossain taustalla näiden kahden teoksen yrittäessä konkretisoida rahaa esineeksi, *vain* esineeksi, jota kuitenkin jostain syystä teosten yhteiskunnassa jahdataan seurauksista välittämättä. Raha ei jätä juuri mitään inhimillisen elämän osa-aluetta koskemattomaksi, vaan tunkeutuu henkilöhahmojen välisiin suhteisiin, oli sitten kyse vanhemman ja lapsen suhteesta tai romanttisen rakkauden haaveesta.

Työssä käyttämäni metodit osoittautuivat hyödyllisiksi, pystyin diskurssia ja artikulaatiota analysoimalla nostamaan esiin teoksissa toistuvia elementtejä, jotka viittaavat teosten ulkopuoliseen maailmaan kriittisellä otteella. Uusliberalistinen talousdiskurssi osoittautui hyväksi tulkintakehykseksi erityisesti makrotalouden ilmiöihin viittaavia katkelmia analysoidessa. Havaitsin tutkimukseni aikana yksilötason uusliberalistisen rahapuheen olevan huomattavasti vähäisempää siihen verrattuna, kuinka voimakkaasti muussa talouspuheessa vedotaan yksilöön ja tämän vapauteen. Olisi kiehtovaa kehittää edelleen tutkimuksessa hahmottelemani

diskursiivisen tyhjiön konseptia. Taiteella on usein taipumusta etsiä sellaisiin yhteiskunnan sokeisiin pisteisiin, joihin valtavirtaisen keskustelun valo ei yllä.

Kohdeteokseni eivät ole millään muotoa samasta puusta veistettyjä. Ne edustavat eri lajeja, niiden kerrontaratkaisut ovat erilaiset, eivätkä molemmat ole herättäneet samassa määrin huomiota. Talous- ja rahapuheen osalta niistä löytyy kuitenkin huomattavia yhtäläisyyksiä. Olisi mielenkiintoista laajentaa tutkimusaineistoa ja tutkia esimerkiksi rahadiskurssin kehitystä 2000-luvun alusta eteenpäin. Tutkimuskohteeni ovat teoksia, joissa raha ja talous ovat keskiössä. Olisi mielenkiintoista tarkastella taloussanastoa romaanissa, jossa fokus on jossain aivan muualla. Onko talousretoriikka ja tarkemmin uusliberalistinen diskurssi levinnyt ihmissuhdekuvauksiin, sukupolviromaaneihin tai nuortenfantasiaan? Varsinkin *Lapin Lolitaa* olisi mahdollista ja epäilemättä myös hedelmällistä tutkia esimerkiksi feministisen kirjallisuudentutkimuksen kehyksessä sukupuolisen vallankäytön näkökulmasta. Lisäksi olisi mielenkiintoista tutkia sitä suhteessa Vladimir Nabokovin *Lolita*-klassikkoromaaniin, johon sen nimi ja aihe suoraan viittaavat. Kun *Kerjäläinen ja jänis* viittaa sekin – tässä tapauksessa kotimaisen – kirjallisuuden klassikkoon, olisi kiinnostavaa tutkia, onko kanonisoituun kirjallisuuteen yhdistyvä intertekstuaalisuus yleisempikin piirre 2010-luvun yhteiskuntakriittisessä kirjallisuudessa.

Maailma näyttäytyy teoksissa jatkuvana hyväksikäytön kehänä erityisesti sellaisten hahmojen silmin, jotka itse ovat hyväksikäyttäjiä. Tämä on mielenkiintoista, koska yhteiskunnallista luottamusta peräänkuulutetaan uusliberalistisessa yhteiskuntapuheessa retorisella tasolla. Juha Sipilän hallituksen ohjelmassa todetaan, että luotamme toisiimme ja tästä syystä tarvitsemme vähemmän sääntelyä, mutta luottamus ei ulotu esimerkiksi työttömiin yksilöihin. Teosten antagonistiset hyväksikäyttäjähahmot ovat omaksuneet kyynisen maailmankuvan, joka ei jätä heille muuta mahdollisuutta kuin toimia vastenmielisillä tavoilla pitääkseen päänsä pinnan yläpuolella.

Uskon kriittisen diskurssin vaikuttavan jollain tavalla talouspuheen kokonaisuuteen. Se, että foucault’lainen diskurssi- ja valtakäsitys antaa vallan puolesta tilaa kritiikille, että valta ikään kuin sallii sen olemassaolon, ei tee kritiikistä totaalisen hampaatonta. Talouspuheen ytimen, uusliberalistisen, vapaisiin markkinoihin luottavan diskurssin asema on toki tuntunut järkkymättömältä vähintään 1990-luvun loppupuolelta saakka, mutta myöhäskapitalistisen yhteiskunnan kritiikki tuntuu olleen kasvussa viimeistään

vuoden 2008 talouskriisistä eteenpäin. Kritiikki on otettu osaksi niin vasemmistolaisia kuin äärioikeistolaisiakin vaikuttamispyrkimyksiä, painopisteet vaihtelevat. Vasemmistolainen kritiikki puhuu enemmän suuryritysten epäoikeudenmukaisesta ja ympäristöä tuhoavasta voitontavoittelusta, populistinen oikeisto keskittyy globalisaatiokritiikkiin.

On hankalaa sanoa, kuinka suuri esimerkiksi yksittäisen yhteiskuntakriittisen kaunokirjallisen puhunnan vaikutus on; luultavasti ei valtavan suuri. On mielestäni kuitenkin selvää, että talousdiskurssin kentän laitamilla tapahtuva kriittinen puhe vaikuttaa jossain määrin kentän kokonaisuuteen. Vaikka aiemmin todetusti valtdiskurssi vaikuttaa siihen, mitkä puheet otetaan vakavasti, suuri määrä kriittistä puhetta toisaalta horjuttaa ”ainoaksi totuudeksi” päätyneen puhettavan asemaa. Tulkitsen tutkielmani kohdeteokset tällaisiksi kriittisiksi puhunnoiksi. Suuri määrä kriittisiä puhuntoja on kuin suuri massa, joka taivuttaa puheavaruutta vetäen muita massoja puoleensa. Näiden puheavaruuden massojen välissä ihmisten puheet sinkoilevat, toivottavasti eivät aivan kehää kiertäen. Sanoilla on painonsa.

LÄHTEET:

Painetut lähteet:

Kohdeteokset

KJ = Kyrö, Tuomas 2011: *Kerjäläinen ja jänis*. Helsinki: Siltala

LL = Seppänen, Jaana & Slunga, Heli 2016: *Lapin Lolita*. Helsinki: WSOY

Tutkimuskirjallisuus

Alasuutari, Pertti 2006: Suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen: Miten muutos oli mahdollinen? Teoksessa *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Toim. Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio. Helsinki: Gaudeamus.

Colebrook, Claire 1997: *New Literary Histories. New Historicism and Contemporary Criticism*. Manchester: Manchester University Press.

Foucault, Michel 1969/2005: *Tiedon arkeologia*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.

Foucault, Michel 1966/2010: *Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Suom. Mika Määttänen. Helsinki: Gaudeamus.

Heiskala, Risto 2006: Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros. Teoksessa *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Toim. Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio. Helsinki: Gaudeamus.

Helle, Anna 2018: "The value was here". Runon ja rahan kytkös Eino Santasen setelirunoissa. *Avain 1*, s. 48–65.

Heywood, Andrew 2012: *Political ideologies. An introduction. 5th ed.* Palgrave Macmillan.

Grossberg, Lawrence (toim.) 1996: On postmodernism and articulation: an interview with Stuart Hall. Teoksessa *Stuart Hall. Critical Dialogues in Cultural Studies*. Toim. David Morley & Kuan-Hsing Chen. London & New York: Routledge. s. 131–150.

Kantola, Anu 2002: *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Loki-kirjat.

Kantola, Anu 2006: Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot. Teoksessa *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Toim. Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio. Helsinki: Gaudeamus.

Karkulehto, Sanna & Leppihalme, Ilari 2018: Työtä töiden joukossa? Seksuaalisuus, kaupallisuus ja toimeentulon pakko kotimaisessa nykykirjallisuudessa. Teoksessa *Kirjallisuus nykykapitalismissa. Suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin näkökulma*. Toim. Jussi Ojajärvi, Erkki Sevänen & Liisa Steinby. Helsinki: SKS

Kivistö, Sari 2012a: Johdanto teoksessa *Satiiri Suomessa*. Toim. Sari Kivistö & H. K. Riikonen. Helsinki: SKS.

Kivistö, Sari 2012b: Satiiria 1950-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa *Satiiri Suomessa*. Toim. Sari Kivistö & H. K. Riikonen. Helsinki: SKS.

Kivistö, Sari 2012c: Raha kotimaisessa satiirisessa kirjallisuudessa. *Bibliophilos* 3/2012, s. 52–53.

Kivistö, Sari & Käkelä-Puumala, Tiina 2011: *Kirjallisuus ja talous antiikista nykyaikaan*. Helsinki: Avain.

Koivusalo, Markku 2010¹¹: Ihmistieteet vailla ihmistä. Teoksessa *Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Helsinki: Gaudeamus.

Kusch, Martin 1991/1993: *Tiedon kentät ja kerrostumat. Michel Foucault'n tieteentutkimuksen lähtökohdat*. Suom. Heini Hakosalo. Oulu: Kustannus Pohjoinen.

Laclau, Ernesto 1977: *Politics and Ideology in Marxist Theory*. London: New Left Books.

Lagerspetz, Erkki 2014: Marx ja Hayek. Kaksi näkökulmaa markkinakapitalismiin. Teoksessa *Talous ja filosofia*. Toim. Ilkka Niiniluoto, Risto Vilkkö & Jaakko Kuorikoski. Helsinki: Gaudeamus. s. 124–139.

Lehtonen, Mikko 1996: *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.

Mäki, Uskali 2013: Maailma markkinoina. Universaalien talousontologian ytimessä ja rajoilla. Teoksessa *Talous ja filosofia*. Toim. Ilkka Niiniluoto, Risto Vilkkö & Jaakko Kuorikoski. Helsinki: Gaudeamus. s. 101–123.

Niiniluoto, Ilkka 2013: Saako rahalla onnea? Teoksessa *Talous ja filosofia*. Toim. Ilkka Niiniluoto, Risto Vilkkö & Jaakko Kuorikoski. Helsinki: Gaudeamus. s. 189–203.

Niiniluoto, Ilkka; Vilkkö, Risto & Kuorikoski, Jaakko (toim.) 2013: *Talous ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.

Ojajärvi, Jussi 2006: *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa "Kiltin yön lahjat" ja Juha Seppälän novellissa "Supermarket"*. Helsinki: SKS.

Ojajärvi, Jussi 2008: Haluatko subjektiksi? Ideologinen kutsu ja yksilön uusliberalistinen hallinta: Jari Sarasvuo, "Haluatko miljonääriksi?" ja Jyrki Tuularin "Pyydys". Teoksessa *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Toim. Jussi Ojajärvi & Liisa Steinby. Helsinki: Avain.

Ojajärvi, Jussi 2013: Kapitalismista tulee ongelma. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuusluoma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi. Helsinki: SKS.

Ojajärvi, Jussi & Steinby, Liisa (toim.) 2008: *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Avain.

Ojajärvi, Jussi; Sevänen, Erkki & Steinby, Liisa (toim.) 2018: *Kirjallisuus nykykapitalismissa. Suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin näkökulma*. Helsinki: SKS

¹¹ Kyseessä ovat *Sanat ja asiat* -teoksen jälkisanat.

Sanders, Teela 2005: "It's just acting": Sex workers' strategies for Capitalizing on Sexuality. *Gender, Work and Organization*, July 2005, Vol.12(4) s. 319–342

Sevänen, Erkki 2018: Talous ja yhteiskunta nykykapitalismissa ja sitä edeltävissä kapitalismin kehitysvaiheissa. Teoksessa *Kirjallisuus nykykapitalismissa. Suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin näkökulma*. Toim. Jussi Ojajärvi, Erkki Sevänen & Liisa Steinby. Helsinki: SKS

Simmel, George 1900/2004: *The Philosophy of Money*. Engl. Tom Bottomore & David Frisby. London & New York: Routledge.

Slack, Jennifer Daryl 1996: The theory and method of articulation in cultural studies. Teoksessa *Stuart Hall. Critical Dialogues in Cultural Studies*. Toim. David Morley & Kuan-Hsing Chen. London & New York: Routledge. s. 112–127.

Steinby, Liisa 2008: Ryöstelijät ammutaan. Moderni minä ja mitä sille sitten tapahtui. Teoksessa *Minä ja markkinavoimat. Yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Toim. Jussi Ojajärvi & Liisa Steinby. Helsinki: Avain. s. 25–66.

Syrjämäki, Sami (toim.) 2018: *Vapaus*. Tampere: *niin & näin*.

Tarkka, Pekka 2012: Raha Paavo Haavikon, Eeva Joenpellon ja Joel Lehtosen tuotannossa. *Bibliophilos* 3/2012, s. 49–51.

Uimonen, Minna 2011: Lihan viekkaus, tavan mahti ja harkinnan vapaus: Hanna Ongelin ja siveellisyyden kontekstit 1800-luvun lopun suomalaiskeskusteluissa. Teoksessa *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen: Poliittisen käsitteen historia*. Toim. Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen. Helsinki: SKS. s. 105–130.

Painamattomat lähteet:

Internet-lähteet

Colebrook, Claire 2003: *Irony*. London: Routledge.

https://www.academia.edu/36424138/Claire_Colebrook_Irony_The_New_Critical_Idiom_Routledge_2003 [Haettu 26.5.2020]

Dodd, Nigel 2012: Simmel's Perfect Money. Money and Utopia in *The Philosophy of Money. Theory, Culture and Society*. Vol. 29/7-8, s. 146–176.

<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utu.fi/doi/full/10.1177/0263276411435570> [Haettu 15.3.2020]

ETLA 2016: Suurten yritysten ja niiden arvoketjujen rooli taloudessa.

<https://ek.fi/wp-content/uploads/ETLA-Raportit-Reports-53.pdf> [Haettu 15.3.2020]

Griffin, Dustin 1994: *Satire. A Critical Reintroduction*. Lexington, Kentucky: University Press of Kentucky.

https://utuvolter.fi/permalink/358FIN_UTUR/1cgjm0n/alma9922039159205971 [Haettu 27.5.2020]

Jama, Olavi 2016: Lapin Lolita on voimakaksikon bitch lit -romaani. *Kaleva*.

<https://www.kaleva.fi/arvio-lapin-lolita-on-voimakaksikon-bitch-romaani/1756201> [Haettu 27.5.2020]

Jung-En Woo, Meredith 2007: After the Miracle. Neoliberalism and Institutional Reform in East Asia. Teoksessa *Neoliberalism and Institutional Reform in East Asia. A Comparative Study*. Toim. Meredith Jung-En Woo. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

<https://link-springer-com.ezproxy.utu.fi/book/10.1057%2F9780230590342> [Haettu 25.5.2020]

Kantokorpi, Merja 2020: Milja Sarkolan esikoisromaanilla on nihkeä aihe: taiteen ja rahan suhde. *Helsingin Sanomat*.

<https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000006423712.html> [Haettu 15.3.2020]

KEPA 2008: Kehitysrahoituksen uudet muodot.

<https://www.fingo.fi/sites/default/tiedostot/julkaisut/kehitysrahoituksen-uudet-muodot.pdf> [Haettu 27.5.2020]

Kielitoimiston sanakirja, ”tavara”:

<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/tavara> [Haettu 27.5.2020]

Køvlraa, Christoffer 2018: The discourse theory of Ernesto Laclau. Teoksessa *The Routledge Handbook of Language and Politics*. Toim. Ruth Wodak & Bernhard Forchtner. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.

http://search.ebscohost.com.ezproxy.utu.fi/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=1581311&site=ehost-live&ebv=EB&ppid=pp_96 [Haettu 15.3.2020]

Laidler, David & Rowe, Nicholas 1980: George Simmel’s The Philosophy of Money. A Review Article for Economists. *Journal of economic literature*. Vol.18/1, s. 97-105

<http://web.b.ebscohost.com.ezproxy.utu.fi/ehost/detail/detail?vid=0&sid=bd9d4977-eef1-4163-823f-902224a5895c%40pdc-v-sessmgr05&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=bth&AN=5299324> [Haettu 15.3.2020]

Leppänen, Veli-Pekka 2016: Lapinmaan ja Thaimaan harhoja. *Helsingin Sanomat*.

<https://www.hs.fi/kulttuuri/kirja-arvostelu/art-2000002895473.html> [Haettu 27.5.2020]

Madland, David 2015: Hollowed out. Why the economy doesn’t work without a strong middle class. Oakland, California: University of California Press.

https://utuvolter.fi/permalink/358FIN_UTUR/1cgjm0n/alma9921654005405971 [Haettu 27.5.2020]

Mannevu, Mona 2019: Tuleeko meistä kunnan kansalaisia sijoittamalla? *Yle*.

<https://yle.fi/uutiset/3-10595040> [Haettu 27.5.2020]

Mähkä, Merja 2019: Keski-ikäinen, ehdit hyvin säästää eläkepäivien varalle – laita sivuun 200 euroa kuukaudessa, niin voit saada 65-vuotiaana 160 000 euron pörssiomaisuuden. *Helsingin Sanomat*.

<https://www.hs.fi/talous/art-2000005991243.html> [Haettu 27.5.2020]

Niskakangas, Tuomas 2019: Osakkeisiin voi sijoittaa tietämättä niistä mitään. *Helsingin Sanomat*.

<https://www.hs.fi/talous/art-2000005968505.html> [Haettu 27.5.2020]

Ohisalo, Maria 2018: Pirulliset köyhyyslarvit. *Kulttuurivihkot*.

<https://www.kulttuurivihkot.fi/lehti/jutut/artikkelit/1068-pirulliset-koyhyyslarvit> [Haettu 15.3.2020]

Rintala, Mirja 2016: Lapin Lolita syntyi symbioosissa. *Oulu-lehti*.

<https://www.oululehti.fi/uutiset/lapin-lolita-syntyi-symbioosissa-6.386.3478523.69baca35e9> [Haettu 27.5.2020]

Räsänen, Petri & Syrjämäki, Sami 2007: Poliittinen vapaus.

<http://filosofia.fi/node/2814> [Haettu 15.3.2020]

Sanders, Teela 2005: ”It’s just acting”: Sex workers’ strategies for Capitalizing on Sexuality.

Gender, Work and Organization. Vol.12(4) s.319–342

<http://web.a.ebscohost.com.ezproxy.utu.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=2d0adeaa-7c4f-4ba4-8122-cbfddf0ae3e4%40sdc-v-sessmgr01> [Haettu 15.3.2020]

Schmidt, Vivien Ann & Thatcher, Mark 2013: *Resilient Liberalism in Europe’s Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/jcms.12335_1 [Haettu 15.3.2020]

Siniauer, Pauliina 2016: Riittääkö 70 euroa viikossa ruokaan? Toimittaja eli kuukauden minimibudjetilla ja yritti syödä hyvin. *Helsingin Sanomat*.

<https://www.hs.fi/ruoka/art-2000002879722.html>

[Haettu 27.5.2020]

Suomen hallitus 2015: *Ratkaisujen Suomi*. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma. Valtioneuvoston kanslia.

https://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1427398/Hallitusohjelma_27052015.pdf [Haettu 15.3.2020]

Opinnäytteet

Hartikainen, Anita 2016: ”Näytä pukumieheltä. Puhu kuin pukumies. Keksi itsellesi elämä.” Pro gradu -tutkielma. Kotimainen kirjallisuus. Turku: Turun Yliopisto.

Lehtimäki, Noora 2014: ”Hyvä kani kiertää”. Henkilöhahmojen yllirajaisuuden siirtyminen kirjasta näyttämölle teoksessa Kerjäläinen ja jänis. Pro gradu -tutkielma. Kotimainen kirjallisuus. Turku: Turun yliopisto.

Suulliset lähteet

Uusitalo, Susanne 2018: Luento Martha Nussbaumista, muistiinpanot tekijän hallussa.

Lyhenteet:

ETLA = Elinkeinoelämän tutkimuslaitos.

SKS = Suomalaisen kirjallisuuden seura.

KEPA = Kehitysyhteistyön palvelukeskus